

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

48-49

2020-2021

Z NOVÝCH AKVIZIC SBÍRKOVÉHO ODDĚLENÍ PAMÁTNÍKU TEREZÍN V LETECH 2019–2020

Na podzim 2019 získal Památník Terezín darem cenný soubor 22 výtvarných děl vzniklých v terezínském ghettu. Jedná se o dvě akvarelové kresby od Edity Hartmannové a dvacet prací vytvořených jejím synem Janem Hartmannem (hlavně kresby tuší kolorované akvarelem). Na většině z nich je zobrazen každodenní život v ghettu – přeprava různých nákladů, fronty na jídlo, dění v ulicích a na dvorech kasáren, odvoz zemřelého do márnice. Čtyři kresby zachycují scitání vězňů ghetta v Bohušovické kotlině dne 11. listopadu 1943. Všechna díla byla ve špatném fyzickém stavu a v roce 2020 prošla náročným restaurováním.

Edita Hartmannová, rozená Kaufmannová (nar. 1899), byla ženou pražského advokáta JUDr. Karla Hartmanna (nar. 1885). Z jejich manželství se narodili synové Jiří (nar. 1925) a Jan (nar. 1926). Karel Hartmann se významně podílel na soudobém kulturním a sportovním životě. Byl příležitostným operním pěvcem, malířem, novinářem, básníkem a překladatelem. Scházel se s předními českými umělci. Mimo to aktivně sportoval a byl členem různých sportovních organizací. Největších úspěchů dosáhl v ledním hokeji, na začátku 20. let minulého století byl dokonce útočníkem československého národního hokejového mužstva.

Rodina Hartmannových se do terezínského ghetta dostala 23. července

1942 z Prahy transportem AAt. Karel se v Terezíně aktivně zapojil do kulturní činnosti a o životě v ghettu napsal rozsáhlou báseň Terezínská epopej. Manželé Hartmannovi se bohužel konce války nedožili. Dne 16. října 1944 byli deportováni transportem Er do koncentračního a vyhlazovacího tábora Auschwitz-Birkenau a zavražděni v plynové komoře. Jejich synové odjeli na stejné místo již 28. září 1944 prvním podzimním likvidačním transportem Ek. Na rozdíl od rodičů ale byli při selekci vybráni na práci. Z Osvětimi je později přesunuli do pobočného tábora v Czechowicích a v lednu 1945 byli vyhnáni na pochod smrti do města Bielsko-Biala. Odtud pokračovali evakuačním transportem po železnici do koncentračního tábora Buchenwald, kam dorazili 23. ledna 1945. Zde se oba dočkali příchodu americké armády dne 11. dubna 1945.

Po válce dokončili Jiří a Jan Hartmannovi gymnázium a po maturitě v roce 1946 zahájili v Praze vysokoškolská studia – Jiří architekturu a Jan práva. Po komunistickém převratu v únoru 1948 se však rozhodli Československo opustit a na Silvestra 1948 přešli na šumavě hranici do americké okupační zóny Německa. V následujícím roce pak vycestovali do USA. Jiří zde dostudoval architekturu, oženil se a usadil v Seattlu, kde v roce 2002 zemřel. Jan se po čase vrátil do Evropy a s manželkou se trvale usídlil ve Francii, kde zemřel v roce 2009.

Tomáš Raichl, Památník Terezín

Jan Hartmann, Sčítání vězňů ghetta v Bohušovické kotlině I, 1943. Památník Terezín, PT 14714.
© Cyril, Eva a Véronique Hartmanovi.

Jan Hartmann, Sčítání vězňů ghetta v Bohušovické kotlině II, 1943. Památník Terezín, PT 14715.
© Cyril, Eva a Véronique Hartmanovi.

Jan Hartmann, Valník s brambory za tmy II, 1943. Památník Terežín, PT 14719.
© Cyril, Eva a Véronique Hartmanovi.

Jan Hartmann, Na dvoře Sudetských kasáren, 1943. Památník Terežín, PT 14728.
© Cyril, Eva a Véronique Hartmanovi.

Jan Hartmann, Četnická hlídka v ghettu, 1943–1944. Památník Terezín, PT 14722.
© Cyril, Eva a Véronique Hartmanovi.

Jan Hartmann, Výdej jídla, 1944. Památník Terezín, PT 14724.
© Cyril, Eva a Véronique Hartmanovi.

Jan Hartmann, Převoz slavníků na pohřebním voze, 1944. Památník Terežín, PT 14725.
© Cyril, Eva a Véronique Hartmanovi.

Jan Hartmann, Odvážení zemřelého, 1944. Památník Terežín, PT 14726.
© Cyril, Eva a Véronique Hartmanovi.

TEREZIŇSKĚ LISTY 48-49

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Terežín, 2021

ISBN 978-80-88052-25-8

OBSAH

Články a studie

Židé v českém vídeňském tisku v letech 1934–1938

Jan Cebe, Petr Bednařík

(9)

Zřizování nové věznice gestapa v Terezíně

Miroslava Langhamerová

(28)

Antonín Moravec a ti další.

Transport z Malé pevnosti do Osvětimi

dne 22. dubna 1943

Tomáš Gol

(61)

Antonín Bareš – podřípský odbojář a autor kreseb

z věznice gestapa v Malé pevnosti

Michael Michner

(80)

Trestní nalézací komise v Roudnici nad Labem (1946–1948).

Vybrané případy související s existencí věznice gestapa

v Terezíně

Ivana Rapavá

(91)

Zprávy a literatura

Pobočka koncentračního tábora Flossenbürg v Holýšově

– přehled a geneze pietních míst

Lubor Lacina

(118)

Jakub Hauser – Eva Janáčková (edd.),

Obrazy nenávisti. Vizualní projevy antisemitismu

ve střední Evropě

Tomáš Arndt

(129)

Tomáš Arndt, Lékárny s Davidovou hvězdou v čase šoa.
Osudy židovských farmaceutů v meziválečném Československu
a během genocidy za druhé světové války

Karel Král

(135)

Chronologický přehled o činnosti Památníku Tereziín
v letech 2019 a 2020

Dagmar Holzhammerová

(139)

ŽIDÉ V ČESKÉM VÍDEŇSKÉM TISKU V LETECH 1934–1938¹⁾

Jan Cebe, Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd

Petr Bednařík, Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd

Rakousko pod tlakem přetrvávajících ekonomických (zhroucení bankovního sektoru, dramatický propad HDP aj.) i politických problémů dospělo v únoru 1933 až na okraj občanské války. Docházelo ke stále častějším ozbrojeným střetům mezi NSDAP, sociálními demokraty, komunisty, křesťanskými sociály a polovojenským Heimwehrem. Krize parlamentarismu využila vláda kancléře Engelberta Dollfusse k omezení ústavních práv a odzbrojení nejvýznamnějších politických odpůrců. V průběhu jarních měsíců byla rozpuštěna polovojenská organizace sociálních demokratů (Republikanischer Schutzbund) a zakázána komunistická strana (Kommunistische Partei Österreichs). Byl také vyhlášen odklad konání spolkových, zemských i obecních voleb, což znemožnilo posilující NSDAP získat moc legální cestou. V reakci na to vyhlásilo Německo nová represivní hospodářská opatření, která měla vést ke zhroucení Dollfussovy vlády, novým volbám a následnému anšlusu Rakouska. Na tyto kroky a silící provokace ze strany NSDAP reagovala Dollfussova vláda v průběhu června 1933 zatýkáním nacistů a nakonec i zákazem strany jako takové. Většina nacistických funkcionářů následně uprchla do Německa.²⁾

Potlačení nacionálně socialistického pokusu o převrat však přineslo jen krátké období klidu. Autoritativní kroky vlády, omezení parlamentarismu a občanských práv, stejně jako pokus o odzbrojení levice vedly v únoru 1934 k vypuknutí občanské války mezi sociálními demokraty a komunisty na jedné straně a armádou, četnictvem, policií a Heimwehrem na straně druhé. Dollfussova vláda proti sociálním demokratům tvrdě zasáhla. Strana byla zrušena a zanikly mandáty jejích členů na všech úrovních samosprávy. Vysoce postavení sociální demokraté byli okamžitě zatýkáni, sociálně demokratické organizace dávány pod správu komisařů či likvidovány. Jen ve Vídni bylo již na konci února 1934 internováno na 1 500 politických vězňů, většinou právě sociálních demokratů. Obžaloba je vinila ze zločinů velezrady a vzbouření či pro spoluvinu na těchto zločinech.³⁾

Tažení proti sociálním demokratům se silně dotklo také početné české menšiny ve Vídni.⁴⁾ Ta byla v meziválečné rakouské republice reprezentována několika vlastními politickými stranami, které v zásadě působily jako odnože politických stran fungujících v Československu.⁵⁾ Právě sociální demokraté reprezentovali Československou sociálně demokratickou stranou dělnickou v republice Rakouské přitom politicky i organizačně představovali jednu z nejsilnějších složek vídeňské menšiny. Lze říci, že převážná část českého obyvatelstva ve Vídni byla svou sociální třídou spojena právě se sociální demokracií (přibližně dvě třetiny vídeňských Čechů tvořili dělníci, následováni řemeslníky a drobnými živnostníky). Toto pouto se pod vlivem velké hospodářské krize v první polovině třicátých let ještě posílilo.⁶⁾

Společně s likvidací strany došlo i k rozpuštění většiny českých sociálně demokratických spolků včetně Dělnických tělovýchovných jednot.⁷⁾ Dva zemští poslanci a vídeňští zastupitelé za československou sociální demokracii Antonín Machát a Alois Vavroušek byli zbaveni funkcí a vzati do policejní vazby. Zatímco Vavrouška po několika týdnech propustili, Machát byl převezen do internačního tábora ve Wöllersdorfu.⁸⁾ Lidový dům, sídlo československých sociálních demokratů ve Vídni na Margaretenplatz 7 (V. okres), kde kromě stranického sekretariátu a redakce Vídeňských dělnických listů sídlila i sociálně demokratická Lidová knihovna Antonína Macháta, byl na čas uzavřen. V. okres byl tradiční baštou vídeňských socialistů. Jen o několik set metrů dál na Rechte Wienzeile 97 stála budova nakladatelství Vorwärts, sídlo rakouské sociální demokracie a dalších přidružených institucí, včetně redakce deníku Arbeiter Zeitung a Schutzbundu.⁹⁾

Bylo zastaveno vydávání řady česky psaných menšinových časopisů a věstníků (zejména spolkových a odborových), včetně tiskového orgánu československých sociálních demokratů v Rakousku – Vídeňských dělnických listů, které v té době představovaly jeden z posledních přeživších zpravodajských orgánů česky hovořící Vídně.¹⁰⁾ Jejich poslední číslo vyšlo 12. února 1934 a významná část české menšiny tak přišla o důležitou organizační a informační platformu.¹¹⁾

Zánik důležitého zpravodajského orgánu v mateřském jazyce byl ve stále se zhoršujícím postavení české menšiny vnímán Menšinovou radou¹²⁾ (zejména její početnější levicově orientovanou částí) jako zásadní problém.^{13) 14)} Proto došlo k rychlému rozhodnutí začít vydávat nový český list. Jeho první číslo vyšlo již 24. února 1934. Mezi posledním číslem Vídeňských dělnických listů a prvním číslem nových Vídeňských novin tak uplynulo pouhých čtrnáct dní.¹⁵⁾ Jak dokázala česká menšina na násilnou suspenzi protivládního sociálně demokratického deníku tak rychle zareagovat? Jednoduše. Lidé, kteří uvedli v život nový tiskový orgán české menšiny, byli titíž, kteří se s ní v posledním čísle Vídeňských dělnických listů museli rozloučit. To, že rakouská úřední místa nereagovala na vcelku jasnou skutečnost, že nové české periodikum¹⁶⁾ připravují opět čeští sociální demokraté, nám vzhledem k velmi tvrdému postupu vůči sociální demokracii rakouské může přijít podivné, nicméně pro vládu ve Vídni zřejmě Češi v danou dobu nepředstavovali klíčový problém. V týmu nového listu tak nalézáme řadu předních zástupců českých sociálních demokratů v Rakousku. Jsou mezi nimi např. Alois Vavroušek, Bedřich Čepelka či předseda strany Čeněk Sahánek. Před úřady reprezentovali list odpovědný redaktor František Vyhnal a majitel a vydavatel Jakub Starý. Duchem redakce byl především hlavní redaktor Josef Petrů. List se nejprve tiskl u Mechitharistů v VII. okrese, od 16. července 1934 však tisk již „opět“ zajišťovala lépe vybavená (disponovala rotačkou) Machátova tiskárna na Margaretenplatz 7.¹⁷⁾

Stejně jako veškerý tisk v Rakousku, také české noviny se musely v rámci nově se tvořícího autoritativního režimu podřídit předběžné cenzuře. Ta byla zavedena nařízením spolkové vlády č. 41 ze dne 7. března 1933 a napříště zcela zásadně ovlivňovala obsahové zaměření (především opozičního) periodického tisku. V dalších měsících pak byla kontrola nad tiskem a žurnalisty dále posilována.¹⁸⁾

Řada předních rakouských novinářů (zejména Židů a bývalých sociálních demokratů či komunistů) proto raději volila cestu do exilu.¹⁹⁾

Vídeňské noviny pod zesilujícím tlakem režimu logicky ztratily politickou angažovanost a kritický potenciál původních Vídeňských dělnických listů a plnily především roli zpravodaje. V rámci pokrývání domácích událostí zachovávala redakce alespoň navenek naprostou konformitu s Dollfussovou a později Schuschniggovou vládou, jejichž stanoviska a kroky tlumočila bez jakékoliv snahy o vlastní komentář. Poněkud větší prostor k vyjádření názoru zřejmě cenzura dávala redakci v rámci zpravodajství z dění v menšině a v rámci zpravodajství ze zahraničí. Právě zde lze nejlépe rozpoznat, že noviny stále psali sociální demokraté. Velmi kriticky se noviny stavěly k hitlerovskému Německu, jehož kroky na domácí i mezinárodní scéně byly takřka bez výjimek hodnoceny negativně a redakce se v tomto směru nebála využívat ani ironie či zesměšňování. S tematikou nacistického Německa se pak v novinách úzce prolínalo i téma Židů.

Postavení Židů v Rakousku se v průběhu meziválečného období kontinuálně zhoršovalo, a to nejen s tím, jak rostla moc a popularita nacismu. Vztah majoritní společnosti k Židům byl od počátku třicátých let negativně ovlivňován i rychlým zhoršováním hospodářské situace a následným krachem bankovního sektoru, v němž byli Židé zainteresováni. Zákaz NSDAP v Rakousku a ostrý postup vůči nacistům od léta 1933 sice na jistou dobu omezily možnosti masově organizovaných nacistických protižidovských akcí, případy individuálních projevů antisemitismu na různých úrovních společenského života však byly v Rakousku v letech 1933–1938 na denním pořádku a postupem času se stávaly stále otevřenějšími a násilnějšími. Katolicky orientovaná konzervativní vládní Vlastenecká fronta sice na rozdíl od německé NSDAP nepřijala rasově definovaný antisemitismus jako oficiální státní doktrínu a v rámci výstavby nového korporativního státu tak nevyloučila rakouské Židy z účasti na jeho fungování, avšak posílením vlivu katolické církve nejen v náboženských, ale i světských otázkách (kultura, školství aj.) se oficiální církevní antijudaismus začal synergicky propojovat s neoficiálním, nicméně stále posilujícím korporativním a rasovým antisemitismem. To vedlo k ostrakizaci Židů například v rámci školství, zdravotnictví, soudnictví, v byrokratické a ekonomické sféře, v domobraně (Heimwehr) i dalších ozbrojených složkách, v divadle, literatuře i ve světě sportu. Nejhorší situace byla logicky ve Vídni, kde žilo takřka 90 % rakouských Židů.²⁰⁾ Zdejší náboženská obec patřila k největším v rámci evropského kontinentu. Při sčítání lidu v roce 1934 uvedlo celkem 176 034 osob, že jsou židovského vyznání. Toto číslo představovalo 9,4 % ze všech obyvatel města. Ve vídeňské židovské obci se setkávali lidé, kteří byli původem z různých zemí. Podle sčítání bylo 58 % členů obce narozených na území Rakouska, 16 % pocházelo z území Polska a 15 % z území Československa. Zbytek tvořili Židé původem z území Rumunska, Maďarska, Německa, Jugoslávie a Sovětského svazu. Muži z vídeňské židovské obce působili hlavně jako obchodníci a ve svobodných povoláních (lékaři, právníci, architekti).²¹⁾ Ženy zůstávaly většinou v domácnosti.²²⁾

Z těchto důvodů považovali autoři za zajímavé podrobit české noviny v Rakousku rozboru právě z hlediska forem, kterých nabývala reprezentace židovské tematiky. Výzkumné otázky, které si autoři položili, zněly přitom takto:

V1: Jaké země byly nejčastěji s tématem Židů spojovány?

V2: S jakými tématy byli Židé v těchto zemích nejčastěji spojováni?

V3: Jakých charakteristik Židé v rámci těchto témat nabývali?

Časový rámec analýzy byl určen lety 1934–1938, konkrétněji pak 24. únorem 1934 (první číslo Vídeňských novin) a 30. prosincem 1938 (poslední číslo v roce). Navzdory původnímu záměru analyzovat pouze období před anšlusem Rakouska Německem (12. března 1938) se autoři nakonec rozhodli zahrnout do výzkumu i zbytek roku 1938, aby zjistili, do jaké míry se pokrytí židovské tematiky po připojení k nacistickému Německu proměnilo.

Články, které byly zařazeny do analytického vzorku, získali autoři filtrací celkového obsahu Vídeňských novin v uvedeném období, které jsou v digitalizované podobě dostupné na internetových stránkách Rakouské národní knihovny.²³⁾ Algoritmus databáze neumožňuje vyhledávat prostřednictvím kořenů slov (v tomto případě by se nabízel kořen „žid“), a proto bylo k nalezení relevantních textů využito následujících klíčových slov: Žid, Židé, Žida, Židům, Židovi, Židech, židovská, židovské, židovstvo.²⁴⁾ Autoři jsou si vědomi, že by bylo možné přidat ještě jiná klíčová slova, která by mohla přinést další relevantní texty (např. antisemitismus, Židovka), na druhé straně se však ukázalo, že jednotlivé články často obsahovaly více zvolených klíčových slov, což autory vedlo k přesvědčení, že s navyšováním počtu klíčových slov by se již výzkumný vzorek nijak významně nenavýšil. Celkem tak bylo do výzkumu zahrnuto takřka 250 článků. V rámci tohoto výběru pak byly definovány nejčastější země (v rámci „domácí“ problematiky autoři přistoupili k preciznějšímu dělení na Vídeň a rakouský stát jako takový) a nejvýraznější tematické okruhy, s nimiž redakce Vídeňských novin Židy spojovala (V1, V2). Témata byla následně podrobena základní sémiotické analýze (V3), která pomohla určit rámce, jimiž byli Židé v souvislosti se zjištěnými tematickými okruhy definováni.

Židé ve Vídni

Z hlediska tohoto tématu jsou ve sledovaném období zajímavé dva texty, v nichž Vídeňské noviny srovnávaly situaci české menšiny ve Vídni s pozicí Židů v rámci městské rady. První text byl publikován 18. května 1934 jako úvodník s názvem „A Čechoslováci..?“ Redakce zde vyjádřila nespokojenost se složením nového radního sboru města Vídně. Noviny kritizovaly, že v něm nejsou dostatečně reprezentováni zástupci dělnictva a kultury. Hlavně ale viděly jako ostudné vynechání československé menšiny. „*My chceme při této příležitosti konstatovat, že ve vídeňském měšťanstvu není zástupce československé menšiny. Kdežto židovské menšině dostalo se zastoupení v rámci kulturních sdružení – dr. Jakub Ehrlich je zástupcem židovské náboženské obce – chybí zastoupení československé menšiny úplně. [...]*“

*Jako se dostalo židovské menšině zastoupení v rámci kulturních sdružení, bylo možno dáti zastoupení i československé menšině v rámci stavu živnostenského, zvláště když tento má v měšťanstvu dvanáct členů.*⁴²⁵⁾ List tak odkazoval na skutečnost, že Češi a Slováci byli silně zastoupeni i mezi vídeňskými živnostníky.

Druhý text k této tematice můžeme najít v prosinci 1937. Vídeňské noviny informovaly, že v rozpočtové debatě na vídeňské radnici promluvil zástupce Židů rada dr. Ehrlich a stěžoval si, že Židé nejsou připouštěni do veřejných služeb. Mezi 22 611 aktivními zaměstnanci a 13 608 pensionisty vídeňské obce je pouze 154 Židů. Noviny k tomu připojily komentář: „*K stížností Židů se můžeme připojit i my Češi, neboť českých lidí ve službách města Vídně nyní skoro vůbec není, ač dle procenta českého obyvatelstva v tomto městě máme právo na několik set zaměstnanců. Židům bylo dáno alespoň zastoupení v radě města Vídně, kdež si mohou postěžovat, nám však ani toho se nedostalo.*“⁴²⁶⁾

Vrátíme-li se časově zpět, na Štědrý den roku 1934 informovaly Vídeňské noviny o rozhodnutí obecní správní rady odvolat výpovědi židovských úředníků a lékařů. Rada tak splnila starostův slib, že ve vztahu k židovské menšině bude postupováno spravedlivě, a proto přišlo rozhodnutí o zrušení výpovědí židovských obecních úředníků a zřízců. Propuštění židovští lékaři byli upozorněni, že si mohou podat žádost o místo.²⁷⁾

Vídeňské noviny projevovaly zcela minimální zájem o činnost vídeňské židovské náboženské obce. Ve sledovaném období publikovaly jen dva texty s ní spojené. V únoru 1935 informovaly, že vídeňská menšinová organizace České srdce provozuje poradny pro matku a dítě, přičemž ve XX. vídeňském okrese poskytl útulek pro poradnu židovská náboženská obec.²⁸⁾ V listopadu 1936 uveřejnily noviny stručnou informaci, že proběhly volby do vídeňské židovské náboženské obce, kterých se ze 45 tisíc oprávněných voličů zúčastnilo 32 tisíc osob.²⁹⁾

Dvakrát také list publikoval zprávy o úmrtí Židů se vztahem k české menšině. V únoru 1937 byla uveřejněna informace, že zemřel Alois Winternitz, původem Žid, který celý život prožil v kulturní a organizační pospolitosti české menšiny. Účastnil se všech menšinových slavností. Poslední léta života strávil ve starobinci, kde ale stále zůstával v kontaktu s českou menšinou. Nechával si posílat Vídeňské noviny a ještě v jejich novoročním čísle měl publikovánu gratulaci všem známým.³⁰⁾ Ve stejném měsíci list otiskl také zprávu o úmrtí generálního tajemníka rakouského fotbalového svazu Hugo Meisla, který pocházel z Čech. Podle nekrologu byl velmi schopným fotbalovým činovníkem, který byl oceňovaný v mnoha zemích. Pro československou kopanou představoval vždy dobrého přítele a rozvíjel vztahy ve fotbalové oblasti mezi Rakouskem a Československem. Podle zprávy byl pohřben na Ústředním hřbitově ve zvláštní čestné hrobce, kterou mu věnovala židovská obec.³¹⁾

Zprávy z Vídně o Židech se ve sledovaném období objevily také v rubrice Soudní síň. I když jde jen o několik zpráv, přesto na nich lze dokumentovat, jak se proměňovala životní situace židovského obyvatelstva. V červenci 1934 list psal o soudu ve Vídni s mužem, který umístil zápalné zařízení do telefonní budky, jeli-

kož slyšel, že tyto budky patří jedné židovské společnosti. Soud jej odsoudil k osmi letům těžkého zotřeného žaláře.³²⁾ V březnu 1935 Vídeňské noviny informovaly, že vydavatel týdeníku Der Völkische Hans Kipper byl ve Vídni odsouzen k podmíněnému trestu tří týdnů tuhého vězení za přečin proti veřejnému klidu a pořádku a pro pokus rušení náboženství. Jako odpovědný redaktor listu měl dát v říjnu 1934 do tisku článek „*Cesta k světovládě židů*“. Soud konstatoval, že se v něm štválo proti Židům. Další článek tohoto periodika měl v úmyslu snížit učení katolické i židovské církve. Kipper se hájil tím, že nechtěl porušovat zákon, nýbrž jen získat obyvatelstvo pro antisemitismus.³³⁾ V březnu 1936 uveřejnily Vídeňské noviny v rubrice Soudní síň zprávu o soudu se sedmi nacisty, kteří měli připravovat útoky na židovské objekty.³⁴⁾

V lednu 1938 publikovalo periodikum zprávu, že Vrchní zemský soud projednával případ obchodníka Czechiela Michaela Liebenschusse, který 15. prosince 1937 roztříštil na vídeňské Kántnerstrasse výkladní skříň říšskoněmecké cestovní kanceláře. Na policii po zatčení přiznal, že se činu dopustil, protože byl nacionálními socialisty a jejich rasovou teorií přiveden na mizinu. Měl v Hietzingu obchod s potravinami, který ale musel pronajmout, protože zákazníci k němu jako k Židovi přestali chodit. Sklo rozbil v rozčilení, což potvrdil i soudní psychiatr. Muž byl odsouzen k trestu čtyř měsíců těžkého žaláře.³⁵⁾ S tímto případem byl provázán další, o němž list psal v únoru 1938, kdy Vrchní zemský soud projednával případ dvou mužů obžalovaných ze zločinu veřejného násilí a zlomyslného poškození majetku. Dopustili se ho tím, že 16. prosince 1937 rozbili výkladní skříň židovského obchodu, protože slyšeli, že o den dříve Žid rozbil výkladní skříň říšskoněmecké cestovní kanceláře. Soud oba odsoudil ke třem měsícům těžkého žaláře.³⁶⁾

Ve stejný den, kdy Vídeňské noviny informovaly o tomto soudním případě, uveřejnily rovněž zprávu o hromadném vytloukání výloh obchodů nacionálními socialisty v několika vídeňských okresech. Podle zprávy byly demonstrace namířeny hlavně proti židovským obchodům, ale byly zničeny také skleněné tabule křesťanských obchodů. Do židovské modlitebny v Hetzgasse 40 byla při pobožnosti vhozena hořící pochodeň a láhev s benzínem. Policie zatkla dvacet osob, rozbito bylo celkem třicet dva výkladních skříní.³⁷⁾

Naposledy se Židé v rubrice Soudní síň objevili v srpnu 1938, kdy zpráva již jasně odrážela omezování práv židovských občanů. List informoval o rozhodnutí úředního soudu v VIII. vídeňském okrese, který se zabýval otázkou, zda příslušnost k židovské rase může být důvodem výpovědi z bytu. Soud rozhodl, že ano. Podle soudu může být Žid jako rasový cizinec v národním tělese škodlivý, žije-li s národem v hospodářské, kulturní nebo společenské pospolitosti. Setrvání žalované židovské nájemnice v domě, kde žije většina árijců, může být národní pospolitosti značně škodlivé.³⁸⁾

V roce 1938 Vídeňské noviny publikovaly zprávy o různých zákazech pro židovské obyvatele a snaze vedení města odstranit všechny připomínky významných židovských osobností. Redakce tyto zprávy nijak nekomentovala, pouze je uveřejnila. Nenajdeme žádný komentář, který by vítal přijatá protizhidská opat-

ření. Z většího počtu zpráv tohoto typu můžeme uvést několik příkladů. Židům se na začátku října 1938 podle nařízení vídeňského policejního prezidenta s okamžitou platností zakazoval přístup na hřiště všech sportovních spolků náležejících k německému říšskému tělocvičnému svazu.³⁹⁾ V listopadu noviny přinesly zprávu, že ve Vídni budou Židé odděleni od árijců. Ve městě se ale nachází jen jedna židovská nemocnice – Rothschildova, která nestačí pro všechny židovské pacienty. Uvažuje se zřídit v nemocnici Milosrdných bratří zvláštní oddělení pro Židy.⁴⁰⁾

Dne 28. listopadu 1938 získali čtenáři informaci, že město Vídeň odstraní všechny pomníky osobností židovského původu.⁴¹⁾ V prosinci 1938 deník informoval, že ve Vídni bude přejmenováno 86 ulic a náměstí pojmenovaných po Židech a židovských míšencích. Nově budou mít názvy po průkopnících nacionálně socialistického hnutí a po zasloužilých mužích na poli národním, vědy a umění. Následoval přehled změn.⁴²⁾

Židé a rakouský stát

Vídeňské noviny psaly v roce 1934 několikrát o postavení Židů v Rakousku. V dubnu informovaly o jednání kancléře Dollfusse s předsedou židovské náboženské obce o situaci Židů v Rakousku, která dle židovské telegrafní agentury byla v poslední době často předmětem oprávněných stížností. Ve zprávě uvedené agentury se zdůrazňovalo ustanovení mírové smlouvy o zrovnoprávnění náboženství a bylo poukazováno, že nová rakouská ústava poskytne židovstvu možnost k utvoření autonomního, reprezentačního zastoupení.⁴³⁾ Po vyhlášení nové ústavy ujistovala rakouská vláda, že bude respektovat ustanovení dosavadní ústavy a saint-germainské mírové smlouvy o rovnoprávnosti náboženského vyznání a ochraně menšin.⁴⁴⁾ V říjnu 1934 informovaly Vídeňské noviny o návštěvě tříčlenné delegace prezidia židovské náboženské obce u spolkového kancléře Schuschnigga, který ji ujistil, že spolková vláda neupustí od ústavní zásady rovnosti všech státních občanů před zákonem.⁴⁵⁾

Deník se jen zcela minimálně zabýval otázkou židovské emigrace z Německa do Rakouska. Výjimku představoval text ze září 1935 s titulkem „*Právo emigrantů*“, který se věnoval konkrétnímu případu dvou nemajetných žen, matky s dcerou, které z Německa utekly do Rakouska. Zde pak žily ve Vídni a byly závislé na milodarech od známých a podpoře od židovské obce. Po několika měsících byly překvapeny rozhodnutím vídeňského policejního ředitelství, že jsou z Rakouska vypovězeny jako obtížné cizinky z důvodů veřejného pořádku. Při odvolání k vídeňskému policejnímu řediteli neuspěly, a proto se odvolaly ke spolkovému soudnímu dvoru, který zrušil rozhodnutí vídeňského policejního ředitelství. Podle soudu nebyl k vypovězení emigrantek důvod, poněvadž byly známými dobrovolně dostatečně podporovány, takže svým pobytem ve Vídni nijak neohrožovaly veřejný pořádek.⁴⁶⁾ V březnu 1937 noviny informovaly o migraci lidí v rámci Evropy. Uvedly počty židovských emigrantů z Polska do jiných zemí včetně Československa a údaje o německé emigraci v ČSR, aniž by tyto informace nějakým způsobem komentovaly.⁴⁷⁾

Po anšlusu Rakouska Vídeňské noviny přinášely zprávy o zavádění říšských zákonů. Opět lze konstatovat, že o těchto legislativních změnách pouze informovaly, ale nijak je nekomentovaly. K zavádění protizidovských opatření v Rakousku se nevyjadřovaly. Nepřicházely s žádnými texty, které by vítaly, že také v Rakousku nastupuje výrazná perzekuce židovského obyvatelstva. Ze zpráv o zavádění říšských zákonů můžeme uvést několik příkladů. Text s názvem „*Zákony o uzavírání sňatků a o smíšených manželstvích*“ informoval čtenáře, že od 21. května 1938 začaly v Rakousku platit norimberské rasové zákony (zákon o říšském občanství, zákon na ochranu německé krve a německé cti a první prováděcí nařízení k zákonu o říšském občanství, které stanovilo, kdo je považován za Žida nebo židovského míšence).⁴⁸⁾ V červnu 1938 přinesl list zprávu, že ve sbírce říšských zákonů vyšlo třetí nařízení k zákonu o říšském občanství, které definovalo přesně pojem židovského živnostenského podniku.⁴⁹⁾ S tím pak souvisela informace z července, že živnostenské úřady provedou v Rakousku soupis židovských živností, přičemž měly být sepsány nejen současné židovské živnosti, ale i živnosti dříve židovské, u nichž je sice nyní jiné vedení, ale lze předpokládat, že skutečným majitelem je Žid.⁵⁰⁾ V srpnu byla publikována zpráva, že Židé mají odevzdat cestovní pasy. Nařízením o cestovních pasech Židů německé státní příslušnosti, kteří se zdržují v tuzemsku, byly tyto pasy prohlášeny za neplatné. Ve Vídni bydlící Židé je měli odevzdat do 21. října 1938 na okresních policejních komisařstvech.⁵¹⁾ Toto je jen výběr ze zpráv o protizidovských nařízeních, kterých byla v měsících po anšlusu otištěna řada.

Deník publikoval také obsahy projevů vrcholných nacistických činitelů na území Rakouska s výpady proti Židům. V červenci 1938 uveřejnil nejprve informace z projevu říšského zmocněnce pro opětné spojení Rakouska s Třetí říší Josefa Bürckela ve Štýrském Hradci, který se zabýval aktuálními otázkami. Uvedl v něm, že v Rakousku je 3 780 politických vězňů, a to včetně Židů. Ti nejsou v ochranné vazbě proto, že jsou Židé, nýbrž kvůli své dřívější podvatratné činnosti. Židovský problém bude podle Bürckela vyřešen nekompromisně. Židé mají jako nadnárodní rasa kvalifikace, které jsou nevhodné k zařazení do německého hospodářského a kulturního dění.⁵²⁾ O dva dny později list informoval o projevu vídeňského župního vůdce NSDAP Odilo Globocnika na schůzi politických vedoucích. Globocnik řekl k otázce Židů: „*Proto však se nesmí židé domnívati, že smějí býti drzí a něco nám předpisovat. Budeme se jim dívat na prsty, jako všem ostatním. Rčení, že židé jsou také jen lidé, u nás už nepotáhne. Pro nás platí jediná parola: Nestarat se o to a zostra na ně!*“⁵³⁾

Bürckel byl v listu citován také v prosinci 1938, kdy se vyjadřoval k problematice prodeje židovského majetku. Ve Vídni se podle něj tzv. „pořádní lidé“ snaží získat židovský majetek za obnosy hluboko pod cenou. Za pozemky a domy jsou nabízeny částky, které jsou jen zlomkem skutečné hodnoty. Podle Bürckela jsou tyto koupě nestydatým vyděračstvím a kupci jsou chamtivci a darmošlapové. Žid má a musí prodat svůj majetek, ale zisk musí přijít k dobru celku, nikoli jednotlivcům. Kdo se vyděračským způsobem zmocňuje židovského majetku, poškozují

je celek. Proto vydal nařízení zakazující prodej židovského majetku. Notáři, kteří dosavadní koupě ověřili, budou pohnáni k odpovědnosti. Pokud jsou mezi dotyčnými lidmi příslušníci NSDAP, budou z ní vyloučeni.⁵⁴⁾

Židé v Československu

Zprávy o Židech v Československu se příliš neobjevovaly. Čtenáři Vídeňských novin se dozvěděli o dvou sjezdech sionistů. První se konal na konci prosince 1934 v Moravské Ostravě a byl to XI. sjezd československých sionistů. Ve zprávě bylo uvedeno, že se účastníci vyjadřovali k hrůzám antisemitismu v Německu a vyslovovali pevně přesvědčení, že Židé šťastně překonají i tuto středověkou perzekuci. Sjezd poslal pozdravný telegram prezidentu Masarykovi s žádostí, aby dal souhlas s pojmenováním příští československé kolonie v Palestině názvem Kfar-Masaryk (Osada Masarykova).⁵⁵⁾ Druhá zpráva byla z Mariánských Lázní, kde se od 17. do 25. srpna 1937 konal třetí kongres světové organizace Agudas Israel za přítomnosti sedmi set delegátů a dvou tisíc hostů.⁵⁶⁾

Poněkud zvláštní obsah měl fejeton Antonína Srba „*Antisemitism dětí*“, který Vídeňské noviny publikovaly v roce 1936. Autor se zabýval tématem, jak vymírají venkovské tradice. Jako příklad uvedl velikonoční zvyk ze středočeské vesnice, kde dříve děti na Zelený čtvrtek zpívaly před domem místního židovského obchodníka Grodeckého písničku o Jidášovi s veršem „*Židé nevěrní, jako psi černí*“. Pak s Židem vyjednávaly, že když jim dá výkupné, tak v dalších dnech už budou píseň zpívat bez potupného protižidovského verše. Obchodník nakonec zaplatil, děti dodržely slib a příští rok se vše opakovalo. Text vyznívá jako stesk po starých dobrých časech a nikoliv jako kritika antisemitismu dětí.⁵⁷⁾

Pokud jde o děti, můžeme uvést také úvahu Petra Záhoře (pseudonym redaktora Vídeňských novin Josefa Petru) o výchově dětí ze srpna 1937. Židé se podle autora dovedli všude uplatnit, i když měli těžké životní podmínky. Jako menšina se prosadili i v rámci velkých národů a byli celkově pro život lépe vybaveni. Jako důvod autor viděl, že židovští rodiče vychovávali své děti od útlého věku mnohem svědomitěji. Při procházce jim ochotně odpovídali na jejich otázky, nezervózovalo je stále vysvětlování a měli radost z toho, že jejich děti mají o vše zájem.⁵⁸⁾

Opakovaně se ve Vídeňských novinách objevovala tematika Podkarpatské Rusi, které redakce věnovala pozornost. Bylo to jak prostřednictvím reportáží a fejetonů, tak uveřejňováním různých románů na pokračování, v nichž se objevovaly i židovské vedlejší postavy. List někdy Židy z této části Československa popisoval jako komické postavy. Dnes bychom to mohli vnímat jako antisemitismus, ale ve třicátých letech minulého století tomu tak nebylo. Spíše se vycházelo z toho, že Podkarpatská Rus je nejzaostalejší částí Československa, kde mnoho lidí ještě žije archaickým způsobem života odlišným od jiných částí republiky. Několik textů se zaměřilo na tzv. zázračné rabíny, kteří měli mezi Židy velkou autoritu. Dávali různé rady, poskytovali pomoc při řešení rodinných či majetkových sporů a věřilo se, že mají dar uzdravovat nemocné. T. A. Buk (pseudonym spisovatele Františka Kubáta) ve svém fejetonu z března 1936 psal o svatbě dcery zázračného rabína Spiry,

kterému pro ni náboženská obec slíbila 100 000 korun jako věno. Ty mu ale chtěla dávat ve splátkách, a tak rabín zakázal rituální porážku. Když Židé žadonili, opět ji povolil, ale poplatky za ni vybíral sám, aby věno pro dceru získal dřív. Text měl vyznít jako humorný pohled na vychytralého rabína.⁵⁹⁾ Obdobně Vojtěch Lev napsal v květnu 1937 fejeton o zázračných rabínech na Podkarpatské Rusi. Vzpomínal na svoji návštěvu této oblasti, při níž byl v obci Akna Slatina (Solotvyno) přítomen slavnostnímu uvítání rabína z Rumunska. Židé jej označovali za zázračného muže, který uzdravuje nemocné, všemu rozumí, vše zná. Následující den začal přijímat návštěvy a udělovat rady. Jeho sekretáři vybírali dary a k rabínovi se dostal jen ten, kdo věnoval minimálně 500 korun. Osoby s menšími dary vyřizovali sekretáři sami a rabín těmto lidem jen požehnal. Za tři dny prý rabín získal 200 000 korun. Jeho rady přitom podle autora neměly valnou cenu a zázračné rabínství byl velkolepý obchod.⁶⁰⁾

Další příspěvek uváděl příklady, podle kterých i pravověrní Židé občas poruší sváteční omezení a ti pokrokoví je přestávají dodržovat. Například jeden advokát v Užhorodě „omdlel“ při svátku Jom kipur v synagoze, aby si mohl dát venku housku se šunkou.⁶¹⁾ Noviny ale uveřejňovaly také zpravodajství z Podkarpatské Rusi. V červenci 1936 informovaly, že zde probíhal boj o prosazení zákona o úplném nedělním klidu. Obchodní a živnostenské pomocnictvo trvalo na jeho dodržování, zatímco ortodoxní Židé byli proti. List tento boj o nedělní klid označil jako zápas židovského socialistického živlu s židovskou ortodoxií.⁶²⁾ Vídeňské noviny publikovaly i reportáž šéfredaktora irského listu Irish Times R. M. Smyllieho o cestě z Tatranské Lomnice do Užhorodu. V tomto městě hovořil také s maďarsky vychovanými Židy, kteří stále dávali přednost maďarské kultuře. Do předválečných poměrů by se však vraceli neradi. Uznávali, že Čechoslováci dělají vše, aby Podkarpatskou Rus pozvedli, což je ku prospěchu i jim. O maďarské kultuře mluvili jako o vyšší, než je československá. Podle autora by ale Židé neměli takto srovnávat. Zatímco v Československu mají úplnou svobodu, v Maďarsku se s nimi jedná jako s vyvrženci.⁶³⁾

V období po mnichovské dohodě, kdy se v Československu projevila výrazná vlna antisemitismu, uveřejnily Vídeňské noviny jen několik velmi krátkých zpráv, z nichž mohl čtenář usoudit, že v ČSR dochází k projevům rasové nesnášenlivosti. Deník 25. října 1938 napsal, že v Praze došlo k protizidovským demonstracím a silné policejní oddíly demonstranty rozptýlily.⁶⁴⁾ V prosinci 1938 uveřejnily noviny tři krátké zprávy ze Slovenska. Podle první z nich Židé na Slovensku přestupovali hromadně na katolickou víru, přičemž v Bratislavě jich už konvertovalo 1 600.⁶⁵⁾ Podle druhé slovenská vláda vydala několik nařízení, která pronikavě omezují hospodářský vliv Židů. Nesmí se zúčastnit vánočního trhu a zakazuje se jim obchod s kořalkou. Židé – majitelé výčepů je musí nejpozději do konce roku prodat nežidovským výčepníkům.⁶⁶⁾ Podle třetí zprávy se protizidovské hnutí na Slovensku zřetelně projevilo v Trnavě, kde byly zapáleny dvě synagogy.⁶⁷⁾ Vídeňské noviny tyto informace publikovaly, ale nijak je nekomentovaly.

Židé v Německu

Ve sledovaném období dominovalo Německo jako zahraniční země, z níž Vídeňské noviny přinášely zprávy o Židech. Tato výrazná převaha je zcela logická, neboť vymezený výzkumný vzorek časově navazuje na dobu nástupu německých nacistů k moci. Vyřešení rasově definované „židovské otázky“ přitom patřilo mezi klíčové body programu Hitlerovy vlády. Židé se ve spojení s Německem v deníku objevovali hlavně ve zprávách informujících o tom, jaká opatření vůči Židům byla v dané době přijata, jak byla prováděna a jak ovlivňovala život (nejen) Židů v Německu. Informace o protižidovských opatřeních měly zpravidla informační podobu. Pokud byl vyjádřen názor autora, byl bez výjimky negativní, jak tomu bylo například v případech zprávy o důsledcích norimberských zákonů.

Další tematický okruh se zaměřoval na ekonomická opatření a z nich vyplývající sociální problémy Německa. Zde deník poukazoval především na hospodářský bojkot, který řada zemí či zahraničních organizací vůči Německu přijala (nejen) v souvislosti s postupem nacistů vůči Židům. Vzhledem k potlačování základních občanských práv, protižidovským útokům a zvyšování zbrojení v nacistickém Německu vnímaly Vídeňské noviny tento bojkot jako zcela oprávněný. Snahu nacistů svádět hospodářské problémy Německa na Židy v zahraničí hodnotily jako pokrytectví, které však mělo za následek nárůst projevů antisemitismu v Německu. O násilnostech vůči Židům v Říši pak deník informoval i konkrétně. Vždy přitom stavěl Židy do pozice obětí, zatímco nacisté byli v pozici agresora. Tento pohled byl ještě zdůrazňován použitým výrazivem (nacisté řadí, týrají, rozbíjejí, jsou pomstychtiví). Noviny zde dávaly jasně najevo, že jsou proti potlačování lidských práv, proti rasové nesnášenlivosti a nacistické ideologii. Stavěly se na podporu perzekvovaných. To vše ale pochopitelně platilo jen do anšlusu Rakouska v březnu 1938. V novém politickém uspořádání již Vídeňské noviny musely dodržovat cenzurou nastavený způsob informování o poměrech v Třetí říši. I nadále však přinášely značně podrobné zpravodajství o Německu včetně informací o přijímání dalších protižidovských opatření a rovněž o průběhu Křišťálové noci v listopadu 1938 a jejích následcích. Deník čtenáře informoval, ale opět poměry v Německu nijak nekomentoval. Nepřicházel s žádnými články, které by volaly po perzekuci Židů v Rakousku. Informoval tedy stejně jako veškerý rakouský tisk, ale skutečně nepublikoval text, v němž by určitým způsobem kolaboroval s novým režimem. Nesnažil se vystupovat jako list, který by podporoval zavádění protižidovských opatření a zvyšující se perzekuci židovského obyvatelstva.

Ze značného množství textů o Židech v Německu publikovaného Vídeňskými novinami ve sledovaném období uveďme několik příkladů, které dokládají, jakým způsobem deník až do anšlusu dával najevo svůj postoj k antisemitismu v Třetí říši.

V dubnu 1934 publikovaly Vídeňské noviny text s názvem „*Pravá tvář hakenkreuzerské diktatury*“ o špatné situaci nižších a středních vrstev v hitlerovském Německu. „*Z nynější hazardní hry s osudem Německa těží jen příslušníci národně-socialistické strany a velkopřůmyslníci, kteří hrabou velké zisky při výrobě munice. Hitler neublížil ani velkému židovskému kapitálu. Bohatí židé se dávají prohlašo-*

vat za arije, aby zachránili své obchody. Velké židovské obchody prosperují, peníze bohatých židů byly zachráněny trusty a jinými vlivnými podnikatelskými skupinami. [...] Není proto divu, že v Německu roste na všech stranách proti Hitlerově diktatuře odpor, který hakenkreuzlerské úřady marně lámou.“⁶⁸⁾ Úvodník „Německo v úzkých“ z května 1934 pojednával o zahraničněpolitické izolaci Německa a jeho hospodářských problémech. List hledal důvody této situace: „O sympatie v zahraničí se připravili přehnaným zbrojením, štváním proti židům, deptáním nejprimitivnějších práv občanské svobody, náboženskou nesnášenlivostí, zastavením splátek na zahraniční dluhy a ohrožováním svých sousedů.“⁶⁹⁾

V prosinci 1934 uveřejnily Vídeňské noviny úvodník s názvem „Blud či rasa?“ Ve jménu rasismu byly podle listu v Německu odstraněny humanita, demokracie a svoboda. Noviny uvedly své přesvědčení, že německý lid se jednou navrátí pokorně zpět k těmto „obnošeným“ hodnotám a zanechá svého blouznění o „plavém blondýnu“. „Uvažujeme-li střízlivě o všech těchto názorech, nelze jinak se rozhodnouti, nežli [...] odmítnouti takové nauky jako fantastické a nevědecké a považovati každého rasistu za duševně nemocného člověka XX. století. [...] Budoucnost lidstva a jeho vývoj – k blahobytu nedá se řešiti rasismem, nýbrž odstraněním třídních hospodářských rozdílů a uvedením lidské společnosti do stavu bez tříd a bez vykořisťování.“⁷⁰⁾

Vídeňské noviny informovaly o zavádění různých protizidovských opatření v Německu, o pronásledování židovských intelektuálů a umělců a o odstraňování jejich děl. V těchto textech i volbou jazykových prostředků dával deník jasně najevo svůj kritický postoj k současnému Německu. Z textů je ale zřejmé přesvědčení, že nacistické vládnutí nemůže mít dlouhé trvání a že v Německu poroste počet lidí, kteří se nebudou řídit podle pokynů vládnoucího režimu.

V říjnu 1935 Vídeňské noviny komentovaly důsledky protizidovských norimberských zákonů. Podle listu proti sobě v Německu stojí krvežizniví „hnědokošiláci“ a mimo zákon postavení Židé se strachem z budoucnosti. V Říši prý panuje rozčarování z toho, že řada Němců přestupuje na židovskou víru. „Tito ‚zaprodanci‘ jsou milenci židovek a židů. Jejich lásky jsou hlubší, nežli se nesmyslné protizidovské tažení Třetí říše domnívá. Tyto lásky převážně zasnoubených lidí vycházejí z přesvědčení, že nebudou, jakožto židé, postiženi zákonem o hanobení rasy. [...] Co tomu rozčarování pan Hitler řekne, ještě nevíme.“⁷¹⁾ V červenci 1936 uveřejnil list zprávu s titulkem „Hlasatelé rasové teorie nemají pravdu“, v níž se vymezoval vůči tvrzení zastánců rasových teorií, že důsledkem mísení ras je jen degenerace. Vídeňské noviny zde jmenovaly, které slavné osobnosti z různých oblastí vědy a kultury byly židovského původu – například fyzikové Heinrich Hertz, Niels Bohr, Gustav Hertz; z lékařů především Ilja Mečnikov; filozofové Georg Simmel, Edmund Husserl, Max Scheler; spisovatelé a básníci Michel de Montaigne, Anatol France, Marcel Proust a řada dalších.⁷²⁾

Židé ve střední a východní Evropě

Vídeňské noviny přinášely ve sledovaném období zprávy o životě Židů v různých

zemích střední a východní Evropy. Proměňovala se však intenzita pozornosti, která byla jednotlivým zemím věnována. Nejprve můžeme vidět zájem o Polsko a Sovětský svaz, v roce 1938 pak dominovaly zprávy z Rumunska a hlavně z Maďarska.

U Polska upozorňovala redakce novin na projevy antisemitismu v této zemi, proti nimž se ale židovské organizace, intelektuálové i mládež snažili protestovat. V červnu 1934 popsaly návštěvu německého ministra Goebbelse ve Varšavě. Podle listu došlo na různých místech k demonstracím proti Goebbelsovi, kterých se zúčastnilo rovněž židovské obyvatelstvo. Židovští novináři vrátili pozvánky na ministrovu přednášku.⁷³⁾

V úvodníku z ledna 1935 Vídeňské noviny konstatovaly, že přepjatý nacionalismus v řadě zemí Evropy zvítězil (Německo, Polsko, Maďarsko) a stal se heslem doby, čímž bylo velmi narušeno možné mírové soužití národů.⁷⁴⁾ V červenci 1936 noviny informovaly o protestní akci židovských organizací a stran, které zorganizovaly dvouhodinovou protestní stávkou proti neustálým antisemitským výtržnostem v Polsku a proti osvobozování provinivších se demonstrantů. Židovské listy, které vyšly se smutečným rámečkem za oběti pogromů, byly úředně zabaveny.⁷⁵⁾

Také Vídeňské noviny se nechaly ovlivnit sovětskou propagandou, že v SSSR mají ideální životní podmínky všechny národnostní menšiny. V září 1934 informovaly o projevu sovětského ministra zahraničí Maxima Maximoviče Litvinova ve Společnosti národů, že menšiny jsou zrovnoprávněny, čímž přestávají být fakticky menšinami. Žijí samostatně dle své kultury, kdekoliv se nalézají, a bez ohledu na počet. Uvedl jako příklad Ukrajinu s dvaceti pěti národnostními okrsky, z toho třemi židovskými. Komentář redakce dokládal značně idealizovaný pohled na Sovětský svaz. „*Vidíme velký opak v porovnání k jiným státům, kde národnostní menšinové otázky nebývají úplně vyřešeny. Zatím, co v těchto státech vyvolávají národní osvobozovací hnutí, neklid a válku, spěje národnostní politika SSSR k upevnění bratrství mezi národy a k zajištění míru.*“⁷⁶⁾ V lednu 1935 deník informoval velmi pochvalně o výstavbě Birobidžanu jako hlavního města Židovské autonomní oblasti, kde za poslední rok vzrostl počet obyvatel o pět tisíc, bylo postaveno 54 obytných domů, lázeňsko-prádelní kombinát, dvě školy a nové nádraží.⁷⁷⁾

V roce 1938 redakce publikovala celou řadu článků o situaci Židů v Maďarsku. Nebyly to zprávy nijak komentované, jednalo se čistě o informace, které se týkaly hlavně projednávání zákona o Židech v dubnu a květnu a posléze i jeho zpřísnění na konci roku. Nový zákon velmi silně omezoval zastoupení Židů v hospodářství, politice, školství, kultuře. Stanovoval definici Žida. Z mnoha textů ale můžeme upozornit na jeden, jenž byl zajímavý tím, že v sobě obsahoval i kritiku dění v Maďarsku, i když prostřednictvím citace komentáře jiného listu. V dubnu 1938 Vídeňské noviny informovaly o návrhu protižidovského zákona v Maďarsku, o jeho hlavních zásadách, omezení zastoupení Židů v povoláních a účasti na hospodářském životě. Upozorňovaly i na komentáře tisku včetně úvodníku otištěného v deníku Pester Lloyd, podle kterého bylo překvapením, že členové maďarské vlády neocenili dostatečně úlohu a výkon Židů v produktivní práci Maďarska. Vláda a zákonodárci by si měli uvědomit, že humanita a tolerance jsou tradičními sloupy

maďarské národní osobnosti. Maďarští Židé jdou jistě vstříc těžkým a hořkým dobám. Podle komentáře je více než pravděpodobné, že maďarští Židé obstojí i v této zkoušce a že ani v bídě a ponížení nezruší svoji solidaritu s Maďarskem.⁷⁸⁾

V roce 1938 věnovaly Vídeňské noviny pozornost také Rumunsku. Již v předchozích letech upozorňovaly na projevy antisemitismu v této zemi, které ale v roce 1938 nabraly na razanci. Ve srovnání s Maďarskem ale vyznívaly informace o Rumunsku ve smyslu, že se vláda snaží tuto situaci nějak řešit, přičemž by chtěla dosáhnout odjezdu Židů ze země a vede ohledně toho jednání s židovskými organizacemi. Jedna zpráva konkretizovala, že by mělo jít o emigraci 250 tisíc Židů. Vláda chtěla vydávat pasy a zajistit dopravní slevy. Základní otázkou ale bylo, kam Židé budou moci odjet.⁷⁹⁾

Palestina

Vídeňské noviny v celém sledovaném období informovaly své čtenáře o dění v Palestině. Převažovaly krátké zprávy o konkrétních událostech. Můžeme ale nalézt i komentáře k tamní situaci, k postoji Velké Británie v otázce přistěhovalectví a řešení napjatých vztahů mezi Židy a Araby. Z textů je zřejmé, že noviny v tomto konfliktu stály na straně Židů a podporovaly jejich aktivity. Když psaly o Arabech, používaly výraz „arabští teroristé“. Jejich akce byly popisovány jako barbarské, zatímco Židé byli popisováni jako oběti arabských teroristických útoků.

V dubnu 1934 publikovaly Vídeňské noviny text s titulkem „*Ohromný vzrůst židovského státu Palestiny*“, který popisoval snahu Židů o vlastní stát a rozvoj myšlenky vybudovat vlastní domovinu po první světové válce. List zdůrazňoval, že šlo o nesmírně těžký úkol, protože bylo nutné budovat v rámci primitivních podmínek hospodaření. Noviny označovaly vynaloženou energii za skutečný heroismus, kdy se podařilo dosáhnout velkých hospodářských úspěchů.⁸⁰⁾

V květnu 1935 Vídeňské noviny hledaly příčiny nepokojů v Palestině, přičemž ji viděly hlavně v tom, že Židé z Evropy přinášejí do Palestiny peníze a vzdělání. Arabští velkostatkáři jim prodávají půdu, na níž Židé dobře a moderně hospodaří. Nevzdělání Arabové nemají ponětí o moderním zemědělství, a proto Židům závidí, že se tolik nenadřou a přesto sklízí lepší úrodu. Někteří Arabové pak dokonce přecházejí za lepší práci a výdělků k židovským statkářům, což se nelíbí arabské aristokracii, která začíná být hospodářsky ohrožována. Bojí se, že Židé budou vlastnit stále více půdy. Arabové jsou podporováni také nacistickou protizidovskou propagandou.⁸¹⁾ V létě 1937 deník informoval o jednání sionistického sjezdu v Curychu, který přijal rezoluci schvalující vyjednávání s Velkou Británií, podporoval zřízení židovské národní domoviny a odmítl plán na rozdělení Palestiny na židovskou a arabskou část jako neproveditelný. Sjezd protestoval proti usnesení britské vlády stanovit maximální rozsah židovského přistěhovalectví na nejbližších osm měsíců.⁸²⁾

Sympatie Vídeňských novin k Židům můžeme sledovat ještě na začátku roku 1938. V lednu publikovaly reportáž z Palestiny. Tel Aviv popisovala jako nové město, pěkné, upravené a s čistými ulicemi, kde žije 135 tisíc židovských obyvatel.

Kolem města jsou pomerančovníky a záhony zeleniny. Židovská usedlost Kiryat Anavim, kterou židovští muži postavili v poušti, má dvě stě obyvatel. Hospodaří se zde kolektivně podle komunistického vzoru. Reportáž zachytila také prosperující farmu židovské dívčí školy Ayanot, na niž opakovaně útočí arabští teroristé.⁸³⁾ V lednu noviny uveřejnily také delší text o židovském divadle Habima, které v té době vystupovalo v pobaltských státech a plánovalo hostování v Moravské Ostravě. Divadlo původně působilo v Moskvě v období revoluce, přičemž první představení připravoval slavný režisér J. B. Vachtangov. Později se divadlo Habima usadilo v Palestině, odkud pořádalo úspěšné zájezdy po Evropě. V roce 1938 mělo v Tel Avivu otevřít vlastní divadelní budovu.⁸⁴⁾ I v období po anšlusu Vídeňské noviny stále věnovaly dění v Palestině pozornost. Publikovaly většinou krátké zprávy o útocích Arabů na Židy.

Závěr

Analýza Vídeňských novin v období let 1934 až 1938 jasně ukázala, že i v obtížných podmínkách autoritativního režimu, který se k otázce Židů stavěl velmi chladně a nijak zásadně nebránil stále narůstajícím projevům antisemitismu v politické, ekonomické i kulturní sféře, si menšinové Vídeňské noviny udržovaly k Židům kladný poměr, zcela odlišný od silicího rasově definovaného nacionalismu a antisemitismu. Ačkoliv redakce vzhledem k přísné cenzuře nemohla vyjadřovat své názory zcela otevřeně, sémiotické prostředky, které novináři v rámci textů volili, byly buď zcela „zpravodajsky“ neutrální, nebo byly laděny pozitivně. To se projevovalo zejména ve zprávách ze zahraničí. Zde byli Židé často rámcováni jako oběti (Německo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Palestina), v opozici k agresí pak byli až na výjimky vyobrazováni jako nenásilní, mírumilovní, ale též šikovní, vzdělaní a pracovití (Palestina), starostliví v péči o rodinu a výchovu dětí. Jen výjimečně se objevoval akcent Židů jako schopných (i všehoschopných a lakomých) obchodníků. Tento prvek se vyskytoval spíše v beletristických útvech (fejetony, romány na pokračování), výjimečně však i ve zprávách, které se týkaly Židů z nejvyšších vrstev. Zde zřejmě sympatie redakce narážely na zakořeněný odpor socialistů vůči velkokapitálu, který samozřejmě i Židé v řadě zemí představovali (nicméně např. v rámci zpráv o útocích na rodinu Rothschildů v Německu deník popisuje tyto útoky jako vypočítavé a nespravedlivé). Zajímavé je, že rétorika redakce se zásadně nemění ani po anšlusu v roce 1938. Noviny samozřejmě musely zveřejňovat informace o protizidovských opatřeních, ale činily tak zpravidla zcela neutrálně, bez jakéhokoliv komentáře. Je patrné, že česká menšina (či alespoň její část reprezentovaná Vídeňskými novinami) viděla v židovské menšině spíše souputníka, než cizorodý prvek. To se koneckonců projevovalo i v rámci informací o zastoupení Židů v různých korporacích a radách, kde redakce toto právo židovské menšiny nikdy nezpochybňovala, i když takové zprávy občas využívala k poukazování na skutečnost, že Češi, na rozdíl od Židů, v řadě těchto institucí zastoupení nezískali, byť by na ně měli obdobné právo.

- ¹⁾ Text vznikl v rámci programu NAKI II DG20P02OVV024 – „Wenzel a jeho noviny“ – historie českého tisku v „rakouské“ Vídni.
- ²⁾ Blíže k tématu viz Milan HLAVAČKA – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ – Miloslav POLÍVKA – Václav VE-
BER – Petr VOREL – Martin WIHODA, *Dějiny Rakouska*, Praha 2009.
- ³⁾ Nesignováno (dále NESG.), *Soc.-dem. vůdci předání zemskému soudu*, Vídeňské noviny (dále též
VN), 7. 3. 1934, s. 3.
- ⁴⁾ Podle sčítání lidu v roce 1934 bylo v Rakousku 51 866 Čechoslováků. Naprostá většina z nich
(39 705) žila ve Vídni. Tato čísla však nemusí být zcela přesná. Mnozí příslušníci menšiny se v do-
bě sčítání báli přihlásit k československé národnosti a jazykové příslušnosti, protože se konalo v ob-
dobí po politických bouřích. Menšina sama odhadovala svůj početní stav zhruba na 100 000 osob.
Viz Alexandra BLODIGOVÁ – Jan CEBE, *70 let Vídeňských svobodných listů, 1946–2016. Katalog
k výstavě*, Wien 2016, s. 12.
- ⁵⁾ Blíže viz např. Vlasta VALEŠ (ed.), *Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století. – Zuhause in der
Fremde. Tschechen in Wien im 20. Jahrhundert*, Praha 2002.
- ⁶⁾ Matěj KOTALÍK, *Češi ve Vídni v letech 1934–1945. Perzekuce, kolaborace a odboj menšiny*, baka-
lářská práce, FF UK, Praha 2007, s. 14.
- ⁷⁾ NESG., *Zastavená činnost spolků*, VN, 7. 3. 1934, s. 4; NESG., *Kraj DTJČ. v Rakousku rozpuštěn*,
VN, 22. 3. 1934, s. 2.
- ⁸⁾ NESG., *Různé zprávy*, VN, 21. 4. 1934, s. 4; NESG., *Antonín Machát ve Wöllersdorfu*, VN, 24. 4.
1934, s. 4. Machát strávil v táboře více než měsíc, poté byl však také propuštěn na svobodu. NESG.,
Antonín Machát na svobodě, VN, 29. 5. 1934, s. 4.
- ⁹⁾ Blíže k sociální demokracii ve Vídni viz Werner Michael SCHWARZ – Georg SPITALER – Elke
WIKIDAL (Hrsg.), *Das Rote Wien 1919–1934*, Basel 2019.
- ¹⁰⁾ Kromě Vídeňských dělnických listů se do 30. let udržel ještě Vídeňský deník (vycházel v úte-
rý, středu, čtvrtek a sobotu), který byl doplňován Vídeňským věstníkem (vycházel v pondělí
a pátek). Oba tituly měly společnou redakci a sídlily v budově tiskárny Melantrich na Prammer-
gasse 6 v IX. okrese. Vídeňský deník reprezentoval v rámci menšiny spíše konzervativně pravicov-
ě orientované křídlo. Vztahy mezi Vídeňskými dělnickými listy (později Vídeňskými novinami)
a Vídeňským deníkem tak vcelku logicky nebyly již ve 20. letech nikterak harmonické a animozita
obou titulů pokračovala i v období let třicátých. Viz např. NESG., *Kabinet rarit při vídeňském
menšinovém muzeu*, VN, 10. 12. 1934, s. 3.
- ¹¹⁾ A. BLODIGOVÁ – J. CEBE, *70 let Vídeňských svobodných listů*, s. 17.
- ¹²⁾ Československá menšinová rada pro republiku Rakouskou byla v meziválečném období vrchol-
ným orgánem československé menšiny a zastupovala veškeré její složky. Zastoupení v radě však
bylo po válce odvoзовáno především od pozice jednotlivých politických stran, což bylo v nových
podmínkách korporativního státu kritizováno, a to i některými (politicky slabšími) skupinami
v rámci menšiny. Proto bylo, i vzhledem k pozici socialistů v rámci nového režimu, nutno přistou-
pit k jisté reorganizaci, která by lépe vyhověla novým podmínkám. Viz např. František STRNAD,
O novou menšinovou ústřednu, VN, 13. 3. 1934, s. 1–2.
- ¹³⁾ Xenofobie vůči české menšině byla v rámci německy mluvícího obyvatelstva Vídně vcelku běž-
ná již v poslední třetině 19. století. Výsledky 1. světové války, které vedly k rozpadu Rakouska-
Uherska, pak ke zlepšení vztahů nepřispěly, spíše naopak (viz např. boje o české školství). Mnoho
Rakušanů vnímalo Čechy díky jejich „rozkolnickému“ úsilí o samostatný stát jako zrádce. Posi-
lování pravicových nacionálně orientovaných sil v rámci Rakouska pak dostávalo levicově orien-
tovanou českou Vídeň do stále složitější pozice. Blíže viz např. M. KOTALÍK, *Češi ve Vídni v le-
tech 1934–1945*, s. 14–15.
- ¹⁴⁾ Důležitost udržení vlastních novin vyzdvihl Antonín Machát i v rámci projevu na Dni zahranič-
ních Čechoslováků v Praze v březnu 1935. NESG., *Den zahraničních Čechoslováků v Praze*, VN,
4. 3. 1935, s. 1.
- ¹⁵⁾ Již úvodník prvního čísla deklaroval, že noviny nemají hájit zájmy některé ze skupin v rámci men-
šiny, ale „jako list úplně nezávislý chtějí Vídeňské noviny sloužiti všem vrstvám naší menšiny.“ No-
viny také vycházely s „jednotícím“ podtitulem List československého lidu v Rakousku. NESG., *Na
cestu*, VN, 28. 2. 1934, s. 1.
- ¹⁶⁾ List měl původně vycházet dvakrát týdně, již ve třetím čísle však vydavatelé informovali čtenáře,
že úspěch listu v rámci menšiny umožnil zvýšení periodicity na třikrát týdně, od července 1934

pak na čtyřikrát týdně. Navíc začaly být od 21. 7. 1934 vždy v sobotu vydávány Vídeňské nedělní noviny. Narostl také rozsah ze 6 na 8 stran (v sobotu 8, později i 10 stran). Tím se list v periodicitě vyrovnal své konkurenci z Prammergasse. NESG., *Vídeňské noviny obdenikem!*, VN, 7. 3. 1934, s. 3; NESG., *Našim P. T. odběratelům!*, VN, 14. 7. 1934, s. 3.

¹⁷⁾ Viz NESG., *Našim P. T. odběratelům!*, VN, 14. 7. 1934, s. 3.

¹⁸⁾ Blíže k situaci novinářů viz např. Pia SCHÖLNBERGER, *Das Anhaltelager Wöllersdorf 1933–1938. Strukturen – Brüche – Erinnerungen*, Wien 2015, s. 37.

¹⁹⁾ Mnozí z těchto uprchlíků skončili alespoň na přechodnou dobu v Československu. Blíže k tomu viz např. David KRAFT, *Exil z Rakouska a vztahy k Československu 1934–1945*, Ostrava 2009.

²⁰⁾ Ještě v době anšlusu čítala rakouská židovská populace zhruba 185 000 osob. Viz D. KRAFT, *Exil z Rakouska a vztahy k Československu*. Blíže k tématu Židů ve Vídni v době austrofašismu viz např. Gertrude ENDERLE-BURCEL – Ilse REITER-ZATLOUKAL (Hrsg.), *Antisemitismus in Österreich 1933–1938*, Wien 2018.

²¹⁾ Již v průběhu roku 1934 dávala vídeňská obecní správní rada výpovědi židovským obecním úředníkům a zřízcům. O místa přicházeli v obecních nemocnicích také židovští lékaři. Po stížnostech zástupců židovské obce u vídeňského starosty bylo však některým odvolaným umožněno vrátit se zpět na svá pracovní místa. Viz NESG., *Obecní správní rada odvolává výpovědi židovských úředníků a lékařů*, VN, 24. 12. 1934, s. 4.

²²⁾ Blíže viz např. Florian WENNINGER, *Wer war die „jüdische Wieden“ vor 1938*. Dostupné z: <http://www.juedischewieden.at/wer-war-die-juedische-wieden-vor-1938/> [cit. 11. 5. 2021].

²³⁾ Österreichische Nationalbibliothek, databáze ANNO – Historische österreichische Zeitungen und Zeitschriften online, Vídeňské noviny. Dostupné z: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vin> [cit. 11. 5. 2021].

²⁴⁾ Vyhledávací algoritmus zahrnoval malá i velká počáteční písmena.

²⁵⁾ NESG., *A Čechoslováci..?*, VN, 18. 5. 1934, s. 1.

²⁶⁾ NESG., *O odstrkování Židů ve Vídni*, VN, 27. 12. 1937, s. 4.

²⁷⁾ NESG., *Obecní správní rada odvolává výpovědi židovských úředníků a lékařů*, VN, 24. 12. 1934, s. 4.

²⁸⁾ NESG., *Péče o naše nejmenší*, VN, 27. 2. 1935, s. 2.

²⁹⁾ NESG., *Volby do židovské náboženské obce*, VN, 9. 11. 1936, s. 4.

³⁰⁾ NESG., *Zemřel dobrý člověk*, VN, 2. 2. 1937, s. 4.

³¹⁾ NESG., *Hugo Meisl mrtev*, VN, 18. 2. 1937, s. 6.

³²⁾ NESG., *Národní socialisté před náhlým soudem*, VN, 24. 7. 1934, s. 5–6.

³³⁾ NESG., *Odsouzen pro rušení náboženství*, VN, 6. 3. 1935, s. 5.

³⁴⁾ NESG., *Chtěli osvobodit Rintelena*, VN, 5. 3. 1936, s. 6.

³⁵⁾ NESG., *Výkladní skříň za to nemohla*, VN, 31. 1. 1938, s. 5.

³⁶⁾ NESG., *Vytlučené výkladní skříň*, VN, 7. 2. 1938, s. 5.

³⁷⁾ NESG., *Hromadné vytloukání tabulí výkladních skříní*, VN, 7. 2. 1938, s. 4.

³⁸⁾ NESG., *Pro židy žádána ochrana nájemníků*, VN, 22. 8. 1938, s. 5.

³⁹⁾ NESG., *Různé zprávy*, VN, 6. 10. 1938, s. 4.

⁴⁰⁾ NESG., *Různé zprávy*, VN, 21. 11. 1938, s. 4.

⁴¹⁾ NESG., *Různé zprávy*, VN, 28. 11. 1938, s. 4.

⁴²⁾ NESG., *Změny v pojmenování ulic*, VN, 12. 12. 1938, s. 3.

⁴³⁾ NESG., *Reorganizace vídeňské obecní správy*, VN, 5. 4. 1934, s. 2.

⁴⁴⁾ NESG., *Nová ústava vyhlášena*, VN, 1. 5. 1934, s. 1.

⁴⁵⁾ NESG., *Rovnoprávnost před rakouským zákonem*, VN, 24. 10. 1934, s. 1.

⁴⁶⁾ NESG., *Právo emigrantů*, VN, 3. 9. 1935, s. 6.

⁴⁷⁾ NESG., *Proudění vystěhovalců*, VN, 11. 3. 1937, s. 1.

⁴⁸⁾ NESG., *Zákony o uzavírání sňatků a o smíšených manželstvích*, VN, 25. 5. 1938, s. 2.

⁴⁹⁾ NESG., *Který podnik platí za židovský?*, VN, 20. 6. 1938, s. 3.

⁵⁰⁾ NESG., *Soupis židovských živností*, VN, 25. 7. 1938, s. 2.

⁵¹⁾ NESG., *Židé mají odevzdati cestovní pasy*, VN, 13. 8. 1938, s. 4.

⁵²⁾ NESG., *Bürkel [!] o otázkách země Rakouské*, VN, 4. 7. 1938, s. 1 (v titulku je chybně „Bürkel“ místo „Bürckel“).

⁵³⁾ NESG., *Projev politických činovníků v Hernalsu*, VN, 6. 7. 1938, s. 2.

⁵⁴⁾ NESG., *Narřízení a provolání župního vůdce Bürckela*, VN, 1. 12. 1938, s. 3.

⁵⁵⁾ NESG., *Sjezd československých zionistů [!]*, VN, 2. 1. 1935, s. 3–4.

- ⁵⁶⁾ NESG., *Různé zprávy*, VN, 19. 8. 1937, s. 4.
- ⁵⁷⁾ Antonín SRB, *Antisemitism dětí*, VN, 9. 4. 1936, s. 2.
- ⁵⁸⁾ Petr ZÁHOŘ, *Životní omyly*, VN, 3. 8. 1937, s. 3.
- ⁵⁹⁾ T. A. BUK, *Pestrý týden*, VN, 19. 3. 1936, s. 2–3.
- ⁶⁰⁾ Vojtěch LEV, *Zázrační rabíni na Podkarpatské Rusi*, VN, 25. 5. 1937, s. 2–3.
- ⁶¹⁾ NESG., *I pravověřící ošídí svého boha*, VN, 13. 8. 1936, s. 6.
- ⁶²⁾ NESG., *Boj o nedělní klid na Podkarpatsku*, VN, 15. 7. 1936, s. 3.
- ⁶³⁾ R. M. SMÝLLIE, *Užhorod – okouzující město*, VN, 21. 12. 1937, s. 3.
- ⁶⁴⁾ NESG., *Co se stalo*, VN, 25. 10. 1938, s. 2.
- ⁶⁵⁾ NESG., *Co se stalo*, VN, 8. 12. 1938, s. 2.
- ⁶⁶⁾ NESG., *Co se stalo*, VN, 14. 12. 1938, s. 2.
- ⁶⁷⁾ NESG., *Různé zprávy*, VN, 15. 12. 1938, s. 4.
- ⁶⁸⁾ NESG., *Pravá tvář hakenkreuzlerské diktatury*, VN, 14. 4. 1934, s. 4.
- ⁶⁹⁾ NESG., *Německo v úzkých*, VN, 25. 5. 1934, s. 1.
- ⁷⁰⁾ NESG., *Blud či rasa?*, VN, 5. 12. 1934, s. 1.
- ⁷¹⁾ NESG., *Rozčarování v Třetí říši*, VN, 15. 10. 1935, s. 3.
- ⁷²⁾ NESG., *Hlasatelé rasové teorie nemají pravdu*, VN, 30. 7. 1936, s. 4.
- ⁷³⁾ NESG., *Demonstrace proti Göbbelsovi [!] ve Varšavě*, VN, 15. 6. 1934, s. 1.
- ⁷⁴⁾ NESG., *Vlna nacionalismu*, VN, 17. 1. 1935, s. 1.
- ⁷⁵⁾ NESG., *Protestní stávka židovských organizací*, VN, 1. 7. 1936, s. 2.
- ⁷⁶⁾ NESG., *Národní menšiny ve [!] SSSR*, VN, 25. 9. 1934, s. 2.
- ⁷⁷⁾ NESG., *Rozmach sovětských měst na Dálném východě*, VN, 9. 1. 1935, s. 4.
- ⁷⁸⁾ NESG., *Protizidovský zákon v Maďarsku*, VN, 22. 4. 1938, s. 4. Pester Lloyd byl německy psaný list vycházející v Budapešti.
- ⁷⁹⁾ NESG., *Rumunsko a židé*, VN, 22. 12. 1938, s. 1.
- ⁸⁰⁾ NESG., *Ohromný vzrůst židovského státu Palestiny*, VN, 24. 4. 1934, s. 3.
- ⁸¹⁾ NESG., *Příčiny nepokojů v Palestině*, VN, 22. 5. 1936, s. 1.
- ⁸²⁾ NESG., *Sionisté pro vyjednávání s Anglií*, VN, 12. 8. 1937, s. 2.
- ⁸³⁾ NESG., *Jak dnes žije Palestina*, VN, 11. 1. 1938, s. 3.
- ⁸⁴⁾ NESG., *Divadlo, jež hraje v jazyce bible*, VN, 19. 1. 1938, s. 5.

JEWES IN THE CZECH-LANGUAGE VIENNESE PRESS IN THE YEARS 1934–1938

Summary

Jan Cebe, Charles University, Faculty of Social Sciences

Petr Bednařík, Charles University, Faculty of Social Sciences

The study is focused on the newspapers written in the Czech-language and published in Vienna during the authoritarian regime in the years 1934 to 1938. In that period Viennese Czechs could choose from two daily newspapers which – in spite of the revision of political party life and strict censorship – still reflected, to some extent, the existing political stratification within this ethnic minority group. The authors examine in particular the Viennese Newspaper that replaced the traditional Viennese Workers Newspaper, following the liquidation of the social democratic movement in February 1934. The study also offers a brief insight into the context surrounding the origin and development of the paper during the respective period; in its analytical section the article seeks to describe the image of Jews, as conveyed on the pages of the selected periodical.

ZŘIZOVÁNÍ NOVÉ VĚZNICE GESTAPA V TEREZÍNĚ

Miroslava Langhamerová, Památník Terezín

Heinrich Jöckel: *Wir sind Sozialisten der Tat.*

Pražské gestapo zatýkalo během let 1939–1945 obrovské množství lidí, pro které soustavně hledalo odpovídající prostory. Už záhy po okupaci českých zemí zabrala v Praze řídicí úřadovna pro Čechy značnou část soudní věznice na Pankráci a po určitou dobu i věznici na Karlové náměstí a ženskou věznici v Řepích. Na Moravě brněnská řídicí úřadovna zvolila pro vězeňské účely Špilberk a následně Kounicovy a Sušilovy koleje v Brně. Podřízené venkovní služebny využívaly věznice ve svých obvodech. Již v roce 1940 tyto prostory nestačily a řídicí úřadovna gestapa v Praze začala hledat další možnosti.

V zimě 1939–1940 se gestapu podařilo zasadit první rány formujícímu se českému odboji. Zejména pro malé zkušenosti s konspirací byly postiženy organizace nekomunistického odporu napojené na vojenskou organizaci Obrana národa, v následujících měsících úder gestapa zasáhl rovněž komunistický a levicový odboj (zejména Národní hnutí pracující mládeže). Tento sílící tlak německých bezpečnostních složek zvýšil počet zatčených osob natolik, že je nebylo kam umístit.

Žádost do Berlína

Iniciátorem zřízení nového represivního zařízení byl velitel bezpečnostní policie a bezpečnostní služby v protektorátu Franz Walter Stahlecker, který 28. března 1940 zaslal do Berlína veliteli Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (Reichssicherheitshauptamt – RSHA) Reinhardu Heydrichovi dopis, v němž ho požádal o souhlas. V něm argumentoval například tím, že „*potíže s umístováním jsou již tak velké, že množství Čechů, kteří jsou známi jako členové vojenské organizace nebo jiných velezrádných sdružení, nemůže být zatčeno.*“⁽¹⁾

Při hledání potřebných prostor vyšel Stahleckerovi vstříc zmocněnec při Úřadu říšského protektora generál Rudolf Toussaint a nabídl mu využít pro vězeňské účely terezínskou Malou pevnost, kterou měl ve své správě.⁽²⁾ Ta byla v době předmnichovské republiky vojenskou trestnicí a věznicí.

Stahlecker se odpovědi z Berlína nedočkal, protože byl z funkce odvolán. Bezvládní v Praze využil velitel pražské řídicí úřadovny gestapa Dr. Hans-Ulrich Geschke a dne 15. května 1940 zaslal naléhavý dopis přímo šéfovi gestapa Heinrichu Müllerovi do Berlína, aby konečně rozhodl ve věci zřízení internačního zařízení v Terezíně. Geschke v závěru dopisu konkretizuje požadavky: „*Aby byl odstraněn naléhavý nedostatek potřebných vězeňských prostor, prosím o souhlas se zřízením vězení v Terezíně a poskytnutí nezbytného strážního mužstva a nejnútnejších zařízení.*“⁽³⁾

Uvedení terezínské věznice do provozu realizoval až Stahleckerův nástupce ve funkci velitele bezpečnostní policie a bezpečnostní služby v protektorátu Horst Böhme.⁴⁾

* * *

Podívejme se, jak počátky věznice vnímali bývalí vězni, povětšinou účastníci protinacistického odboje.

Zařizování věznice

Řídící úřadovna gestapa v Praze převzala Malou pevnost a začala ji připravovat pro umístění zatčených osob. Proces administrativního přebírání jednotlivých částí areálu byl dosti komplikovaný a trval celé léto.⁵⁾

Oficiální označení vznikajícího represivního zařízení v Terezíně bylo *Geheime Staatspolizei – Staatspolizeileitstelle Prag – Polizeigefängnis Theresienstadt* (Tajná státní policie – řídicí úřadovna státní policie Praha – policejní věznice Terezín).⁶⁾ Tento název byl používán až do přejmenování v roce 1944, což souviselo se změnami v organizaci nacistické policie.⁷⁾ Počátky budování terezínské věznice spadají do května 1940, kdy z pankrácké věznice dorazilo deset vězňů (pravděpodobně 23. 5. 1940).⁸⁾ Z poloviny června 1940 se o nich dochoval doklad týkající se „přílepšení“ za práci vykonanou v Terezíně v podobě čtyř cigaret denně.⁹⁾ Přibližně ve stejnou dobu začali do Terezína docházet na práce také vězni z litoměřické věznice. Obě pracovní skupiny zhotovovaly do cel palandy, stoly, lavice a skříňky, cely malovaly, nACPávaly slavníky, uklízely dvory apod.¹⁰⁾

V prvním období nebyla věznice velká, nacházela se vlevo od hlavní brány ve dvou dvorech, označovaných jako Správní dvůr a „Hof“ (později označen jako I. dvůr). K policejní věznici patřil i tzv. Panský dům (Herrenhaus), sloužící jako ubytovna dozorcího personálu.¹¹⁾

Zřizování věznice bylo komplikováno skutečností, že 15. března 1940 bylo povodní poškozeno opevnění Malé pevnosti a došlo ke stržení státní silnice do Prahy.¹²⁾ Příslušníci protektorátní policie (původně státní policie, která se po Mnichovu přemístila z Ústí nad Labem do Terezína) proto tehdy stáli u každé brány a pouštěli dopravu skrz Malou pevnost. To bylo období, kdy do areálu Malé pevnosti mohl přijít každý, jen oddělení věznice zůstávalo uzavřeno vraty.¹³⁾ Prostory, kde bylo později zřízeno popravistiště, využíval do té doby wehrmacht jako důstojnickou střelnici. V zadní části Malé pevnosti, kde byl v letech 1943–1944 zbudován IV. dvůr, se nacházely zahrádky terezínských obyvatel. V létě 1940 jim byly vypovězeny užívatelské smlouvy, zahrádky následně zlikvidovány a prostor zneprístupněn. Využívány byly i konírny, v nichž byli ustájeni koně zapůjčení od okolních zemědělců. Koně sloužili k výcviku německých vojáků a později i vězeňského personálu.¹⁴⁾

Koncem léta 1940 přikázal velitel Jöckel středoškolskému učiteli Josefu Kloučkovi zhotovit nad branou do I. dvora nápis Arbeit macht frei.¹⁵⁾ Jaroslav Bayer k ob-

Důsledky povodně, která v březnu 1940 poničila opevnění Malé pevnosti a především silnici do Prahy. Památník Terezín, A 8369.

sahu nápisu uvedl: „Celou dobu, co jsme stáli u zdi, jsem přemýšlel, jak si jej vykládají sami Němci. Vyvodil jsem si z toho pro sebe takovou zásadu, že jsem se vždy chytal každé práce, která se naskytla, abych byl osvobozen.“¹⁶⁾

Teprve na podzim byly zahájeny různé stavební práce, které vedly k přeměně Malé pevnosti ve vězení. Měly zlepšit ubytování vězňů a zajistit fungující zázemí věznic, včetně rozvodů pitné vody a dostačující kanalizace.¹⁷⁾ Ale již v počátku rozsah prací naznačoval, že gestapo v budoucnu zamýšlí využít k vězeňským účelům celý areál Malé pevnosti.¹⁸⁾

Velitel policejní věznic gestapa

Heinrich Jöckel před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích uvedl, že 9. června 1940 jej telefonicky vyzval velitel pražské řídicí úřadovny gestapa Dr. Hans-Ulrich Geschke, mající v té době odpověď na dopis z Berlína, aby se následující den připravil na služební cestu. Dne 10. června 1940 odjeli i s velitelem vězeňského oddělení gestapa pankrácké věznic Paulem Soppou do Terezína. Zde se Jöckel dozvěděl, že v Malé pevnosti bude zřízena věznice a že bude jejím velitelem.¹⁹⁾ Vybrán byl nejspíše proto, že se již v roce 1939 osvědčil jako velitel internačního tábora ve Skrochovicích na Opavsku.²⁰⁾

Heinrich Jöckel byl zaměstnancem pražského gestapa (Kriminalsekretär s hodností SS-Hauptsturmführer). Zpočátku byl služebně podřízen Paulu Soppovi. Ve funkci si vedl dobře a postupně tvrdým a nesmlouvavým velením docílil, že

Společný snímek dozorců a příslušníků I. strážní roty SS, v popředí velitel věznice Heinrich Jöckel. Památník Terezín, A 903.

v květnu 1941 byla jeho podřízenost zrušena a Jöckel od té doby podléhal přímo veliteli pražského gestapa.²¹⁾

Už v roce 1940 se Jöckel jevil jako zanícený nacista, surovec a sadista, vězni ho začali přezdívat „Pinda“.²²⁾ Schvaloval týrán a ubíjení vězňů, zejména Židů. „Například jednou si vzpomněl na paragraf z norimberských zákonů, který definoval, kdo je Žid. Zastavoval různé vězně a kladl jim otázku, kdo je Žid. Nikdo to neuměl definovat, a tak Jöckel předváděl, jak je inteligentní, a přednesl tuto definici – ‚Der Jude ist, wer mindestens dreiviertelteile von den Juden abstammt.‘ [Židem je ten, kdo je ze tří čtvrtin potomkem Židů.],²³⁾ vzpomíná František Machát. O Jöckelovi ještě dodává: „Přijížděl autem z Prahy, chodil v civilu. [...] Teprve později se objevil v uniformě SS-Hauptsturmführera a postupně se začal projevovat, jednak řvaním a jednak trýzněním vězňů.“²⁴⁾ Jeho slova doplňuje Josef Veverka: „Jöckel se cítil nejen nadřazen fyzicky, ale považoval se také za duchovního vůdce a vládce Malé pevnosti. Vězni vnímali ‚hloubku‘ jeho myšlenkového světa, čehož dokladem byl v jeho bytě nacistický nápis ‚Wir sind Sozialisten der Tat‘ [Jsme socialisté činu].“²⁵⁾

Když si Jöckel přivezl do Terezína rodinu, ubytoval ji v Panském domě a od té doby mu jako pomocník v domácnosti začal sloužit hudebník Josef Pražák.²⁶⁾

Jöckel byl člověkem, který bez skrupulí překračoval vězeňská pravidla a nařízení a vytvářel v terezínské věznici neúnosné životní poměry.²⁷⁾ Karel Mráček popisuje, jak je Jöckel v Terezíně přijal: „Při dovezení do Malé pevnosti nás postavili k bílé zdi naproti kancelářím čelem ke zdi. Tehdy nás přivítal [...] Jöckel, který nám

Oslava v terezínském bytě Heinricha Jöckela. Zleva stojí Jöckelova první manželka Kathe, jejich dcera Elfriede, pak neznámý dozorce a dozorce Alfred Neubauer. Památník Terezín, A 920.

*hned začal střílet z revolveru nad hlavami. Bylo to tehdy hrůzné přivítání, neboť jsme měli za to, že z nás někoho zastřelí.*²⁸⁾

Jöckel ve funkci velitele věznice působil až do 5. května 1945, kdy z Terezína uprchl. Po válce byl vypátrán bývalým vězněm Josefem Novotným v americkém internačním táboře v Ziegenheimu a předán československým bezpečnostním úřadům. Na počátku roku 1946 byl s manželkou a dcerou Hanou převezen do terezínské Malé pevnosti a tam po dobu vyšetřování a soudního procesu vězněn.

V říjnu 1946 Jöckel stanul před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích.²⁹⁾ Bývalý dozorce Wilhelm Schmidt o něm vypověděl, že vydával rozkazy v rozporu s nařízeními Heinricha Himmlera. Dozorcům prý vytýkal, že jsou měkkí jako „máslo na slunci“ a neustále zdůrazňoval, že je zapotřebí proti vězňům tvrdě zakročovat. Také jim měl pohrozit, že když nebudou jednat podle jeho rozkazů, tak „přitáhne uzdu“ všem.³⁰⁾

Henrich Jöckel byl za válečné zločiny 25. října 1946 odsouzen k trestu smrti provazem.

Dozorčí personál

Nejdříve bylo nutno vytvořit organizační strukturu věznice a zajistit personál, který se bude starat o vězně a všechny úseky nového zařízení. Vzorem jistě byla pankrácká věznice v Praze. Až do listopadu 1940 trval v Terezíně provizorní stav

a dozorčí personál musel vykonávat řadu úkonů, které neměl v popisu práce, jako strážní službu a doprovod a střežení vězňů na pracovišti.

Sloužit v Terezíně nebylo lehké, nebyly tu dlouhé chodby jako v pankrácké věznici, veškerá služba probíhala venku za jakéhokoliv počasí.

Počáteční kroky byly v režii pražské řídicí úřadovny gestapa. Do Terezína byly přiděleny dvě skupiny dozorců. První tvořilo jedenáct příslušníků strážního oddílu ochranné policie (Schutzpolizei – Schupo), kteří již dříve sloužili ve věznicích na Pankráci či na Karlově náměstí a dosáhli hodností Hauptwachtmeister nebo Oberhauptwachtmeister.³¹⁾ Ve druhé bylo rovněž jedenáct mužů dočasně přidělených řídicí úřadovně gestapa v Praze. Tito „noví“ dozorcí, čekatelé nebo čerství příslušníci SS, byli absolventy několikaměsíčního kurzu v policejní škole v Pretzsch a byli označováni jako vězeňští zřízenci (Gefängnis Angestellte).³²⁾

O služebním nasazení dozorců v Terezíně se zachovaly rozpisy služeb za celý rok 1940 a částečně i za rok 1941.³³⁾ Z nich víme, že do služby v Terezíně nastoupili 8. července (Malloth, Mende, Neubauer, Hohnstein), 9. července (Riechers, Feuerlein, Hufnagel, Rojko, Schranz, Tröthen, Weber, Marx, Schünke, Krull, Rathey, Bennewitz, Preusse), 6. srpna (Storch), 27. srpna (Berndt, Buchholz, Rothe, Zeske) a 1. listopadu (Wachholz). Dva frekventanti policejní školy v Pretzsch – Neubauer (10. června) a Malloth (20. června) – přišli podle Marie Trhlínové do Terezína již s prvními vězni v červnu 1940.³⁴⁾

Někteří z těchto dozorců (Malloth, Mende, Neubauer, Rojko, Marx, Wachholz) zůstali v Terezíně až do května 1945.

Dozorci se ve službě střídali, denně jich nastupovalo dvanáct, od srpna už jenom osm, dělili se na denní a noční směnu, případně doprovázeli vězně na pracoviště. Službu měli rozdělenou na „dohled na dvoře“, „stráž“ a „noční obchůzky“. Někteří byli z této povinnosti již v průběhu července vyčleněni pro vedení přijímací kanceláře (Krull), kanceláře vězeňského dvora (Preusse), skladu (Schünke), kuchyně a skladu potravin (Marx), dílen a magazínu (Rathey), zednických prací (Bennewitz). Od 18. října byli pro vedení kantýny v Panském domě přiděleni dozorcí Rothe a Neubauer. Veliteli denní a noční směny byli povětšinou Hohnstein a Zeske, kteří sloužili na strážnici.³⁵⁾ Jaroslav Bayer vzpomíná, že „na strážnici se dozorcí scházeli, často se tam i v opilství poprali.“³⁶⁾

Bývalí vězni popisují, jak od počátku existoval výrazný nesoulad mezi oběma skupinami. Na tuto nevráživost doplatil Otto Krull. „Jako většina dozorců chodil na flám do Terezína, tam se nejdříve bratřil s protektorátní policií, ale pak se jednou poprali tak, že za to dostal disciplinární trest, který si odseděl v Praze.“ Nakonec musel v dubnu 1941 kvůli insultaci dozorce Ratheye z Terezína odejít nadobro.³⁷⁾

V uniformách dozorců byly značné rozdíly. Příslušníci Schupo nosili uniformu světlezelené barvy s hnědými límci. Absolventi policejního kurzu v Pretzsch chodili zpočátku v Terezíně v civilu, jejich jediným služebním označením byla čepice SS, teprve asi po jednom měsíci dostali uniformy.³⁸⁾

Dozorci byli povětšinou ubytováni v Malé pevnosti v Panském domě, od podzimu 1940 tam někteří žili s celými rodinami (např. Jöckel, Rojko, Mende, Schranz).

Dozorci Andreas Marx s vězňenými kuchaři. Horní řada – Hlavsa, Robert Toscani, Bryan [?], Karel Dlouhý. Dolní řada – Michal Malatínský, Josef Feit, Stanislav Havlíček. Památník Terezín, A 269.

Někteří dozorcí se velmi brzo začali negativně projevovat vůči vězňům. Například zástupce velitele Hauptwachtmeister Otto Krull, který měl na starosti vězeňskou evidenci a administrativu v přijímací kanceláři (Gechäftszimmer), se často zapojoval do týrání Židů, nutil je, aby před svým jménem vždy říkali *Stinkjude* (smradlavý Žid).³⁹⁾

Z dozorce Stephana Rojka se v průběhu let stal obávaný sadista a zákeřný vrah. Usvědčuje ho například vzpomínka Františka Macháta: „17. července 1940 přišel jistý Pavel Kasche z Mlékojed, který odmítl německé občanství. Rojko měl tehdy službu na dvoře, pak chodil kolem Kascheho, učil ho stát v pozoru a přitom ho fackoval tak, že mu prorazil ušní bubínky tak, že mu tekla z uší krev a [on pak] při zápisu [do evidence] vůbec neslyšel.“⁴⁰⁾

O charakteru Fritze Feuerleina píše Josef Veverka: „V roce 1940 si Feuerlein opatřil vlčáka. Přivezli tehdy devět cikánů, byla to celá kapela. Hráli někde u Havlíčkova Brodu v nočním podniku, zpívali tam nějakou politicky závadnou a zakázanou písničku. Přivezli je i s hudebními nástroji. Feuerlein jim poroučel ‚Cikáne, utíkej támhle!‘ a poslal za cikánem psa. Cikáni byli často týráni.“⁴¹⁾

Také Anton Malloth se k vězňům choval hrubě a byl záluďný. Protože dbal o svůj zevnějšek, dokonce se voněl, dali mu vězni přezdívku „Schöne Toni“ (Krásný Toni).⁴²⁾

Herberta Mendeho výstižně ve svědecké výpovědi charakterizuje Julius Tausig: „O zvířecosti Mendeho svědčí okolnost, že jsem sám na vlastní oči viděl, kte-

*rak jednoho dne dal rozkaz celé skupině lidí ‚k zemi‘, a když tito lidé leželi na zemi, dal další rozkaz, aby plný povoz naložený materiálem i s koňmi přes tyto lidi přešel. Lidé byli zřejmě těžce zraněni.*⁴⁴³⁾

Albin Storch podle Františka Macháta „neustále řval a vězně honil, většinou dožíral na vězně provádějící práce uvnitř pevnosti.“⁴⁴⁴⁾

Naopak dozorce Karl Schranz se nijak výrazně neprojevoval, vykonával povětšinou doprovod vězňů na práci mimo pevnost. Vězni věděli, že je vždy možné se na Schranze spolehnout, i když patřil mezi esesmany. František Machát vzpomíná, že „když byl s vězni mimo pevnost, tak si mohli nakupovat a setkávat se s příbuznými. Na to nakonec doplatil, byl udán, že umožňoval Josefu Klegerovi styk se snoubenkou, byl zatčen a potrestán.“⁴⁴⁵⁾ Schranz byl nakonec odvelen na frontu.

Na osobnostní profily dozorců měly velký vliv jejich nově získávané „schopnosti“ a „kvalifikace“, ale také postupně se zhoršující poměry v terezínské věznici, události na frontách, nacistická propaganda a různá nařízení vyšších úřadů, od podzimu 1941 zřízení ghetta Terezín v blízkém sousedství, stupňující se odboj a rezistence v protektorátu a konečně samotný stupeň jejich inteligence a lidskosti.⁴⁴⁶⁾

Strážní oddíl

Strážní službu po několik měsíců vykonávali samotní dozorcí.⁴⁴⁷⁾ Když se v protektorátu zformoval strážní prapor SS Böhmen-Mähren, dostal za úkol střežit úřadovny a věznice gestapa v Brně a od 1. listopadu 1940 rovněž policejní věznicí v poměrně vzdáleném Terezíně. Sem se následně přesunula jeho 1. strážní rota SS v počtu sedmdesát mužů pod velením SS-Untersturmführera Hanse Hempela a plnila zde v souladu s obecným určením praporu funkci strážní jednotky.⁴⁴⁸⁾ Velitel strážního praporu SS Böhmen-Mähren Hans Kneissl do Terezína v rámci služebních cest pravidelně zajížděl.⁴⁴⁹⁾ Rota byla samozřejmě z hlediska vojenské podřízenosti i hospodářsky nezávislá na veliteli věznice Jöckelovi.

Kariéra velitele Hanse Hempela v Terezíně netrvala dlouho, v dubnu 1942 byl obviněn, vzat do vazby a nakonec souzen za zneužívání svého postavení. Obdržel několikaletý trest, současně byl zbaven občanských práv a vyloučen z organizace SS. Odeslán byl do trestního tábora pro SS a policii v Danzig-Matzkau.⁴⁵⁰⁾

1. strážní rotu SS vězni nazývali „SS Wachbatalion“. Jejím úkolem byla ostraha Malé pevnosti, doprovod vězňů mimo věznicí a jejich střežení na pracovišti. Příslušníci roty se většinou chovali k vězňům hrubě a povýšeně. Od roku 1943 rota vykonávala rovněž popravy na základě tzv. zvláštního zacházení (Sonderbehandlung), tedy bez rozhodnutí soudu. Její příslušníci byli ubytováni v budově naproti Panskému domu, v tzv. kasárnách SS. Již před jejich příchodem proběhla revitalizace tohoto objektu – zbudováno bylo stravovací (kuchyň, sklad potravin a jídelna) a hygienické zázemí (sprchy, umývárna a záchody).⁴⁵¹⁾

Návštěvy vysokých německých úředníků

V prvních měsících zařizování věznic se Terezín stával cílem služebních cest vysokých německých úředníků.

Již počátkem června přijel do Malé pevnosti státní tajemník při Úřadu říšského protektora Karl Hermann Frank.⁵²⁾ Pravděpodobně si chtěl prohlédnout novou věznici vznikající pod působností jeho úřadu.

Do Terezína zajížděl rovněž velitel pražského gestapa Dr. Hans-Ulrich Geschke a jeho úředníci, zejména zástupce Joachim Illmer, jemuž byla podřízena všechna vězení v obvodu řídicí úřadovny Praha (Staatspolizeileitstelle Prag).⁵³⁾ Z různých služeben také přijížděli úředníci za účelem výslechů,⁵⁴⁾ z tohoto důvodu býval čas-tým návštěvníkem Terezína velitel kladenského gestapa Harald Wiesmann.⁵⁵⁾

Na přelomu července a srpna 1940 se objevila „zajímavá“ nacistická návštěva. Při rozhovoru s Jöckelem u oběda se vězeňský kuchař Egon Kaufmann dozvěděl, že to byli Adolf Eichmann, pozdější strůjce holokaustu, vedoucí pražské Zentral-stelle für jüdische Auswanderung Hans Günther a velitel pankrácké věznice Paul Soppa. Viděl je z kuchyně a slyšel, jak se Eichmann ptá: „*Wo sind die Juden?* [Kde jsou Židé?].“⁵⁶⁾

Začátkem roku 1941 dostal Jöckel pokyn připravit místnost, neboť Geschke se měl v Terezíně sejit s tehdejším prezidentem Volksgerichtshofu (Lidový soudní dvůr) a pozdějším říšským ministrem spravedlnosti Dr. Ottou Georgem Thierackem. Vše se tedy upravovalo, čistily se dvory, všichni se museli oholit. Po dvouhodinové poradě si Thierack v doprovodu Geschkeho prohlédl Malou pevnost a odjel.⁵⁷⁾

* * *

Přijímací kancelář (Geschäftszimmer)

Prvním velitelem přijímací kanceláře a v počátku nepsaným velitelem věznice byl Otto Krull. Byl to Polizei-Hauptwachtmeister Schupo ze Štětína.⁵⁸⁾

Po příjezdu do Terezína vězni procházeli evidencí. Byla jim založena karta, do níž písaři zaznamenali osobní údaje a přidělili pořadové číslo a číslo pro uložení „efektů“ do skladu.⁵⁹⁾ (Efekty byly drobné věci zatčených: osobní doklady, náprsní tašky, tabatěrky, nože atd. Tyto předměty jim byly po příchodu do věznice odebírány a ukládány do plátěných sáčků o rozměrech 15 × 35 cm, které byly opatřeny jmenovkou na provázku.) Skladováno bylo i civilní oblečení vězňů.

Evidence vězňů byla vedena nejen pomocí kartotéky, ale pořízen byl i tzv. Haftbuch (kniha vazeb), což byla kniha, do níž byli vězni zapisováni podle abecedy. Do konce března 1941 do ní bylo zaznamenáno asi 1 600 vězňů.⁶⁰⁾ Bohužel značnou část této vězeňské evidence velení věznice na konci války spálilo.

Dále v této kanceláři vězňům předávali na červeném papíře *Schutzhaftbefehly* (rozkazy k ochranné vazbě) vystavené Reichssicherheitshauptamtem (RSHA). Narozdíl od jiných listin, které přicházely ze služeben gestapa nebo jiných německých úřadů, si ho musel vězeň odnést a na přiložené kopii stvrdit jeho příjem. Kdo měl *Schutzhaftbefehl*, nemohl být propuštěn z vazby soudem. František Machát uvádí: „*Pamatuji se např., že při předávání Schutzhaftbefehlu byl Jöckelem zbit převor pražského augustiniánského konventu a vzdělavatel katolického tělovýchovného spolku Orel Augustin Schubert.*“⁶¹⁾

Další listinou, která se vězňům někdy předávala, byl *Haftbefehl* (rovněž červené barvy). Jednalo se o zatykač vystavený vyšetřujícím soudcem, kterým byl dočtyčný vzat do vazby. Většinu těchto *Haftbefehlů* vystavoval *Ermittlungsrichter des Volksgerichtshofes* (vyšetřující soudce Lidového soudního dvora) Dr. Hans-Joachim Rehse, který úřadoval v budově pražského gestapa v Bredovské ulici.⁶²⁾

Přijímy nových vězňů probíhaly na správním dvoře. Po levé straně se nacházela přijímací kancelář, vpravo od ní strážnice (*Wachstube*), dále kancelář velitele věznice *Jöckela*, následovaly *Werkstätte* (dílny) a garáž. Přijímací kanceláři musel projít každý vězeň minimálně při příchodu a odchodu. Podle Františka Macháta: „*Vězně obvykle přivázela velká nákladní auta s plachtou, doprovázená příslušníky SS se samopaly, a vjela na správní dvůr. Vězni museli vyskákat a za velkého řvaní a většinou i bití ze strany Jöckela a dozorců se museli seřadit do dvojstupů čelem ke zdi. Jöckel pak měl projev, v němž sliboval, že budou-li se slušně chovat a hlavně pracovat, že se budou mít dobře, ale že se jim zle povede, jestliže něco provedou a budou se z práce ulevjat. Pak jsem byl obvykle vyzván, abych to přeložil, [...] což jsem doplnil různými ponaučeními. [...] Židé naproti tomu byli obvykle hned [...] trýznění. Nehledě na fackování byli honěni po dvoře.*“⁶³⁾ Museli např. v podřepu skákat (tzv. *Katzentanz*), pak byli postaveni proti sobě a museli se fackovat.

První vězni přicházeli do prostředí, které neznali a kde nic nefungovalo. Výstižně tuto zkušenost popisuje František Ballý, který přišel do Terezína 8. srpna: „*Nefungovala ještě ani vězeňská kuchyně, první oběd jsme dostali z hotelu [Grand] v Terezíně. Zapisovali nás dozorcí, pamatují se, že moje číslo v kartotéce bylo 56.*“⁶⁴⁾

Zařízení přijímací kanceláře bylo přivezeno z pražské Masarykovy ligy proti tuberkulóze. Ve skříních byly ještě kartotéční lístky, které pak kuchaři pálili v kuchyni. V prvních týdnech vedli evidenci vězňů samotní dozorcí.⁶⁵⁾ Od července 1940 zde pracovali vězni – vysokoškolský student František Machát, znalý německého jazyka, a od září i policejní důstojník Dr. Jan Vichta.⁶⁶⁾

V přijímací kanceláři byl po jistou dobu jediný telefonní přístroj v Malé pevnosti, záhy však přišli montéři od firmy Siemens, kteří zřizovali vnitřní linky a centrálu, namontován byl i dálnopis, jež umožňoval spojení s řídicími úřadovnamí gestapa v Praze a Liberci.⁶⁷⁾

Přijímací procedura

V roce 1940 přivázeli zatčené nákladními auty, která do areálu Malé pevnosti vjížděla Pražskou bránou.⁶⁸⁾ Po přijímací proceduře byl transport přepočítán podle předávacího seznamu, který měl u sebe jeho doprovod, tj. příslušníci předávající služebny gestapa. Předávání a přepočítávání početnější skupiny vězňů probíhalo dlouho a většinou dramaticky. Bedřich Malý na to reaguje: „*Nevím, zda se SS učili teprve počítat, ale za ty dvě hodiny se o to na nás pokusili několikrát.*“⁶⁹⁾ Jinou zkušenost sděluje Milan Pánek: „*S jedním židovským transportem přišel mladší Žid, který byl kuchařem v nějakém hotelu v Praze. Od pohledu to byl frajer, hned upoutal pozornost Pindi, který ho ze skupiny příchozích vytáhl. Postavil [jej] ke zdi a s Feuerleinem na něj mířili, že ho zastřelí. On stál rovně a nebojácně a oni stříleli*

kolem něj. Pinda po chvíli řekl – ty nejsi Žid, když nemáš strach – a udělal ho kuchařem v kuchyni.⁶⁷⁰⁾ Byl jím Egon Kaufmann.

Po příchodu do věznice se u každého vězně zjišťovala jeho profese, případně co umí. Například Kurt Baran odpověděl na otázku, co umí, takto: „Od čištění záchodů až po konstrukci letadel všechno.“ Zařazen byl nakonec k instalatérům.⁷¹⁾

Podle Jaroslava Lorence pak následovala návštěva skladu: „Na Kammeru [sklad] nově přichozí dostali jídelní misky a lžičky, pak je odvedli do skladu oděvů, byl v místech, kde je dnes ‚vzorová holírna‘, a vyměnili jim šaty, dostali prostěradlo, deku a povlak na deku. Ve skladu v září 1940 pracovali – plukovník gen. štábu Karel Sergej Dubovský a major Josef Šulc, kteří byli později v Berlíně-Plötzensee popraveni.“⁷²⁾

Josef Svoboda vzpomíná: „Na cele nám ukázali, jak se stelou postele. Vzorně ustlaná postel musela vypadat jako nová krabička na dortíky, ostré hrany na bocích, hladká pokrývka. Bylo to velké umění, kterému se jen tak hned každý nenaučil.“⁷³⁾

Potom novým vězňům na obleky namalovali vpředu a vzadu pomocí papírové šablony červené trojúhelníky a Židům žlutou hvězdu.⁷⁴⁾ Dozorce Fritz Feuerlein „když potřeboval peníze, začal malovat žluté hvězdy židovským vězňům, že jsou údajně vybledlé a oni mu za to platili šest korun,⁷⁵⁾ svěčuje se Jan Konopík.

Součástí přijímací procedury byla i návštěva holírny, kde vězně ostříhali dohola.⁷⁶⁾

Vězeňská samospráva

Pro snadnější chod věznice se její velení snažilo vytvořit pomocný nástroj – tzv. vězeňskou samosprávu. To byl orgán tvořený vězni známý z koncentračních táborů. A tak pod dohledem příslušných dozorců vedli vězni evidenci a administrativu věznice, sestavovali pracovní skupiny, pracovali v kuchyni, skladech, holírně, sloužili na marodce, v domácnostech dozorců, zajišťovali pořádek v celách atd. Některé povinnosti dozorců přebírali kápoové, především při pracovním nasazení. V Terezíně, až na jednotlivé výjimky, nepatřil kápo k obávaným vězňům. Každá funkce v samosprávě vyžadovala znalost německého jazyka a musela být schválena velením věznice. Hlavní kápo se staral o chod vězeňského dvora, svolával apely všech vězňů, dohlížel na sestavování a nástup pracovních komand. Jak vzpomíná František Tuček: „Apely se konaly před Hofverwaltungem (kanceláři I. dvora), vždy ráno a večer, každá cela musela hlásit počet vězňů.“⁷⁷⁾

V létě 1940 se Josef Ulbrecht, člen Obrany národa, stal prvním hlavním kápem věznice (také byl nazýván Lagerältester).⁷⁸⁾ Do Terezína ho dodalo 3. srpna 1940 kladenské gestapo. Řídil kancelář Hofverwaltung, měl dohled nad chováním vězňů, ale bez pravomocí. V kanceláři několik vězňů vedlo kartotéku pracovního nasazení a staralo se o rozmístění nově přichozích do cel.⁷⁹⁾ Když bylo třeba, svolával hlavní kápo osazenstvo věznice tlučením na kovadlinu.⁸⁰⁾

* * *

Koncem roku 1939 a zvláště v roce 1940 postihly domácí odboj tvrdé údery gestapa, pozatýkány byly tisíce členů jednotlivých ilegálních organizací a uskupení. Někteří z nich pak byli po krutých výsleších a vyšetřovací vazbě předáni do nové policejní věznice gestapa v Terezíně.

Obrana národa (ON)

Tato vojenská organizace vznikla v roce 1939 a působila s různou intenzitou na celém území protektorátu až do konce války. Založili ji především bývalí příslušníci československé armády.

V roce 1940 směřovaly do terezínské věznice desítky zatčených důstojníků i řadových vojáků a s nimi spolupracující civilisté převážně z Kladenska, Plzeňska a Klatovska, kteří byli soustředěni kolem brigádního generála Františka Kraváka.

Podle Josefa Kotáska: „3. 7. 1940 přivezli z Kladna 32 příslušníků Obrany národa. Jednalo se o členy tzv. Kravákova pluku, který měl postavit v okresech Velvary, Kralupy, Roudnice, Slaný, Louny a Rakovník úderné jednotky, které v případě povstání měly operovat v sousedním poněmčeném území, tj. v Sudetech. Vězně přebíral Jöckel od šéfa kladenského gestapa Haralda Wiesmanna. Dali je na celu 9, po nich sem přiřadili i plzeňskou skupinu Obrany národa. Celkový počet vězňů na cele pak byl 54.“⁶⁸¹⁾

Člen plzeňské Obrany národa Otto Pelikán vzpomíná: „Když jsme přijeli na Malou pevnost, postavili nás nosem ke zdi, a tak jsme musili zůstat dvě hodiny. Plzeňské gestapo nás zatím předávalo. Pak přečetli jména, každý vyfasoval pár facek a odvedli nás na celu č. 9.“⁶⁸²⁾

3. července předalo gestapo ve skupině klatovské Obrany národa také bývalého pracovníka 2. oddělení Hlavního štábu a odborníka na špionáž majora Rudolfa Dürra a plukovníky Rudolfa Bělína a Karla Sergeje Dubovského.⁶⁸³⁾ Rudolf Dürr byl popraven 7. září 1943 v Berlíně-Plötzensee.

Pak následovaly další transporty. 20. července byl do Terezína dopraven generál Šimon Drgáč, který zastával funkci generálního tajemníka Národního souručenství. Byl zapojen do odboje a společně se Zdeňkem Schmoranzem vytvořil z bývalých důstojníků 2. oddělení Hlavního štábu zpravodajskou skupinu, která se zabývala sběrem zpravodajského materiálu především o německé branné moci. Informace pak posílali přes Obranu národa do Londýna.⁶⁸⁴⁾

Generál Šimon Drgáč po válce vstoupil do KSČ a po únoru 1948 se stal náčelníkem Hlavního štábu československé branné moci. V roce 1951 byl z armády propuštěn, o rok později zatčen a odsouzen v politickém procesu k odnětí svobody na 24 let. Do roku 1958 byl nezákonně vězněn.

Ve dnech 2. a 3. srpna přemístilo kladenské a plzeňské gestapo do Terezína asi dvacet příslušníků Obrany národa, s nimiž přišel i plukovník dělostřelectva Jan Vlachý. Teprve po dlouhých výsleších předalo kladenské gestapo 2. září divizního generála Františka Kraváka,⁶⁸⁵⁾ který byl důstojníkem československých legií, československé armády a významnou osobností protinacistického odboje v řadách

Apel na nádvoří, na vozíku stojí hlavní kápo věznice Josef Ulbrecht. Památník Terezín, A 1988.

Obrany národa. Nacisty byl nakonec odsouzen k trestu smrti a 24. května 1943 v Berlíně-Plötzensee popraven.

S dalšími transporty přicházely již nepočtené skupinky nebo jednotlivci. Teprve 19. prosince 1940 přivezlo mladoboleslavské gestapo skupinu 22 vězňů, s níž přišli další členové Obrany národa.⁸⁶⁾ Bohatou odbojovou činností vyvíjel v Obraně národa a PVVZ Dr. Ing. Jaroslav Fukátko zaměstnaný ve Zbrojovce Brno. V rámci PVVZ se mimo jiné společně s Josefem Kocmanem podílel na ilegálním financování zahraničního odboje v Polsku. Podle Františka Macháta měl v terezínských policejních věznicích „dosti slušnou zásobu knih, které mnohé vyšly v době, kdy byl vězněm.“⁸⁷⁾ Z Terezína byl poslán do koncentračního tábora Flossenbürg. V závěru války přežil pochod smrti a v bavorské obci Stamsried byl osvobozen americkou armádou. Dlouhodobé věznění posunulo jeho světonázor k radikální levici. Po válce vstoupil do KSČ a zařadil se mezi přední stranické ekonomy.

Příslušníci Obrany národa byli ubytováni především v celách č. 1 (generál Kravák) a č. 9.⁸⁸⁾ Protože povětšinou znali německý jazyk, zastávali i některé funkce v samosprávě. Bývalí českoslovenští důstojníci i řadoví vojáci se účastnili pracovního nasazení. Například plukovník Jaromír Halbhuber byl kápem čtyřčlenného Schweinkommando. (Dozorci si chovali prasata, a vězňové proto přiváželi z města Terezín zbytky jídel z vojenských kuchyní.)⁸⁹⁾

Pověstné bylo také tzv. Kanalkommando, které provádělo čištění a opravy kanalizace a stok v Terezíně. Přestože to byla práce velmi namáhavá, tvořili ho důstojníci z Obrany národa – podplukovník Miroslav Preininger, nadporučík Fran-

tišek Pavlík, major Oldřich Vyhnis, generál František Kravák a vězni František Tuček a Miroslav Sulek. Všichni jsou zachyceni na fotografiích při čištění pevnostního příkopu.⁹⁰⁾

Petiční výbor Věrní zůstaneme (PVVZ)

PVVZ byl protinacistickou odbojovou organizací, jež působila na území protektorátu v letech 1939–1942 a která záhy po obsazení českých zemí nacistickým Německem začala rozvíjet zpravodajskou činnost zaměřenou na sběr informací pro spojenecké armády, zajišťovala ilegální přechody do zahraničí, distribuovala ilegální tiskoviny a vyvíjela také sabotážní činnost. PVVZ úzce spolupracoval s Obranou národa a předával exilové vládě do Londýna pomocí vysíláček Sparta I a Sparta II zpravodajské informace. Sestával převážně z nekomunistických levicových intelektuálů, svobodných zednářů, členů Ženské národní rady a odborových organizací zaměstnanců pošt a železnice. Po úderu proti vedení organizace zůstala členská základna ušetřena většího zatýkání až do podzimu 1941.

Při příjmu zatčených členů výboru byl přítomen pisář František Machát: „*Koncem roku 1940 přišli členové PVVZ, z nichž mnozí byli později v Německu popraveni. Byli to tehdejší předseda [PVVZ] pedagog prof. Vojtěch Čížek a Dr. Ing. Jaroslav Fukátko, redaktor Otakar Wünsch, Bohumír Truksa, Alois Tomas, Václav Housar, ThDr. Jaroslav Šimsa a další. Patřil sem i lékař Dr. František Bláha.*“⁹¹⁾

Otakar Wünsch před válkou působil jako redaktor Československých železničářských listů, za protektorátu vydával ilegální časopis *V boj*. V roce 1946 vydal a spoluvězněm rozeslal báseň *Silvestr 1940 na cele čís. 3 v Terezíně*. Úryvek z básně:

*Rok se končí a ještě než začne nový,
o každém z vás moje verše něco poví.
Nebude to samá chvála, jen pravdy kousek malý,
a pravda nehladí, ba velmi často pálí.
Kdo by snad urážku chtěl v této ódě nalézt,
ať si to rozmyslí, sic půjde v dunklarest.
Ostatně se vás nebojím, na mě jste všichni krátcí,
jak kolem stolů sedíte, ohavní velezrádci,
s nimiž si budu už věděti snadno rady.
A proto tiše buď, každičký, kdo jsi tady.*⁹²⁾

Středoškolský profesor Vojtěch Čížek a filozof Jaroslav Šimsa byli zakladateli PVVZ.⁹³⁾ Čížek, který byl v prvopočátku hlavou celé ilegální organizace, zemřel 26. června 1942 ve vězení v Mnichově.

Jaroslav Šimsa býval knihovníkem T. G. Masaryka, zatčen byl na základě udání, že je v kontaktu s Edvardem Benešem. V koncentračním táboře Dachau se nakazil skvrnitým tyfem a 8. února 1945 zemřel.⁹⁴⁾

Bohumír Truksa pracoval v organizační komisi PVVZ, jež udržovala kontakty se zástupci Obrany národa. Popraven byl 31. srpna 1943 ve Stuttgartu.

Kanalkommando provádělo čištění kanalizace a stok v Terezíně. Památník Terezín, A 235.

Organizátor sokolského odboje MUDr. František Bláha byl transportován do koncentračního tábora Dachau. Po válce podal svědectví o nacistickém zneužití medicíny v procesu proti příslušníkům SS z koncentračního tábora Dachau, svědčil i v hlavním procesu v Norimberku. V roce 1946 vydal knihu *Medicína na scesti*. Po válce se jako člen KSČ politicky angažoval, za normalizace se stal signatářem *Charty 77*.

Národní hnutí pracující mládeže (NHPM)

Jednalo se o levicově orientované hnutí, které bylo chápáno jako mládežnická základna Národní strany práce. Snažilo se sjednotit různá mládežnická sdružení a po německé okupaci se transformovalo do odbojové organizace. Gestapu se postupně podařilo do NHPM proniknout a do dubna 1940 bylo pozatýkáno několik desítek jeho příslušníků. Na konci května došlo ke druhé zatýkací vlně, při které skončili v rukou gestapa představitelé vedení organizace, redaktoři ilegálního časopisu a všichni známí členové NHPM. Velký podíl na jejich odhalení měl bývalý člen hnutí a pozdější významný konfident gestapa František Šmíd, který pronikl i do vedoucích složek Obrany národa.

První skupinu předalo pražské gestapo do Terezína již 8. července 1940. Zdeněk Heřmánek na to vzpomíná: „Byli jsme první transport – skupina NHPM z Tábořska, z Karlova náměstí s námi přišel Stephan Rojko.“⁹⁵⁾ Členové NHPM byli v Terezíně umístěni do cel č. 1 a 3.⁹⁶⁾ Vedoucí představitelé nebyli v Terezíně dlouho, jen asi šest týdnů, později pak přivezli i zástupce krajských vedení.⁹⁷⁾

V prvním transportu se nacházeli významní členové NHPM – například Oldřich Papež, Miloslav Koča, Vratislav Krutina, Stanislav Maleček, Jiří Hájek a Jaroslav Pecháček.

Miloslav Koča⁹⁸⁾ patřil do pražského vedení NHPM, byl přesvědčeným komunistou, prošel školou Komsomolu v Moskvě. František Tuček na něj vzpomíná: „Miloslav Koča byl v Terezíně několikrát vyslýchán gestapem a vězněn na samotce. Nutili ho, aby snědl sůl, svazovali ho, ale on nic neprozradil.“⁹⁹⁾ Po řadě peripetií byl převezen do koncentračního tábora Auschwitz II - Birkenau a tam 24. března 1943 poslán do plynu.

Oldřich Papež¹⁰⁰⁾ byl funkcionářem Svazu mladých a po jeho rozpuštění členem ústředního výboru NHPM. Po pobytu v Terezíně byl souzen v Berlíně a většinu dalšího věznění prožil v káznici Ebrach.

K dalším zatčeným patřil Jiří Hájek, který byl členem organizace mladých sociálních demokratů. Od roku 1939 ilegálně pracoval v NHPM, po zatčení byl vězněn v Terezíně a následně odsouzen ke dvanácti letům vězení, trest si odpykával v Hamburku. Po válce byl československým politikem a diplomatem, během *pražského jara* ministrem zahraničních věcí. V srpnu 1968 protestoval v OSN proti sovětské okupaci, později v letech komunistické normalizace byl signatářem a mluvčím *Charty 77*.

Jaroslav Pecháček byl členem NHPM za lidoveckou mládež, vězněn byl v Terezíně, Ebrachu, Drážďanech a Waldheimu, po válce se stal funkcionářem Československé strany lidové a působil jako tajemník monsignora Jana Šrámka. Od roku 1948 žil v emigraci, kde se podílel na budování redakce *Rádia Svobodná Evropa*. Používal pseudonym Pavel Borový.

(V roce 1940 byli v Terezíně vězněni i představitelé jiných mládežnických organizací: říšský náčelník Mladého národního sjednocení Dr. Jaromír Lukavský, vůdce agrární mládeže Martin Hrabík a ústřední tajemník národně socialistické mládeže František Matouš.)¹⁰¹⁾

Komunistická strana Československa (KSČ)

Strana působila v ilegálně již od zákazu činnosti 20. října 1938 a úředního rozpuštění 27. prosince 1938. I. ilegální ústřední vedení KSČ zahájilo činnost v listopadu 1938. Již v polovině února 1939 došlo z iniciativy československých orgánů k zásahům proti stovkám komunistických funkcionářů a po okupaci českých zemí nacisty bylo v rámci Akce Mříže (Aktion Gitter) zatčeno na tři sta dalších funkcionářů.

Gestapo provedlo v průběhu roku 1940 v řadách komunistů další četná zatčení. Jednalo se o členy pražských organizací, k zatýkání došlo také v Kutné Hoře, Berouně, České Třebové a na dalších místech.

1. července 1940 přivezli do Terezína komunisty z Košíř, byli mezi nimi Kurt Baran a Egon Kaufmann.¹⁰²⁾ 19. srpna přišla další skupina – členové organizace motolské, žižkovské a dejvické.¹⁰³⁾ Všichni byli umístěni do prázdné cely č. 10. Transport měl asi 40 osob. Pak následovali členové organizací z Břevnova a Vino-

hrad.¹⁰⁴) Na podzim 1940 přivezli 20 až 25 komunistů z České Třebové.¹⁰⁵) Později (28. listopadu) předalo kolínské gestapo sedmnáct kutnohorských komunistů. Jaroslav Lorenc popisuje jejich příchod: „*Plno lidí bylo hned při příjezdu zpráskáno. Já musel uklízet dvůr, protože [Jaroslav] Poledne se při příjezdu pozvracel. Byl zvlášť silně bit. Já jsem potom musel hodně rychle uklidit auto, aby mohl komandant [Karl] Matz zase odjet.*“¹⁰⁶)

Kurt Baran byl blízkým spolupracovníkem I. ilegálního ústředního vedení KSČ. V Terezíně byl určitou dobu vězněn na samotce, patřil k oblíbeným organizátorům volného času v cele č. 5.¹⁰⁷) Umučen byl 28. října 1941 v koncentračním táboře Mauthausen.

V Terezíně byl vězněn také komunistický senátor Petr Stránský, který v roce 1931 vedl průvod nezaměstnaných k duchcovskému viaduktu, kde došlo ke střetnutí s policií a střelbě do demonstrantů. Později byl vězněn v koncentračních táborech Buchenwald a Dachau.¹⁰⁸)

Egon Kaufmann byl představitelem komunistické mládeže v I. ilegálním vedení KSČ. Po propuštění z terezínské policejní věznice byl jako Žid internován v přeškolovacím táboře Lípa u Havlíčkova Brodu, poté vězněn v ghettu Terezín a nakonec v koncentračních táborech Auschwitz II - Birkenau a Sachsenhausen, odkud byl evakuován. Pochodem smrti došel na konci války zpět do terezínského ghetta.¹⁰⁹)

Ilja Bart (vlastním jménem Julius Bartošek) byl československý novinář, básník a překladatel. Zúčastnil se španělské občanské války, v Terezíně byl vězněn pro ilegální činnost. Věznění přežil.¹¹⁰)

Dovětek Bohumíra Hanuše: „*Koncem roku [1940] bylo na cele 1 asi dvanáct komunistů z Prahy-Bílé Hory. Měli obavy z budoucnosti, protože u nich našli při zatýkání zbraně. [...] Někteří byli odváženi k výslechům do Pečkárny. Vracivali se hrozně zmláceni.*“¹¹¹)

Židovští vězni

Již v červenci 1940 přivezli do Terezína první židovské vězně. Jednalo se o zaměstnance Plodinové burzy v Praze, které gestapo odvezlo přímo z pracoviště. Další Židé byli zatčeni za porušování protizidovských předpisů, někteří z nich byli dokonce zapojeni do odboje. V pozdějších letech sem byli předáváni také Židé z nedalekého ghetta za „porušování táborového pořádku“. Do konce války jich prošlo terezínskou věznicí více než dva tisíce.

Židé se od počátku stávali cílem ponižování, týrání a vraždění. Pro období do konce roku 1940 můžeme doložit zavraždění dvou židovských vězňů – Bohumila Glässnera z Milešova (*1860) a Josefa Poláka (?),¹¹²) ale s největší pravděpodobností jich bylo více.

Lékař Jan Konopík vzpomíná: „*Židé byli od počátku v cele č. 2. [...] Do židovské cely byli umisťováni i tzv. arijci, kteří se provinili nadřizováním Židům. Jako například nájemce kavárny v Plodinové burze na Senovážném náměstí Bohumil Vomáčka.*“¹¹³)

Potupná postava Žida na oslu byla umístěna na hlavním nádvoří Malé pevnosti. Památník Terezín, A 6988.

Skupinová fotografie 44 Židů, členů plzeňské odbojové skupiny. Do Terezína byli předáni 22. prosince 1940. Památník Terezín, A 6993.

V létě 1940 podle Františka Pavlíka: *„Na Malé pevnosti byl řezbář, který na příkaz Jöckela podle vzoru, který dostal, zhotovil ze dřeva figuru Žida na oslu ujíždějícího do Palestiny. U figury byl nápis ‚Durchgangsstation für Palästinareisende‘ [Průchozí stanice pro cestující do Palestiny].“*¹¹⁴⁾ Tato potupná postava Žida na oslu byla pak umístěna na hlavním nádvoří Malé pevnosti.

František Pavlík také uvádí, že *„jednou se dozorcí ožrali, byli na flámu i s Oldou Gaubem. Nevím, který z nich ztratil čepici. Židé na pevnosti museli tu čepici zaplatit. Přiznali se (ráno při apelu), že ji ukradli.“*¹¹⁵⁾

22. prosince předalo do Terezína plzeňské gestapo z věznice Plzeň-Bory skupinu 44 Židů, některé z nich později transportovali do koncentračního tábora Mauthausen, kde byli záhy po příjezdu zavražděni.¹¹⁶⁾ Bohumír Hanuš na ten den vzpomíná, jak *„jednou v noci je probudilo světlo. Přivezli asi 30 Židů z Plzně a nacpali je do cely č. 2. V noci s nimi dělali dozorcí cvičení, k zemi, vztyk, k zemi, vztyk. [...] Ráno vytáhli z cely již některé vězně mrtvé.“*¹¹⁷⁾ Bohužel jména zavražděných Židů neznáme.

Za připomenutí stojí, že od prosince 1940 byl v Terezíně vězněn také česko-židovský novinář a překladatel do německého jazyka Alfred Fuchs. Zavražděn byl 16. února 1941 v koncentračním táboře Dachau.

Cizí státní příslušníci

Do Terezína byli předáváni také cizí státní příslušníci. V roce 1940 to byli především Poláci a Jihoslované. Další skupinu tvořili Němci, zčásti političtí, nebo naopak ti, kteří patřili k hospodářským delikventům či se vydávali za pracovníky gestapa.

8. července přišli do Terezína se skupinou asi třiceti osob polští váleční zajatci Michal Ziembra a Iwan Swistylnicki. Podle záznamů ve vězeňských kartách je oba již 27. srpna transportovali do zajateckého tábora Elsterhorst ve Slezsku.

Oldřich Adamec uvádí, že *„v roce 1940 přivezli skupinu asi 30 jugoslávských vysokoškoláků – Chorvaty propustili, Srby a ostatní převezli jinam.“*¹¹⁸⁾

V roce 1940 bylo v terezínské věznici z cizinců nejvíce Poláků, kteří zběhli z pracovního nasazení a zatčeni byli v tzv. Sudetech. Většinou je předávala hlavní služebna gestapa v Ústí nad Labem nebo její pobočka v Litoměřicích.

V létě 1940 se v Terezíně objevili první vězni, o nichž bylo známo, že jsou buď pracovníky, nebo konfidenty gestapa. Podle Františka Macháta byl prvním z nich *„pražský Němec [Leopold] Überlacker, o němž se vědělo, že je spojkou gestapa s ‚vlajkaři‘. Po šesti nedělích byl odvezen.“*¹¹⁹⁾ Zachovala se jeho vězeňská karta.¹²⁰⁾ Leopold Überlacker byl sudetský Němec, pracovník německé bezpečnostní služby (Sicherheitsdienst-SD), který řídil jiné agenty pod krytím tiskové agentury Deutscher Nachrichtendienst (DNB).¹²¹⁾

V roce 1940 byl v terezínské policejní věznici vězněn také řidič kladenského gestapa Rudolf Vlček, údajně za to, že vydíral české lidi. V Terezíně přebíral doklad o říšském občanství, o které si zažádal. Nakonec utekl se skupinou Němců.¹²²⁾ Později dál sloužil jako řidič kladenského gestapa, osobně se účastnil akce v Lidicích. Za své činy byl 24. dubna 1947 v Praze popraven.

Id. Nr.: <u>8.</u>	Haft Nr.: <u>229</u>
Karteikarte.	
Zuname: <u>Ü b e l a c k e r</u>	Grund der Einlieferung:
Vorname: <u>Leopold</u>	Tag der Einlieferung: <u>8.11.1940</u>
Beruf: <u>Angestellter</u>	Beendigung der Haft: Tag: <u>7. Monat: 11. Jahr: 1940</u>
Geburtsdag: <u>13.10.99</u>	Grund der Haftbeendigung: <u>nach Pankratz</u>
Geburtsort: <u>Senftenberg</u>	Abgelieferte Gelder: <u>100 Kr</u>
Staatsangehöriger: <u>Deutsches Reich</u>	Wertsachen: <u>1 Ring, Taschenuhr</u>
Wohnung: <u>Prag 2.Na Slupi 8.</u>	Qualitung des Häftlings: <i>Romy H. Wolllek</i>
Familienstand: <u>geschieden</u>	Hafttage: <u>5 Tage</u>
Religion: <u>gottgläubig</u>	

Původní vězeňská karta konfidenta Leopolda Übe(r)lackera. Památník Terežín, A 12731.

Antonín Šnýdr vzpomíná, že „v cele 9 byla vězněna skupina klatovských oficírů. [...] Měli jakési polovojenské společné oblečení, dozorcí je vodívali na vycházky, zpívali německé písně. Vyprávělo se, že utekla skupina vězňů, Němců, snad kanalizací. Někdo z nich měl být po dopadení zastřelen.“⁽¹²³⁾ Podle Jana Harazíma „byli brzy dopadeni a umístěni do samotek. Údajně pak byli utlučeni.“⁽¹²⁴⁾ K tomu je třeba dodat, že jistý Franz Wollek má na zadní straně vězeňské karty následující poznámku: „Wollek flüchtete am 1. 11. 1940 gegen 18.15 Uhr aus dem Polizei-Gefängnis Theresienstadt, mit noch vier anderen Häftlingen. Er wurde am 5. 11. 1940 von der Aussendienststelle Kladno hier wieder eingeliefert. Pol. Hauptwachtmeister Krull. [Wollek 1. 11. 1940 kolem 18.15 hodin utekl se čtyřmi jinými vězni z policejní věznice Terežín. Byl přivezen zpět 5. 11. 1940 kladenským gestapem. Polizeihauptwachtmeister Krull].“⁽¹²⁵⁾

V listopadu a prosinci 1940 zde bylo po čtyři týdny vězněno i pět příslušníků 1. strážní rotý SS, v záznamech byli vedeni jako *SS-Anwärter* (SS-čekatel).⁽¹²⁶⁾

Věznění duchovních

Duchovní byli většinou zatýkáni za nepřátelské chování vůči Říši, ale také za velezradu či špionáž. V Terežíně byli oporou pro mnohé vězně, tajně pořádali bohoslužby, náboženská rozjímání a zpěv duchovních písní. Většina duchovních byla z Terežína deportována do koncentračního tábora Dachau. V roce 1940 se jednalo spíše o jednotlivce.

František Štverák¹²⁷⁾ byl farářem ve Chvalech u Prahy. Z Terezína ho 8. srpna 1940 transportovali do koncentračního tábora Dachau, kde útrapy věznění přežil. Po válce pracoval jako arcibiskupský vikář a notář arcibiskupa Josefa Berana. V roce 1949 ho komunistický režim zatkl a v monstrprocesu odsoudil na dvacet měsíců. Následně musel strávit ještě tři roky v internačních táborech pro kněze a řeholníky.

Augustin Schubert¹²⁸⁾ byl český římskokatolický kněz, člen řádu augustiniánů, převor pražského augustiniánského konventu a vzdělavatel katolického tělovýchovného spolku Orel. Také on byl deportován do Dachau, kde byl 28. července 1942 zavražděn. Vězněn byl za protistátní činnost a „tupení“ německé branné moci.

V cele č. 8 věznili Aloise Koláčka, superiora pražských jezuitů od kostela sv. Ignáce.¹²⁹⁾ Osvobození se dožil v koncentračním táboře Dachau.

Od října 1940 byl v policejní věznici gestapa držen také terezínský farář Alois Frait, zatčený za údajné zneužití zpovědi ke špionáži.¹³⁰⁾ I on byl osvobozen v Dachau.

* * *

Život v cele

Jakákoliv volnočasová aktivita byla pro vězně prostředkem ke zmírnění psychických důsledků špatných životních podmínek, dávala sílu a naději na přežití, pomáhala zachovat si lidskou důstojnost.

„Způsoby trávení mimopracovní doby byly odlišné podle roční doby. Zpočátku v létě se vězni myli, seděli venku a dávali si do pořádku své osobní věci. V neděli byla zamčena plechová vrata do dvora a vězni se mohli navštěvovat. Časté bylo vyprávění různých historek, probíhaly i politické diskuse, později se konaly i přednášky. Vězni také hráli karty, tvořily se skupiny karbaníků. Od dozorců získávali noviny, četli rodokapsy,“¹³¹⁾ uvádí František Machát. Podle Karla Mráčka „večery probíhaly vždy ve vzpomínkách na domov a [za] zpěvu českých písní. To se nelíbilo SS a jednou v neděli po obědě byli vyhnáni na dvůr před cely, kde museli klusat do té doby, dokud nezazpívají německé písně.“¹³²⁾

Antonín Šnýdr doplňuje: *„My jsme na cele (číslo 1) slavili 28. říjen, potichu jsme nejdříve zpívali národní písně, když jsme po křiku poznali, že dozorcí jsou opilí, zpívali jsme nahlas, nakonec i naši hymnu.“¹³³⁾*

Jaroslav Škabrada byl studentem konzervatoře, patřil k zatčeným v tzv. Smudkově aféře. V roce 1940 upravoval ve volných chvílích písně a drobné skladby, které pak se spoluvězni nacvičoval. Dochovaly se i notové záznamy jím upravených lidových písní.¹³⁴⁾

Šikana a fyzické týrání vězňů

Již v roce 1940 bylo zřejmé, že velitel Jöckel je člověkem, který překračuje bez skrupulí vězeňská pravidla a nařízení a vytváří v terezínské věznici neúnosné životní poměry mající prvky režimu koncentračního tábora.

Jaké byly poměry ve věznicích? Svědectví bývalých vězňů je celá řada, například Oldřicha Papeže: „*Dozorci nás učili zdravit, koho a jakým způsobem: ‚Mütze ab‘ a ‚Mütze auf‘.*“¹³⁵ Antonín Brychnáč uvádí: „*Stávali jsme mnoho hodin na apelech, při kterých jsme poslouchali führerovy projevy. Běda tomu, kdo se pohnul, nebo se Jöckelovi zdálo, že není dost pozorný.*“¹³⁶ Václav Kučera doplňuje: „*V sobotu a neděli dozorcí vězně vyháněli na dvůr a nutili je zpívat německé písně, což většina neznala a neuměla. Za trest museli pak dělat dřepy.*“¹³⁷

Často za drobný přestupek umísťovali vězně do samotek, jiné brali k výslechům, které se odbyvaly v přijímací kanceláři a písaři František Machát a Dr. Jan Vichta museli tlumočit.¹³⁸ František Machát potvrdil, že řídicí úřadovna gestapa v Praze poslala obsáhlou směrnicí RSHA týkající se zintenzivnění výslechu (*Verschärfte Vernehmung*), v níž bylo uvedeno, že zostřený výslech smí být použit jen se souhlasem velitele a především musí být zdůvodněn.¹³⁹ V Terezíně však směrnice dodržována nebyla. Například jen za to, že vězni v cele zpívali, museli z trestu stát dvě hodiny na Apellplatzu v dešti. Nejednou se stalo, že celá židovská cela se musela před přijímací kanceláří navzájem fackovat.¹⁴⁰

Tyto nečekané akty násilí probíhaly vždy s velkou brutalitou. Jejich hlavními iniciátory byli velitel Jöckel a Fritz Feuerlein. Ze vzpomínek vězňů víme, že takových velkých akcí dozorců proběhla řada. Při první z nich, k níž došlo ve druhé červencové dekádě, byli šikanováni Židé z Plodinové burzy. Z pozdější doby si vězni pamatují tzv. aféru s cigaretami a fackovací neděle.

Fritz Feuerlein jako zástupce velitele podstatně ovlivňoval pracovní nasazení i život vězňů v celách. V roce 1940 patřil k nejobávanějším dozorcům. Vydíral zejména židovské vězně a vymáhal na nich úplatky za chvilkovou „shovívavost“. Tato jeho činnost nezůstala utajena, a tak byl v únoru 1942 zatčen a odvezen do pankrácké věznice v Praze. Podle některých výpovědí odešel pak na frontu do Norska, kde jeho stopy mizí.¹⁴¹ Výstižně ho charakterizuje Miroslav Měchura: „*Feuerlein, který když měl viržínko a víno, nastala pro vězně uvolněná atmosféra.*“¹⁴²

Kouřit se ve věznicích nesmělo, přesto někteří dozorcí vězňům prodávali cigarety, aby si finančně přilepšili. Cigarety se přidělovaly také za odměnu, ale paradoxně při návratu z práce byli vězni prohlíženi, a když došlo k nálezům cigaret, byli trestáni až třídenním pobytem na samotce bez stravy.

Podle Emanuela Buriana zpočátku „*poměry na Malé pevnosti byly dosti slušné. Hladina však měla různé výkyvy, byla období slušná, skoro s poloilegální činností a po nich přicházela období strašného fyzického i duševního násilí a útlaku. [...] Byl zákaz kouření, ale soustavně vězni přestupován. Podle toho, jaký dozorce měl zrovna službu, tak byl tento zákaz tolerován. Po čase se při prohlídce vězňů stalo, že některý z dozorců našel ‚vajglá‘ a co následovalo, bylo hrozné. Okamžitě apel několik hodin a postižený vězeň musel sníst silně kořeněnou bramborovou kaši.*“¹⁴³

Značná nenávisť vězeňského personálu byla zaměřena na židovské vězně. Tzv. fackovací neděle 25. srpna 1940 se vryla do paměti všech vězňů. Existuje řada svědectví, jak vše začalo, podstatné ale je, že to byla akce dozorců zorganizovaná proti Židům.¹⁴⁴ V osudný den měli službu dozorcí Tröthan, Marx, Feuerlein, Hufnagel,

Věžni pochodují ve čtyřstupech za přítomnosti zástupce velitele Otto Krulla. Památník Terezín, A 278.

Weber a Schranz.¹⁴⁵⁾ Miroslav Kubart popisuje, jak vnímal průběh celé události: „*Tehdy k nám ráno přišel Jöckel na celu značně opilý. [...] Začal nám dělat přednášku, že příčinou našeho zatčení a věznění jsou jen a jen Židi. Vybídl nás, že můžeme nyní Židy bezrestně bít a zabít. Odmítali jsme, pomalu couvali pryč. Jöckel si vyvolal [Zdeňka] Koděru, který byl z nás největší a musel začít sám do přítomných Židů bít. Pak Jöckel pozval všechny SS a ti začali Židy fackovat, což trvalo snad dvě hodiny.*“¹⁴⁶⁾ Židé tak skončili s krvavými podlitinami, tržnými ranami, opuchlými tvářemi a někdy i zlomenýma rukama.

Počátky zdravotní péče

Zpočátku se velitel Jöckel bránil jakékoliv zdravotní péči, nechtěl povolit ani ošetřovnu, podle něj mohli vězni „pochcípát“ i bez ní. Zvítězil nakonec argument lékařů, že v případě výskytu epidemických nemocí by mohli být postiženi i příslušníci SS a jejich rodiny.¹⁴⁷⁾

Ošetřovna vznikla mezi celami č. 4 a 6 a zodpovídal za ni dozorce Tröthan. Prvním lékařem se v ní stal MUDr. Jan Konopík, zatčený ve Smudkově aféře. Posléze sem docházel i policejní lékař Dr. Kahleis z Litoměřic, který mohl předepisovat léky.¹⁴⁸⁾ „*Především do ošetřovny chodili samotní dozorcí, hlavně se svrabem, ale také se syfilidou a kapavkou. Tím, že nás Němci sami potřebovali, získal lékař i určité postavení a mohli jsme pak pomoci i vězňům,*“¹⁴⁹⁾ uvádí Jan Konopík. Postupně Jan Konopík usiloval také o zřízení oddělení s lůžky pro těžší pa-

cienty. Nemocní totiž zůstávali v cele, a pokud trpěli infekční nemocí, šířili ji mezi ostatní.

Podle vězeňského řádu měl být každý vězeň řádně ošetřen, a když to jeho zdravotní stav vyžadoval, odvezen do nemocnice. Podle Jana Konopíka „*při zánětu slepého střeva byli vězni posíláni do vězeňské nemocnice na Pankráci, z kožních nemocí se šířil svrab, dále pak záněty středoušní byly většinou následkem bití a fackování, zlomené kosti, především na ruku, zase následkem krutých výslechů.*“¹⁵⁰⁾

Ke zřízení vězeňské marodky (Krankenstube) došlo až po 25. srpnu 1940, po tzv. fackovací neděli, kdy řada židovských vězňů byla vážně zraněna.¹⁵¹⁾ Bylo v ní osm lůžek a nacházela se v místnosti vedle koupelny, kde bývala kaple.¹⁵²⁾ Od září zde pracoval i lékař František Vrátil, zatčený za činnost v Obráně národa. Tehdejší vybavení lékařů tvořilo jen několik nožičků a dlahy, které jim zhotovil spoluvězeň Miroslav Měchura v dílnách.¹⁵³⁾

Vztah dozorců k nemocným vězňům byl drsný, neustále je šikanovali, zvláště když se shromažďovali před ošetřovnou. „*Nemocné si postavil jeden z dozorců ke zdi,*“ vzpomíná Oldřich Papež, „*pak bral jednoho po druhém stranou, otočil si ho a ptal se: ‚Was hast du?‘ [Co máš?]. Vězeň odpověděl, jak je nemocen, dozorce mu dal facku, ptal se znovu – trvalo to tak dlouho, až vězeň pochopil, že má odpovědět: ‚Ich bin gesund.‘ [Jsem zdrav.].*“¹⁵⁴⁾

Protože se poměry ve věznici teprve vyhraňovaly, bylo vězňům povoleno dát si ošetřit zuby v ordinaci zubního technika Juliána Nerada v Bohušovicích nad Ohří, kam byli odváděni stráží. Výhodou bylo, že během návštěvy zubní ordinace bylo možné setkat se ilegálně s manželkou či blízkými členy rodiny.¹⁵⁵⁾ V roce 1943 velitel Jöckel ošetřování zubů zakázal.

Pracovní nasazení

Systém pracovního nasazení vězňů se teprve rodil, pomalu vznikala první komanda potřebná především pro chod věznice. Časem začalo být pracovní nasazení rozmanitější, až nakonec v průběhu měsíců se ustálila komanda vnitřní a komanda venkovní.

Jak se zvyšoval počet uvězněných, byly zavedeny ranní nástupy. Vězni se každé ráno řadili podle cel, nejdříve odcházely do práce skupiny s trvalým pracovním zařazením (písaři, kuchaři, truhláři, malíři pokojů, zedníci, zámečníci, instalatéři apod.), někteří z těchto vězňů obývali celu č. 8 (dříve knihovna).¹⁵⁶⁾

V dílně zámečnicků se nacházely tiskařské litery, které pocházely ze strahovského kláštera. Tiskly se tu různé formuláře pro evidenci vězňů a dopisnice.¹⁵⁷⁾

V létě vězni odcházeli pracovat do litoměřického pivovaru a také na statek do Lovosic.¹⁵⁸⁾ Jiná pracovní skupina působila u hajného, v jehož hájence byl možný styk s manželkou či příbuznými.¹⁵⁹⁾

V červenci byla vytvořena skupina dvaceti mužů na kácení stromů a vysekávání keřů v příkopech Malé pevnosti. Do práce odcházeli z pevnosti Pražskou branou, kde se museli svléknout, a pak čistili příkopy plné vody. Keře a stromy tvořily hustý porost a zabraňovaly ve výhledu strážným.¹⁶⁰⁾

V srpnu pracovalo u terezínského občana Froňka asi dvacet vězňů na sběru jahod a zeleniny, hlídali je dva příslušníci SS.¹⁶¹⁾ U Froňků vězni dostávali také bohatě najíst, vzpomíná Ilja Bart: „[...] *jídlo nám na podnose s bílým ubrusem přinášely krásné, kučeravé a hravé Froňkovy děti, které se k nám chovaly jako k vítaným hostům, [...] se zvědavým zájmem a netajenou radostí pozorovaly, jak nám chutná. Tyto zahradní pikniky byly pro nás vězně v terezínských poměrech skutečnými lukulskými hody.*“¹⁶²⁾

Některé pracovní skupiny se podílely na vybavování kanceláří, kantýny v Panském domě a na zkrášlování bytů dozorců. Ilja Bart na tuto skutečnost reaguje: „*Nejen že se zařizovaly vězeňské objekty a prostory, ale i reprezentativní části vznikající věznice, tj. byty dozorců, jejich sklepy, kanceláře, společenské místnosti atd. Zařizoval se i komfortní byt velitele věznice. Vězni se tak ocitli v roli jakýchsi najatých dělníků, resp. melouchářů, zařizujících a budujících svým pánům pohodlné, útulné a dokonce luxusní domovy.*“¹⁶³⁾

Postupně vznikaly i další skupiny pro práci venku s názvy Wehrmacht I a II, Splavové mlýny a Jatka, Kanalkommando, a také skupiny pro zemědělské práce u soukromníků v okolí Terezína (např. statek u Waltru v Nových Kopistech či u Václava Tůmy v Travčicích).¹⁶⁴⁾ Nepříjemné bylo, že vždy po návratu komand probíhal tzv. Filzung, kdy každý musel obrátit kapsy.¹⁶⁵⁾

Jak probíhal pracovní den, popisuje Otto Pelikán: „*Budíček byl v létě ve čtyři, v zimě v pět hodin. Velitel dvora otevřel celu a vykřikl ‚auf‘ a vstávalo se. Pak byla snídaně a po ní nás vyhnali ven. Před zaměstnáním byl nástup na I. dvoře. Rozešli jsme se na jednotlivá pracoviště, kde jsme zůstali až do 5 hodin večer. Večer nástupy nebyly, jen když se něco přihodilo, pak byl nástup s fackováním. Večer zabouchli dveře a my jsme začali tzv. rodeo, zpívali jsme písničky podle abecedy. Neděle byly většinou volné.*“¹⁶⁶⁾

Rozdělení do pracovních komand bylo předem určeno, vězeň se nesměl hlásit na jinou práci.¹⁶⁷⁾ Například podle Ilji Barta: „*Pracovní nasazení uvnitř věznice zajišťovalo Hofkommando, které se dělilo na různé velké pracovní skupiny vězňů, pracujících ve dvorech a v interiérech, tvořili ho různí zedníci, natěračí a jejich pomocníci, skupiny určené k drhnutí podlah, čištění sklepů, planýrování dvora atd. Práce to byla pestrá, mnohdy nárazová. Velitelem Hofkommanda byl dozorce Andreas Marx a jeho členové byli ve vězeňském slangu nazýváni ‚marxisté‘.*“¹⁶⁸⁾

Veškerá pracovní činnost probíhala v klusu, dozorcí vězně doslova honili. Aby bylo při práci mimo Malou pevnost zřejmé, že se jedná o komando vězňů, museli na pracoviště i z pracoviště nosit praporky z červené látky upevněné na tyčkách.¹⁶⁹⁾ František Ballý uvádí: „*Zpočátku jsme cestou do práce a z práce zpívali, kolem mlýna vždy ‚Nemelem, nemelem‘. Pak nám zpěv zakázali, tak vězni pískali. Nakonec jsme nesměli ani to.*“¹⁷⁰⁾

Oblíbené bylo venkovní komando u Václava Tůmy v Travčicích, které dozoroval Stephan Rojko. Událostí bylo, když hořely u Tůmů stodoly a vězni je pomáhali hasit.¹⁷¹⁾ Obyvatelé Travčic dávali vězňům najíst, sdělovali jim nové zprávy, jejich prostřednictvím měli možnost vzkázat domů a spolupracovníkům na svobodě dů-

Píseň *Narodil se Kristus Pán* pro mužský sbor aranžoval a se spoluvězni před Vánoce-
mi 1940 nastudoval hudebník
Josef Pražák. Památník Tere-
zín, PT 10907.

ležité informace. K tomu Bedřich Malý uvádí, že „vynalézavost travčických občanů šla tak daleko, že pozvali i ženy vězňů, kteří tam pracovali, do své obce, zapůjčili jim pracovní oblek a poslali na pole, na kterém jsme pomáhali. Tak alespoň na chvíli měli někteří své drahé u sebe.“¹⁷²⁾

Do Travčic přijel dokonce brigádní generál Bohumil Rytíř, aby se informoval o situaci v Obraně národa, o stavu zatčených a o tom, co ví gestapo.¹⁷³⁾

Vánoce 1940

Na nádvoří byl postaven vánoční strom a vězni se museli za dozoru zástupce velitele Krulla učit píseň *Heilige Nacht*, avšak někdo si udělal legraci a řekl, že autorem je Žid, tak se učili píseň *O Tannenbaum*. Dárky si vězni museli zakoupit sami. Na Vánoce pak všem přikázali nastoupit na nádvoří a Jöckel je rozdával. Přítomni byli i Židé, ale Jöckel začal nadávat, že ukřižovali Krista Pána a zahnal je do cely.¹⁷⁴⁾ V dalších letech se už nic podobného neuskutečnilo.

Písňe *Narodil se Kristus Pán* a *O Tannenbaum* pro mužský sbor aranžoval a se spoluvězni nastudoval hudebník Josef Pražák. Podle Jaroslava Lorence „*Jöckel Jaroslavu Škabradovi přivezl trumpetu a Josefu Pražákovi housle. Příslušníci SS tehdy dělali Vánoce i pro vězně. Byl stromeček, každý dostal 3 cigarety.*“⁽¹⁷⁵⁾ Karel Pláteník dosvědčuje: „*Bylo zde povoleno hrát. O Vánocích 1940 jsem hrál od cely k cele na housle, Josef Pražák na čelo a [Jaroslav] Škabrada na trubku – národní písňe.*“⁽¹⁷⁶⁾

Dojemná je vzpomínka Jaroslava Rázka: „*Na Vánoce 1940 jsme měli malinký stromeček, který jsme přinesli z Holzkommanda – byla to vlastně jen větvička, kterou jsme ověnčili papírky, a to bylo všechno. Strava byla ten den normální, žádné přilepšení nebylo. Měl jsem kus vánočky, který mi poslala manželka. Vzpomínali jsme na svoje rodiny.*“⁽¹⁷⁷⁾

Styk s vnějším světem

Zatčení gestapem vytrhlo vězně z rodinného prostředí. Je proto pochopitelné, že se snažili navázat se svou rodinou kontakt. Nejvíce však toužili po osobním setkání s blízkými. Legální návštěvy výjimečně povolovala služebna gestapa, která provedla zatčení. Josef Kodet vzpomíná: „*Měl jsem na pevnosti povolenou návštěvu – byly tu moje manželka a manželka bratra. Návštěva se odbyvala na Waše, byl přítomen [Hans Quido] Skalak (z kladenského gestapa).*“⁽¹⁷⁸⁾

V roce 1940 docházelo poměrně často k ilegálním setkáním vězňů s příbuznými či dokonce s odbojovými spolupracovníky, především při polních pracích či u zubaře Juliána Nerada. Setkání umožňovali hlavně obyvatelé Terezína, Bohušovic nad Ohří, Travčic, Brozan a Českých Kopist, u nichž vězni příležitostně pracovali. Tato situace trvala jen do začátku roku 1941, pak se poměry zhoršily.

Tak jako v jiných nacistických vězeňských zařízeních i v Terezíně mohli vězni – za přísných podmínek – udržovat s rodinou písemný styk, dostávat balíky a domů posílat zásilky se špinavým prádlem. V roce 1940 mohli napsat jednou za čtrnáct dní dopis.⁽¹⁷⁹⁾ Dopisy a balíky dováželo do věznice Karrenkommando tvořené dvěma zatčenými studenty.⁽¹⁸⁰⁾ Na každé odesílané dopisnici bylo razítko s textem: *Lebensmittel werden nicht angenommen* (Jídlo nebude přijato). To byl oficiální postoj velení věznice, avšak balíky s jídlem i tak přicházely. Problém byl pouze v tom, co vězeň dostal, protože se skladovaly v Hofverwaltungu, kde je po jistou dobu rozdělovali a také lepší jídlo rozkrádali dozorcí Feuerlein a Preusse. Vysvětlovali to tím, že si vězeň nezaslouží, aby dostal všechno.⁽¹⁸¹⁾

Vedle oficiální pošty se vězni snažili posílat domů necenzurované dopisy. Tento způsob spojení s domovem probíhal přes terezínského poštovního doručovatele Františka Kalinu: „*Ilegální poštu jsme dopravovali ven tím způsobem, že vězňové na Geschäftszimře namíchali do cenzurované pošty své necenzurované dopisy. Němci byli na všechno dost lajdáci. Dopisy byly psány na papírkách. Doma jsem musel poštu proběhnout, roztřídit, dát do obálek, oznámkovat a odeslat.*“⁽¹⁸²⁾ Další ilegální styk se konal přes pekaře Hofmana, který do věznice dovážel chleba a rovněž prostřednictvím zaměstnanců firem (instalátorské, deratizační), které v Malé pevnosti působily.⁽¹⁸³⁾

Závěr

Nelze popsat všechny děje, osoby a události, které se v době zařizování policejní věznice gestapa v Terezíně odehrály, přesto záměrem autorky bylo nastínit jistý obraz o tomto počátečním období a pokusit se za pomoci vzpomínek bývalých vězňů ukázat charaktery přímých aktérů.

Dnes víme, že v průběhu pěti let existence přicházeli vězni do značně rozdílných podmínek, obměnil se vězeňský personál a ještě více zhrublo chování dozorců, změnily se životní podmínky vězňů. Rychle se zhoršovalo pracovní nasazení. Nadále se stupňovalo ponižování a vraždění Židů. Tisíce vězňů byly odeslány do jiných věznic a koncentračních táborů. Všechno se měnilo – k horšímu.

Věznice byla stále rozšiřována, takže na konci války se v ní nacházelo na pět a půl tisíce mužů a přibližně šest set žen. Původní záměry pražské řídicí úřadovny gestapa tím byly zcela dosaženy.

Poznámky

- ¹⁾ Oldřich SLÁDEK, *K počátkům policejní věznice v Terezíně*, Terezínské listy (dále TL) 17, 1989, s. 5.
- ²⁾ Petr KANÁK – Jan VAJSKEBR, *V prvním sledu. Kariéra velitele nacistických policejních jednotek Waltera Stahleckera*, TL 43, 2015, s. 19.
- ³⁾ O. SLÁDEK, *K počátkům policejní věznice v Terezíně*, s. 5.
- ⁴⁾ Podrobněji Oldřich SLÁDEK, *Od „ochrany“ ke „konečnému řešení“*, Praha 1983, s. 38–39; TÝŽ, *K počátkům policejní věznice v Terezíně*, s. 4.
- ⁵⁾ Památník Terezín (dále PT), *Vzpomínky*, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁶⁾ PT, inv. č. PT 220, informační tabule s názvem věznice.
- ⁷⁾ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 1200/46, proces s Heinrichem Jöckelem.
- ⁸⁾ PT, Malá pevnost, inv. č. A 12731, hlavní kartotéka vězňů a inv. č. A 12733, kartotéka lístků na efekty.
- ⁹⁾ PT, Malá pevnost, karton 3, inv. č. A 952 – 1, doklad o přilepení vězňům.
- ¹⁰⁾ PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 6072, vzp. č. 1550 (Ota Kolář, původním jménem Egon Kaufmann); inv. č. A 6366, vzp. č. 1860 (Stanislav Kurka).
- ¹¹⁾ PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.); inv. č. A 6139, vzp. č. 1617 (František Pavlík) a další.
- ¹²⁾ PT, inv. č. A 8361, soubor fotografií dokumentujících povodeň v Terezíně v březnu 1940.
- ¹³⁾ PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.); inv. č. A 6139, vzp. č. 1617 (František Pavlík).
- ¹⁴⁾ PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ¹⁵⁾ PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 4126, vzp. č. 334 (Jaroslav Bayer); inv. č. A 4505, vzp. č. 591 (Karel Utratil); inv. č. A 6210, vzp. č. 1688 (František Lelek).
- ¹⁶⁾ PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 4126, vzp. č. 334 (Jaroslav Bayer).
- ¹⁷⁾ Podrobněji Miroslava LANGHAMEROVÁ, *Životní podmínky vězňů v policejní věznici Terezín v letech 1940–1945. Několik poznámek k modernizaci kanalizačního a vodovodního systému*, TL 46, 2018, s. 11–31.
- ¹⁸⁾ PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 4090, vzp. č. 298 (Josef Svoboda); inv. č. A 3934, vzp. č. 142 (Oldřich Papež); inv. č. A 4480, vzp. č. 566 (Ilja Bart).
- ¹⁹⁾ O. SLÁDEK, *K počátkům policejní věznice v Terezíně*, s. 4; SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 1200/46, proces s Heinrichem Jöckelem.
- ²⁰⁾ Podrobněji Andělín GROBELNÝ, *Heinrich Jöckel ve Skrochovicích na Opavsku na podzim 1939*, TL 14, 1985, s. 20–37.

- ²¹⁾ O. SLÁDEK, *Od „ochrany“ ke „konečnému řešení“*, s. 39.
- ²²⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.). Jöckel již v létě 1940 dostal přezdívku „Pinda“, kterou pro něho vymyslel Čeněk Šmida, pracovníčně zařazený jako kuchař.
- ²³⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ²⁴⁾ Tamtéž.
- ²⁵⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3932, vzp. č. 140 (Dr. Josef Veverka).
- ²⁶⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.). Josef Pražák založil v roce 1972 světoznámé a několikrát oceněné Pražákovy (smyčcové) kvarteto.
- ²⁷⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ²⁸⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3928, vzp. č. 136 (Karel Mráček).
- ²⁹⁾ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 1200/46, proces s Heinricem Jöckelem.
- ³⁰⁾ Tamtéž, svědecká výpověď Wilhelma Schmidta.
- ³¹⁾ PT, Malá pevnost, karton 28, inv. č. A 11953 – A 11955, knihy rozdělení služeb dozorců; PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.); inv. č. A 6072, vzp. č. 1550 (Ota Kolář, původním jménem Egon Kaufmann).
- ³²⁾ Václav NOVÁK a kol., *Malá pevnost Terežín*, Praha 1988, s. 88, pozn. 5; PT, Vzpomínky, inv. č. A 3901, vzp. č. 105 (Václav Kácovský); inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.); inv. č. A 4868, vzp. č. 724 (Zdeněk Heřmánek); inv. č. A 6111, vzp. č. 1589 (Miroslav Měchura).
- ³³⁾ PT, Malá pevnost, karton 28, inv. č. A 11953 – A 11955, knihy rozdělení služeb dozorců.
- ³⁴⁾ V. NOVÁK a kol., *Malá pevnost Terežín*, s. 104 a 109.
- ³⁵⁾ PT, Malá pevnost, karton 28, inv. č. A 11953 – A 11955, knihy rozdělení služeb dozorců.
- ³⁶⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4126, vzp. č. 334 (Jaroslav Bayer).
- ³⁷⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.); inv. č. A 4549, vzp. č. 635 (Bedřich Malý).
- ³⁸⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ³⁹⁾ Tamtéž
- ⁴⁰⁾ Tamtéž.
- ⁴¹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3932, vzp. č. 140 (Dr. Josef Veverka).
- ⁴²⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁴³⁾ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 1200/46 (Případ Heinrich Jöckel), svědecká výpověď Julia Taussiga.
- ⁴⁴⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁴⁵⁾ Tamtéž.
- ⁴⁶⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3908, vzp. č. 112 (MUDr. Emanuel Burian).
- ⁴⁷⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4549, vzp. č. 635 (Bedřich Malý).
- ⁴⁸⁾ Jan VAJSKEBR, *Hans Hempel. Příklad nepovedené kariéry*, TL 37, 2009, s. 116.
- ⁴⁹⁾ Jan VAJSKEBR, *Velitelé strážních praporů SS v Protektorátu Čechy a Morava*, TL 41, 2013, s. 34.
- ⁵⁰⁾ J. VAJSKEBR, *Hans Hempel*, s. 113–133.
- ⁵¹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3937, vzp. č. 145 (Antonín Šnýdr); inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁵²⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁵³⁾ Tamtéž.
- ⁵⁴⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3936, vzp. č. 144 (František Tuček).
- ⁵⁵⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4919, vzp. č. 775 (Josef Kotásek).
- ⁵⁶⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6072, vzp. č. 1550 (Ota Kolář, původním jménem Egon Kaufmann).
- ⁵⁷⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁵⁸⁾ Tamtéž.
- ⁵⁹⁾ Tamtéž.
- ⁶⁰⁾ Tamtéž.
- ⁶¹⁾ Tamtéž.
- ⁶²⁾ Tamtéž.
- ⁶³⁾ Tamtéž.
- ⁶⁴⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3935, vzp. č. 143 (František Ballý).
- ⁶⁵⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6072, vzp. č. 1550 (Ota Kolář, původním jménem Egon Kaufmann).
- ⁶⁶⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁶⁷⁾ Tamtéž.

- ⁶⁸⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3936, vzp. č. 144 (František Tuček).
- ⁶⁹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4549, vzp. č. 635 (Karel Malý).
- ⁷⁰⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 7169, vzp. č. 2218 (Milan Pánek).
- ⁷¹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁷²⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 5222, vzp. č. 1000 (Jaroslav Lorenc).
- ⁷³⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4090, vzp. č. 298 (Josef Svoboda).
- ⁷⁴⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4128, vzp. č. 336 (Josef Kodet); inv. č. A 6139, vzp. č. 1617 (František Pavlík); inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁷⁵⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6138, vzp. č. 1616 (MUDr. Jan Konopík).
- ⁷⁶⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4090, vzp. č. 298 (Josef Svoboda); inv. č. A 6111, vzp. č. 1589 (Miroslav Měchura).
- ⁷⁷⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3936, vzp. č. 144 (František Tuček).
- ⁷⁸⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6138, vzp. č. 1616 (MUDr. Jan Konopík).
- ⁷⁹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3901, vzp. č. 105 (Václav Kácovský); inv. č. A 3904, vzp. č. 108 (Karel Pláteník); inv. č. A 3938, vzp. č. 146 (Josef Ulbrecht); inv. č. A 4505, vzp. č. 591 (Karel Utratil).
- ⁸⁰⁾ Tamtéž.
- ⁸¹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4919, vzp. č. 775 (Josef Kotásek).
- ⁸²⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4553, vzp. č. 639 (Otto Pelikán).
- ⁸³⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3908, vzp. č. 112 (MUDr. Emanuel Burian); Karolína CIBULKOVÁ, *Klatovsko v období Protektorátu Čechy a Morava*, diplomová práce, Západočeská univerzita v Plzni, 2017, s. 54–56. Dostupné z: <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/26958/1/CIBULKOVA.PDF> [cit. 4. 4. 2021].
- ⁸⁴⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6181, vzp. č. 1659 (gen. Šimon Drgáč).
- ⁸⁵⁾ PT, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob. Dostupné z: <https://www.pamatnik-tere.zin.cz/database> [cit. 5. 4. 2021]. Eduard STEHLÍK, *František Kravák*, in: Jaroslav Lánik a kol., *Vojsenské osobnosti československého odboje 1939–1945*, Praha 2005.
- ⁸⁶⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6292, vzp. č. 1770 (MVDr. Bohumír Hanuš); inv. č. A 4919, vzp. č. 775 (Josef Kotásek).
- ⁸⁷⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁸⁸⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3908, vzp. č. 112 (MUDr. Emanuel Burian); inv. č. A 3936, vzp. č. 144 (František Tuček).
- ⁸⁹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4090, vzp. č. 298 (Josef Svoboda); inv. č. A 3938, vzp. č. 146 (Josef Ulbrecht); inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁹⁰⁾ PT, inv. č. A 235, A 271, fotografie vězňů terezínské policejní věznice při čištění pevnostního příkopu.
- ⁹¹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁹²⁾ PT, Pozůstalosti, karton 10, inv. č. A 369, báseň Silvestr 1940 na cele čís. 3 v Terezíně.
- ⁹³⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ⁹⁴⁾ PT, Koncentrační tábory – Dachau, inv. č. A 2192, In memoriam dr. Jaroslava Šimsy.
- ⁹⁵⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4868, vzp. č. 724 (Zdeněk Heřmánek).
- ⁹⁶⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4100, vzp. č. 308 (František Matouš).
- ⁹⁷⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3934, vzp. č. 142 (Oldřich Papež).
- ⁹⁸⁾ Podrobněji Barbora BOŘÍKOVÁ, *Odboj na Plzeň-sever za druhé světové války*, diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, 2012, s. 66–76. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/39795> [cit. 17. 4. 2021].
- ⁹⁹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3936, vzp. č. 144 (František Tuček).
- ¹⁰⁰⁾ Bližší informace o vězněni Oldřicha Papeže jsou v jeho vzpomínce. Viz PT, Vzpomínky, inv. č. A 3934, vzp. č. 142.
- ¹⁰¹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3935, vzp. č. 143 (František Ballý).
- ¹⁰²⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ¹⁰³⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3935, vzp. č. 143 (František Ballý); inv. č. A 4090, vzp. č. 298 (Josef Svoboda).
- ¹⁰⁴⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ¹⁰⁵⁾ Tamtéž.
- ¹⁰⁶⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 5222, vzp. č. 1000 (Jaroslav Lorenc).
- ¹⁰⁷⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6072, vzp. č. 1550 (Ota Kolář, původním jménem Egon Kaufmann).
- ¹⁰⁸⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3908, vzp. č. 112 (MUDr. Emanuel Burian).

- ¹⁰⁹) PT, Vzpomínky, inv. č. A 6072, vzp. č. 1550 (Ota Kolář, původním jménem Egon Kaufmann).
- ¹¹⁰) PT, Vzpomínky, inv. č. A 4480, vzp. č. 566 (Ilja Bart).
- ¹¹¹) PT, Vzpomínky, inv. č. A 6292, vzp. č. 1770 (MVDr. Bohumír Hanuš).
- ¹¹²) PT, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob. Dostupné z: <https://www.pamatnik-te-rezin.cz/databaze> [cit. 24. 4. 2021].
- ¹¹³) PT, Vzpomínky, inv. č. A 6138, vzp. č. 1616 (MUDr. Jan Konopík).
- ¹¹⁴) PT, Vzpomínky, inv. č. A 6139, vzp. č. 1617 (František Pavlík).
- ¹¹⁵) Tamtéž.
- ¹¹⁶) PT, inv. č. A 6993, fotografie skupiny 44 židovských vězňů předaných do policejní věznice v Terezíně plzeňským gestapem. Viz též databázi zemřelých na internetových stránkách Gedenkstätte Mauthausen. Dostupné z: <https://raumdernamen.mauthausen-memorial.org/> [cit. 24. 4. 2021].
- ¹¹⁷) PT, Vzpomínky, inv. č. A 6292, vzp. č. 1770 (MVDr. Bohumír Hanuš).
- ¹¹⁸) PT, Vzpomínky, inv. č. A 4130, vzp. č. 338 (Oldřich Adamec).
- ¹¹⁹) PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ¹²⁰) PT, Malá pevnost, inv. č. A 12731, hlavní kartotéka vězňů, karta Leopolda Ůbe(r)lackera.
- ¹²¹) Podrobněji Dalibor STÁTNIK, *Agenti nacistických bezpečnostních složek Gestapa a Sicherheitsdienstu ve službách StB (Kurt Wilfer a ti druzí.)*, Internetová verze Sborníku AMV 1/2003, s. 17–18, 23, 24 a n. Dostupné z: https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik1-2003/agenti_upr.pdf [cit. 30. 4. 2021].
- ¹²²) PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ¹²³) PT, Vzpomínky, inv. č. A 3937, vzp. č. 145 (Antonín Šnýdr).
- ¹²⁴) PT, Vzpomínky, inv. č. A 5594, vzp. č. 1195 (Jan Harazím).
- ¹²⁵) PT, Malá pevnost, inv. č. A 12731, hlavní kartotéka vězňů.
- ¹²⁶) PT, Malá pevnost, karton 28, inv. č. A 11955, kniha rozdělení služeb dozorců.
- ¹²⁷) PT, Vzpomínky, inv. č. A 3935, vzp. č. 143 (František Ballý); inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ¹²⁸) Tamtéž.
- ¹²⁹) Tamtéž.
- ¹³⁰) PT, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, Alois Frait. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-frait-alois>; <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/da-frait-alois> [cit. 30. 4. 2021]. Sdělení Stanislavy Vodičkové z Ústavu pro studium totalitních režimů.
- ¹³¹) PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ¹³²) PT, Vzpomínky, inv. č. A 3928, vzp. č. 136 (Karel Mráček).
- ¹³³) PT, Vzpomínky, inv. č. A 3937, vzp. č. 145 (Antonín Šnýdr).
- ¹³⁴) PT, inv. č. PT 11147 – PT 11150, notové záznamy písní z policejní věznice Terezín.
- ¹³⁵) PT, Vzpomínky, inv. č. A 3934, vzp. č. 142 (Oldřich Papež).
- ¹³⁶) PT, Vzpomínky, inv. č. A 3909, vzp. č. 113 (Antonín Brychnáček).
- ¹³⁷) PT, Vzpomínky, inv. č. A 6153, vzp. č. 1631 (Václav Kučera).
- ¹³⁸) PT, Vzpomínky, inv. č. A 3935, vzp. č. 143 (František Ballý); inv. č. A 6139, vzp. č. 1617 (František Pavlík).
- ¹³⁹) PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ¹⁴⁰) PT, Vzpomínky, inv. č. A 6210, vzp. č. 1688 (František Lelek).
- ¹⁴¹) V. NOVÁK a kol., *Malá pevnost Terezín*, s. 95.
- ¹⁴²) PT, Vzpomínky, inv. č. A 6111, vzp. č. 1589 (Miroslav Měchura).
- ¹⁴³) PT, Vzpomínky, inv. č. A 3908, vzp. č. 112 (MUDr. Emanuel Burian).
- ¹⁴⁴) V. NOVÁK a kol., *Malá pevnost Terezín*, s. 92–93; PT, Vzpomínky, inv. č. A 3904, vzp. č. 108 (Karel Pláteník); inv. č. A 3932, vzp. č. 140 (Dr. Josef Veverka); inv. č. A 3937, vzp. č. 145 (Antonín Šnýdr); inv. č. A 4505, vzp. č. 591 (Karel Utratil); inv. č. A 6111, vzp. č. 1589 (Miroslav Měchura); inv. č. A 6139, vzp. č. 1617 (František Pavlík) a řada dalších.
- ¹⁴⁵) PT, Malá pevnost, karton 28, inv. č. A 11953, kniha rozdělení služeb dozorců, červenec–srpen 1940.
- ¹⁴⁶) PT, Vzpomínky, inv. č. A 6375, vzp. č. 1869 (Miroslav Kubart).
- ¹⁴⁷) PT, Vzpomínky, inv. č. A 4549, vzp. č. 635 (Bedřich Malý).
- ¹⁴⁸) PT, Vzpomínky, inv. č. A 3908, vzp. č. 112 (MUDr. Emanuel Burian); inv. č. A 6138, vzp. č. 1616 (MUDr. Jan Konopík).
- ¹⁴⁹) PT, Vzpomínky, inv. č. A 6138, vzp. č. 1616 (MUDr. Jan Konopík).
- ¹⁵⁰) Tamtéž.

- ¹⁵¹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6111, vzp. č. 1589 (Miroslav Měchura); inv. č. A 6138, vzp. č. 1616 (MUDr. Jan Konopík).
- ¹⁵²⁾ Tamtéž.
- ¹⁵³⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6138, vzp. č. 1616 (MUDr. Jan Konopík).
- ¹⁵⁴⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3934, vzp. č. 142 (Oldřich Papež).
- ¹⁵⁵⁾ V. NOVÁK a kol., *Malá pevnost Terezín*, s. 191, 205 a 207; PT, Vzpomínky, inv. č. A 6111, vzp. č. 1589 (Miroslav Měchura).
- ¹⁵⁶⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3901, vzp. č. 105 (Václav Kácovský); inv. č. A 3908, vzp. č. 112 (MUDr. Emanuel Burian); inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).
- ¹⁵⁷⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6181, vzp. č. 1659 (gen. Šimon Drgáč).
- ¹⁵⁸⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6177, vzp. č. 1655 (Karel Maršálek).
- ¹⁵⁹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 5477, vzp. č. 1174 (Josef Žáček).
- ¹⁶⁰⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4919, vzp. č. 775 (Josef Kotásek); inv. č. A 4549, vzp. č. 635 (Bedřich Malý).
- ¹⁶¹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 5477, vzp. č. 1174 (Josef Žáček).
- ¹⁶²⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4480, vzp. č. 566 (Ilja Bart).
- ¹⁶³⁾ Tamtéž.
- ¹⁶⁴⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3932, vzp. č. 140 (Dr. Josef Veverka); inv. č. A 4130, vzp. č. 338 (Oldřich Adamec); inv. č. A 4205, vzp. č. 412 (Jaroslav Škabrada); inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.); inv. č. A 4480, vzp. č. 566 (Ilja Bart) a další.
- ¹⁶⁵⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6144, vzp. č. 1622 (Otto Reynelt).
- ¹⁶⁶⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4553, vzp. č. 639 (Otto Pelikán).
- ¹⁶⁷⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3937, vzp. č. 145 (Antonín Šnýdr).
- ¹⁶⁸⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4480, vzp. č. 566 (Ilja Bart). Podrobněji o dozorcích Andreasi Marxovi viz Volker MOHN, „Nepodstatné a nevkusné dílo“. *Literární snahy Polizeihauptwachtmeistersa Andree Marx*, TL 38, 2010, s. 47–58.
- ¹⁶⁹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3935, vzp. č. 143 (František Ballý).
- ¹⁷⁰⁾ Tamtéž.
- ¹⁷¹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4549, vzp. č. 635 (Bedřich Malý); inv. č. A 5927, vzp. č. 1405 (Josef Skokan).
- ¹⁷²⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4549, vzp. č. 635 (Bedřich Malý).
- ¹⁷³⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3901, vzp. č. 105 (Václav Kácovský).
- ¹⁷⁴⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6138, vzp. č. 1616 (MUDr. Jan Konopík).
- ¹⁷⁵⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 5222, vzp. č. 1000 (Jaroslav Lorenc).
- ¹⁷⁶⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3904, vzp. č. 108 (Karel Pláteník).
- ¹⁷⁷⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 5837, vzp. č. 1313 (Jaroslav Rázek).
- ¹⁷⁸⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4128, vzp. č. 336 (Josef Kodet).
- ¹⁷⁹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4868, vzp. č. 724 (Zdeněk Heřmánek).
- ¹⁸⁰⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3901, vzp. č. 105 (Václav Kácovský); inv. č. A 3908, vzp. č. 112 (MUDr. Emanuel Burian).
- ¹⁸¹⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3908, vzp. č. 112 (MUDr. Emanuel Burian).
- ¹⁸²⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3890, vzp. č. 94 (František Kalina).
- ¹⁸³⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4201, vzp. č. 408 (doc. Dr. František Machát, CSc.).

BUILDING A NEW GESTAPO POLICE PRISON IN TEREZÍN

Summary

Miroslava Langhamerová, Terezín Memorial

On June 10, 1940 SS-Hauptsturmführer Heinrich Jöckel, employee of the Prague Gestapo, learnt of his appointment as a commander of the Police Prison in Terezín (Polizeigefängnis Theresienstadt). Even though a minimum of period documents have been preserved on this particular subject the author decided to make use of the recollections and memories of the direct participants, primarily former inmates. Her chief purpose was to describe the principal events that had happened in Terezín between the spring of 1940 and the end of that year, while characterizing some of the direct actors, and showing how the plans of the Central Gestapo Agency in Prague had been met.

ANTONÍN MORAVEC A TI DALŠÍ

Transport z Malé pevnosti do Osvětimi dne 22. dubna 1943

Tomáš Gol, Památník Terezín

Cílem článku je na základě životních osudů Antonína Moravce¹⁾ a dostupných informací zrekonstruovat cestu konkrétní skupiny vězňů po represivních zařízeních nacistického Německa. Hlavním prvkem, který tyto osoby spojuje, je poslední velký transport, který byl vypraven pražským gestapem do koncentračního tábora Auschwitz I v Osvětimi. Antonín Moravec v tomto případě představuje jen jednu z mnoha obětí nacistické perzekuce. V článku tak budou kromě jeho osudů zmíněny i další osoby či skupiny, které se za odbojovou činnost ocitly v koncentračních táborech. Budeme tedy sledovat jejich zatčení, pobyt v terezínské věznici, transport do Osvětimi, přesun do koncentračního tábora Buchenwald, přemístění do Dory, osvobození a cestu zpět do Československa.

Pro zpracování článku byla vytvořena pracovní tabulka obsahující informace o jednotlivých osobách z transportu, který byl vypraven 22. dubna 1943 z policejní věznice v Terezíně do Osvětimi. Tyto údaje pocházejí ze čtyř základních zdrojů – z dlouhodobě budované databáze Památníku Terezín s názvem Věznice gestapa v Malé pevnosti Terezín 1940–1945,²⁾ z dokumentů přístupných na internetových stránkách Arolsen Archives,³⁾ z databáze vězňů na webových stránkách Státního muzea Auschwitz-Birkenau v Osvětimi⁴⁾ a z publikace Marka Poloncarze *Osudy vězňů z českých zemí v koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau*.⁵⁾ Tabulka byla rovněž doplněna informacemi ze vzpomínek účastníků transportu, které jsou součástí sbírky Památníku Terezín. Cílem bylo zjistit, odkud dotyčné osoby pocházely, zda byly zapojeny do odboje a kolik z nich nepřežilo věznění v Osvětimi, Buchenwaldu či Doře. Na takto získané informace bude v článku odkazováno „Vězni z transportu z Terezína do Osvětimi 22. 4. 1943“.⁶⁾

Mládí Antonína Moravce

Narodil se 9. prosince 1888 v obci Vavřinec v okrese Kutná Hora do rodiny kováře Aloise Moravce a Františky Moravcové, rozené Jíchové. Nejprve navštěvoval obecnou školu ve Starém Kolíně, pak přešel na gymnázium v Kolíně, kde vychodil čtyři třídy. Na svoje budoucí zaměstnání se připravoval na učitelském ústavu v Hradci Králové mezi lety 1905–1908. Po absolvování studia nastoupil 25. ledna 1909 jako výpomocný učitel do obecné školy v Býchorech. Zde však nepůsobil dlouho, již 1. října 1909 učil na smíšené obecné škole v Kolíně. V témže roce také absolvoval prezenční vojenskou službu u 10. zeměbranceckého pěšího pluku, který měl sídlo v Mladé Boleslavi. Po návratu do Kolína pokračoval v kariéře učitele.⁷⁾

První světová válka a služba v legiích

Generace Antonína Moravce neměla možnost prožít svůj život v míru. Stejně tak

jako miliony mužů v Evropě byl po vypuknutí 1. světové války povolán do zbraně. Bojů se zúčastnil ve stejné jednotce, u níž absolvoval prezenční službu, tedy u 10. zeměbraneckého pěšího pluku,⁸⁾ který byl v rámci válečných operací poslán na východní frontu na území Haliče. První válečné Vánoce strávili vojáci na linii Dunajec – Gorlice, kde se fronta ustálila až do 1. května 1915, kdy začala mohutná ofenzíva rakousko-uherské armády. Zeměbranecký pluk č. 10 postupoval v rámci 26. zeměbranecké divize XVII. armádního sboru od Gorlice přes Sanok až k pevnosti Przemysl, kde byl při jejím obklíčení umístěn na jižním úseku fronty. Po pádu Przemyslu 3. června 1915 a následném ústupu ruských vojsk na východ se fronta stabilizovala na linii Pinsk – Dubno. V prostoru vesnic Kolky a Čartoryjsk setrvali vojáci pluku v pozicičních bojích až do července 1916.⁹⁾

Právě u vesnice Čartoryjsk se 9. listopadu 1915 dostal svobodník Antonín Moravec do ruského zajetí. Před vstupem do československých legií v Rusku pracoval na velkostatku v obci Čerešenky v Černigovské gubernii.¹⁰⁾ Z dostupných dokumentů víme, že 21. července 1917 byl zařazen do legií. Vojenský výcvik pro službu v legiích absolvoval v Bobrujsku a následně byl zařazen do záložního praporu 1. lehkého dělostřeleckého pluku. Nakonec byl umístěn k jeho 3. baterii,¹¹⁾ s níž se poprvé zúčastnil bojů u Bachmače v březnu 1918 a ústupu legií z Ukrajiny. Se svojí jednotkou prodělal i další významné boje, například u Lipjag, Bezenčeku a Samary.¹²⁾ 25. července 1918 byl povýšen do hodnosti mladšího ohněstrůjce (desátníka) a ještě v témže roce zvolen důvěrníkem baterie. Díky této pozici se zúčastnil zakázaného II. sjezdu legií, na kterém zastupoval 1. lehký dělostřelecký pluk. Spolu s dalšími delegáty sjezdu byl zatčen a 18. července 1919 odeslán do internace v pevnosti Gornostaj u Vladivostoku.¹³⁾ Následně byl Antonín Moravec zařazen do 15. transportu vracejících se legionářů. Jejich loď Shunko-Maru odplula z Vladivostoku na Štědrý den roku 1919.¹⁴⁾ Po cestě, která vedla Jihočínským mořem, Malackým průlivem, okolo Indie a Suezským průplavem do Středozevního moře, připluli legionáři do italského Terstu, odkud byli vlakem přepraveni do vlasti. Československou hranici překročil Antonín Moravec společně s ostatními 16. února 1920 v Horním Dvořišti.¹⁵⁾

Meziválečná doba

Po návratu do vlasti byl Antonín Moravec v květnu 1920 demobilizován¹⁶⁾ a vrátil se k předválečnému povolání učitele. 23. července 1921 uzavřel sňatek s Boženou Heřmanovou (1894–1974). Z jejich manželství se narodily dvě děti – Jiřina (nar. 1924) a Zdeněk (1933–2013).¹⁷⁾ V první polovině dvacátých let si rozšířil učitelskou odbornost¹⁸⁾ a vyučoval na několika školách v Kolíně, později se stal řídícím učitelem.¹⁹⁾ V meziválečném období se také zapojil do činnosti Československé obce legionářské v Kolíně. Byl předsedou zdejší jednoty, jak dokládá tablo předsednictva z roku 1929.²⁰⁾ Ve stejné době byl mimo jiné také členem Svazu československého důstojnictva. Následující desetiletí s sebou přineslo události, které vedly nejen k zániku Československa, ale také k další světové válce.

Fotografie Antonína Moravce
z meziválečných let.
Archiv autora.

Druhá světová válka a zapojení do odboje

Po rozbití Československa a vzniku Protektorátu Čechy a Morava pracoval Antonín Moravec dále ve školství jako krajský referent státní osvětové služby, 1. dubna 1941 však byl kvůli působení v legiích penzionován.²¹⁾ Jako mnoha legionářům nebyl ani jemu osud republiky lhostejný a přidal se k protinacistickému odboji, do něhož se obyvatelé Kolínska zapojili velmi aktivně. Během okupace zde působilo několik odbojových uskupení, jako například Petiční výbor Věrní zůstaneme, Ústřední vedení odboje domácího, Obrana národa, V boj, Všeobecné národní hnutí (tzv. „prstýnkáři“), komunistický odboj a další. Nemělo by se také zapomenout na kolínského rodáka Václava Morávka a skupinu Tří králů. S některými členy těchto skupin se Antonín Moravec později setkal ve věznicích gestapa a koncentračních táborech. Svoji protinacistickou činnost spojil s kolínskou skupinou Petičního výboru Věrní zůstaneme, kterou vedli Karel Hladeček a Josef Doskočil. Skupina, která tehdy již spadala pod Ústřední vedení odboje domácího, připravovala vznik národních výborů. Mimo to se Antonín Moravec podílel také na šíření zpráv zahraničního rozhlasu.

Silným protivníkem všech odbojářů v protektorátu byli příslušníci gestapa. Poté, co byli zatčeni pražští představitelé Ústředního vedení odboje domácího, došlo také na regionální vedení. Na Kolínsku byl 14. října 1942 jako první zatčen Karel Hladeček,²²⁾ pro jeho spolupracovníky Josefa Lončáka, Josefa Doskočila, Hynka Macháčka a Karla Hanzálka si gestapo přišlo 27. října 1942.²³⁾ S postupujícím vyšetřováním došlo 2. března 1943 k zatčení dalších členů skupiny včetně Antonína Moravce.²⁴⁾ Z odbojářů, kteří tehdy padli do rukou gestapa, jmenujme alespoň ty, kteří odjeli 22. dubna 1943 transportem do Osvětimi – Jaroslav Fajman, Josef Chábera, František Janata, Jindřich Jelínek, Bohumil Kučera, Gustav Mádle, Robert Nepraš, Václav Plaček, Jaroslav Růžička a Ferdinand Štolba.²⁵⁾

Po zatčení byli všichni dopraveni na gestapo do Kolína. Vzhledem k tomu, že věznice v Kolíně a Kutné Hoře byly v té době plné, byla celá skupina v počtu třiceti osob převezena do věznice krajského soudu v Mladé Boleslavi.²⁶⁾ Zde byl Antonín Moravec umístěn do cely společně s Robertem Neprašem.²⁷⁾ Vyšetřování jejich případu vedli příslušníci kolínského gestapa, komisaři Brunce a Laufke. Samotné výslechy začaly až za několik týdnů po zatčení. Celá skupina byla obviněna z ilegální činnosti, která spočívala v přípravě revolučních národních výborů. Oba vyslyšající neváhali použít proti zadrženým hrubé násilí. „*Jindra Jelínek měl ovázanou hlavu, neklamná to známka toho, že má již po výslechu. Těsně u kanceláře stál Moravec ve stavu rovněž ne záviděníhodném.*“²⁸⁾ O samotném průběhu výslechu Antonína Moravce víme jen to, že mu přitížila jeho legionářská minulost: „*My víme, že jako legionář kuješ proti nám pikle, proto jsme si tě sem také vzali.*“²⁹⁾ Kromě násilí během výslechů se gestapáci snažili získat doznání a informace také pomocí konfrontace. Ludvík Hraba na to vzpomíná následovně: „*Na to byl předveden, k našemu překvapení, poněvadž jsme o něm nic nevěděli, Doskočil ke konfrontaci s námi. Do nedávna poměrně mladý, zdatný chlapík, vedoucí naší skupiny. Při tomto setkání jsme jej ani poznat nemohli. Úplně šedivý, tváře vpadlé, záda shrbená, krok malátný, nejistý, pod očima hluboké kruhy – [viděli jsme] prostě člověka, který byl již delší čas v rukou gestapa a tím je řečeno vše. Tím nám bylo vše nyní jasno. Věděli jsme již, na čem jsme.*“³⁰⁾ Obdobnou konfrontaci s Josefem Doskočilem absolvovala i pětice odbojových pracovníků ve složení Nepraš, Moravec, Mádle, Hátle a Klepač.³¹⁾

Již v Mladé Boleslavi došlo k rozdělení skupiny. Jedna část byla po více jak měsíci, 17. dubna 1943, odvezena do policejní věznice gestapa v Terezíně. Do tohoto transportu byl zařazen také Antonín Moravec. Odbojáře, které chtělo gestapo dále vyslyšet, si ponechalo v Mladé Boleslavi, ale později byli i oni posláni do Terezína. Dorazili ve stejný den, kdy byli někteří jejich druhové z odboje odvázeni do Osvětimi.³²⁾

Malá pevnost

Ve stejné době, kdy byli členové kolínských buněk Ústředního vedení odboje domácího vězněni a vyslyšáni v Mladé Boleslavi, přicházely do policejní věznice v Terezíně transporty osob z celého protektorátu. Řada z nich byla následně zařazena do onoho dubnového transportu, který je středem našeho zájmu. „*Asi v polovině*

dubna přijel nový transport vězňů do Malé pevnosti a byl ubytován ve vedlejší cele, s kterou máme společnou předsíňku. [...] Dne 17. dubna přijel další transport s vězni kolínského gestapa. Tentokrát z Mladé Boleslavi, kde byli v tamní věznici vyšetřováni. [Jedná se o transport, kterým přišli sledovaní Kolíňáci včetně Antonína Moravce.] Tito jeli autokarem z Mladé Boleslavi přímo do Terezína. [...] V Malé pevnosti se soustřeďují překotně vězňové z celých Čech. Tak dne 19. dubna 1943 je tu opět nový transport. Tentokráté opět z Kutné Hory, kteří jeli tou samou cestou, jako jsme přijeli my. Z poděbradských přijeli Karel Svoboda, cestmistr, Jan Faktor, pplk. četnictva, Josef Bártil, majitel brusírny skla. [...] V Praze se k nim připojil transport z Českých Budějovic. [...] Je vidět, že se vše připravuje na naše odvezení někam jinam. Všechny cely jsou doslova nabitě vězni. Na zkoušku nás jednoho dne pustili na dvůr a začali vyvolávat podle připraveného seznamu. Řadili jsme se do desetistupů, abychom se na dvůr vešli.⁴³³⁾

Ještě před odjezdem transportu do Polska byli vězni prohlédnuti lékařem, zda jsou pro transport zdravotně způsobilí. Jednalo se však pouze o formální přezkoumání, protože „všichni byli uznáni transportu schopní, i takoví, kteří již měli smrt na jazyku.“⁴³⁴⁾ Přípravy osob k transportu popisuje Jaroslav Piroutek: „Dne 21. dubna 1943 k večeru vyvolávali osoby určené do transportu. Oddělili nás a převedli na druhý dvůr. Druhý den ráno rozdali nám naše civilní šaty. Přebytečné věci odebrali a odeslali domů. Ponechali nám, pokud kdo měl nějaké peníze, částku K 10,-. [...] Byli jsme voláni vždy po 5 věznicích. Tato skupinka musela vždy o několik kroků popojít, aby přihlížející dobře na ni viděli, pak se muselo předpažit, zavřít pěstě a opět je rozevřít, načež někdo křikl ‚Ab!‘ a bylo po prohlídce. Skupinka se musela připojit k těm prohlédnutým, kteří již stáli o několik kroků vpředu.“⁴³⁵⁾ Na cestu dostali vězni pouze 300 gramů chleba a kousek margarínu.³⁶⁾

Odpoledne se vězni určení k transportu vydali pod dozorem vojáků ze strážní roty SS na pochod do Bohušovic. Mezi Terezínem a Bohušovicemi se minuli s velkým transportem židovských rodin, které mířily opačným směrem do ghetta v Terezíně.³⁷⁾ Jaroslav Piroutek vzpomínal také na to, že pohyb obou kolon neunikl pozornosti místních obyvatel. Skupina lidí pracujících na poli, mezi nimiž byl i Josef Purma, zastavila svoji práci a se smeknutou pokrývkou hlavy sledovala vězeňskou kolonu. Oba muži se znovu setkali na začátku roku 1944 – v koncentračním táboře Dora.³⁸⁾ Na nádraží v Bohušovicích byli vězni nahnáni po padesáti do přistavených nákladních vagonů. Po sedmé hodině večerní se vlak vydal na cestu přes Lovosice, Drážďany, Zhořelec, Bunzlau a Katovice do Osvětimi.³⁹⁾

Zmíněný dubnový transport byl tvořen pestrou směsicí vězňů. Byli do něj zařazeni také Šimon Fučík, Miloslav Rys a Rudolf Forman, kteří si již předtím odpykali tresty v nacistických vězeňských zařízeních.⁴⁰⁾ Místo pobytu na svobodě je však čekalo další věznění v koncentračních táborech. Další vězni byli zatčeni v letech 1942 a 1943, někteří až krátce před odjezdem do Osvětimi. Například Maxmilián Kuch byl zařazen do transportu týž den, kdy byl do policejní věznice přivezen.⁴¹⁾ Vězni byli do Terezína většinou předáni venkovními služebnami gestapa, někteří předtím prošli pankráckou věznicí.

Kromě odbojových spolupracovníků Antonína Moravce můžeme na základě výzkumu zdokumentovat i další skupiny odbojářů zařazených do tohoto transportu. Velkou část v něm tvořili vězni předaní do Malé pevnosti českobudějovickým gestapem. Jednalo se o několik na sobě nezávislých odbojových uskupení. Například Jaroslav Král byl zapojen ve skupině, která se zformovala okolo knihkupce Vladimíra Nováka.⁴²⁾ V dubnu a březnu 1943 byl postižen vlnou zatýkání také budějovický komunistický odboj. Mezi zatčenými byli Jan Berka,⁴³⁾ Jan Hlaváč, Václav Augustin a Václav Kmoch.⁴⁴⁾ V transportu z Českých Budějovic přišli například také František Vaňata a Břetislav Bouma.⁴⁵⁾ Oba prošli jak Osvětimi, tak Buchenwaldem, kde však Břetislav Bouma 12. dubna 1944 zahynul.⁴⁶⁾

Dalšími byli odbojáři z Poděbradska, které po skončení výsledků také dopraveno do Terezína. Část z nich se opět setkala v transportu, který 22. dubna 1943 směřoval do Osvětimi. Sdíleli velmi podobný osud, neboť většina z nich společně prošla koncentračními tábory Auschwitz, Buchenwald, Dora a Bergen-Belsen. Mnozí se také společně 30. května 1945 vrátili do Poděbrad.⁴⁷⁾ Zmínil bych se podrobněji o poděbradských odbojových skupinách Odveta a Hodač – Wolf.

Odveta byla vedena Františkem Bohuslavickým, který zapojil do její činnosti spolupracovníky z tehdejších Českomoravských drah. Skupina mimo jiné chystala vznik Národní rady v Poděbradech. K jejímu rozbití došlo po zatčení Františka Hodače, poté padli do rukou gestapa František Bohuslavický a další členové skupiny. Všichni byli následně 19. dubna 1943 transportováni do věznic v Terezíně.⁴⁸⁾ Z nich odjeli o tři dny později transportem do Osvětimi Josef Bártil, František Betlach, Jan Faktor, František Hodač, Josef Plešinger, Josef Koblasa a Karel Svoboda.⁴⁹⁾

Jak je z předchozích řádků patrné, na Odvetu byla skrze osobu Františka Hodače napojena skupina pojmenovaná po svých vedoucích Hodač – Wolf. Ta navazovala na činnost odbojové skupiny s názvem Mafie, kterou vedl Leopold Bašta. Po jeho zatčení 1. září 1939 převzal vedoucí funkci František Hodač. Její členové rozšiřovali letáky a časopis *V boj*, podporovali také rodiny uvězněných odbojářů.⁵⁰⁾ Vedoucí představitelé František Hodač a Jiří Wolf byli zatčeni v říjnu 1942. Největší vlna zatýkání přišla 17. listopadu 1942,⁵¹⁾ kdy si gestapo přišlo také pro Václava Poláka a Jaroslava Piroutka.⁵²⁾ Jeho vzpomínka sepsaná po válce obsahuje velice zajímavé informace o příchodu do terezínské věznic a o následném transportu do Osvětimi. Jaroslav Piroutek byl vyslýchán v Kolíně a Kutné Hoře. Na začátku dubna ho z Kutné Hory přemístili do Kolína, odkud byl transportován do věznic v terezínské Malé pevnosti. Na cestu do Terezína vzpomíná následovně: *„Druhý den ráno, tj. 2. dubna 1943, nás opět naložili do aut a odvezli na kolínské nádraží, kde trochu stranou od hlavního dopravního ruchu jsme nastoupili do dvou osobních železničních vagonů, které pak připojili k osobnímu vlaku, a nastala cesta do Terezína – Bohušovic.“*⁵³⁾ V tomto transportu se kromě spolupracovníků Jaroslava Piroutka z poděbradské skupiny Hodač – Wolf nacházeli i členové skupiny Hladeček – Doskočil z Kolína a také některé osoby z případu Mcely – Loučeň. Další vězně z transportu zmiňuje ve vzpomínce Jaroslav Piroutek. Byl mezi nimi

Fotografie transportu, kterým byl do Terezína převezen Jaroslav Piroutek. Památník Terezín, A 303.

i Václav Polák, který absolvoval stejnou anabázi jako on. Z dalších osob bych ještě zmínil tři lékaře z Poděbrad – Vojtěcha Sailera, Václava Kryšpína a Ladislava Filipa.⁵⁴⁾

Není jistě bez zajímavosti, že během transportu této skupiny pořídil jeden z doprovázejících četníků tři fotografie.⁵⁵⁾ Na dvou z nich je zachycen Jaroslav Piroutek společně s dalšími vězni. Třetí snímek vznikl při eskortování transportu z Bohušovic do Malé pevnosti a zachycuje nejen vězně, ale i jejich ozbrojený doprovod tvořený německými vojáky a protektorátními četníky.⁵⁶⁾ Tato fotografie byla po válce několikrát použita v publikacích o policejní věznici gestapa v terezínské Malé pevnosti.

Auschwitz (Osvětim)

Vraťme se k vězňům, kteří namačkáni v nákladních vagoncích putovali do koncentračního tábora Auschwitz I v Osvětimi. Do cíle dorazili 23. dubna 1943, právě na Velký pátek. Stejným vlakovým transportem přijely také ženy, kterých bylo celkem 104 a dostaly vězeňská čísla 42708 až 42811.⁵⁷⁾ Na rozdíl od mužů byly odvedeny do tábora Auschwitz II - Birkenau. Vzhledem k tématu článku se jejich osudům nebudeme věnovat. Zaměříme se tedy na mužské vězně. Už samotný příchod do koncentračního tábora jimi otrásl, jak svědčí následující vzpomínka: „*Můj první dojem byl otřesný. Hned při výstupu z vagonu jsem viděl, jak okolo nás ženou lidi ve špinavých hadrech, tihle lidé byli na každém kroku bití, a to nejen esesmany, ale i samotnými spoluvězni. [...] Lágr se jevil jako velké město, v němž neustále pobíhali lidé ve štráfátých šatech, vlastně hadrech, někteří i v šatech civilních. Nás zavedli*

na druhý konec lágru k ostnatému drátu, který byl nabit elektrinou. Tam jsme dost dlouho stáli, zatím nás všechny počítali. [...] Po apelu nás zavedli k desinfekci a pak jsme museli ležet pod širým nebem až do rána. Teprve ráno nás dali na společné cely.⁵⁸) Transportem do koncentračního tábora Auschwitz I tehdy přišlo celkem 346 mužů, jimž byla při příchodu přiřazena vězeňská čísla 117944 až 118289.⁵⁹) Na základě získaných údajů se podařilo zjistit jména 333 mužů ze sledovaného transportu. U deseti z nich však neznáme osvětimské vězeňské číslo, a naopak u 23 čísel z udaného rozmezí neznáme jména osob, kterým byla po příchodu do tábora přidělena.⁶⁰) Ze sledovaných 346 vězňů je česká národnost uvedena u 277 osob, dále se podařilo identifikovat sedm osob ruské, dvě osoby ukrajinské a dvě osoby polské národnosti.⁶¹) Ne všichni účastníci transportu věznění v Osvětimi přežili. Informaci o úmrtí se podařilo zjistit u 36 z nich.⁶²) Vězni byli v táboře zařazeni do různých pracovních komand, například v zahradnictví, v ševcovské dílně, na odvodňování cest a někteří se v různých komandech podíleli na výstavbě chemické továrny Buna v Monovicích (Monowitz).⁶³)

K pobytu a pracovnímu nasazení Antonína Moravce, který se v Osvětimi stal číslem 118013, se dokumenty bohužel nedochovaly.⁶⁴) Ze vzpomínek Roberta Nepraše víme pouze to, že když byl společně s dalšími čtyřmi sty vězni přemístěn do Buny, zůstal Antonín Moravec v kmenovém táboře, protože byl nemocný.⁶⁵)

Další osudy protektorátních vězňů v Osvětimi byly ovlivněny politickými jednáními. Na jaře 1943 se začaly u státního prezidenta Emila Háchy objevovat dotazy obyvatel protektorátu ohledně osudu jejich blízkých, kteří ve zvýšeném počtu umírali v relativně krátké době po příchodu do koncentračních táborů, a to hlavně do tábora v Osvětimi. Situace okolo těchto vězňů dospěla až tak daleko, že se Emil Hácha v této záležitosti 14. května obrátil na státního tajemníka K. H. Franka.⁶⁶) Okupační správa nebrala tento problém na lehkou váhu. Frank kontaktoval vedoucího RSHA Ernsta Kaltenbrunera, který mu odpověděl 4. června. Nacisté situaci vyřešili tak, že došlo k zastavení hromadných transportů politických vězňů do koncentračního tábora Auschwitz I a také k přesunu českých vězňů z Osvětimi do jiných táborů.⁶⁷) Jediným cílem této akce bylo uklidnit veřejné mínění v protektorátu.

Hromadné transporty českých politických vězňů do koncentračního tábora v Osvětimi tehdy ustaly, v omezené míře však převozy osob z věznic gestapa do Osvětimi dále pokračovaly. Marek Poloncarz uvádí, že protektorátními transporty sem do 5. června 1943 přišlo celkem 2 138 mužů a 120 žen, zatímco po tomto datu jen 311 mužů a 27 žen.⁶⁸)

Po výše popsaných jednáních došlo také k první velké vlně přemístění vězňů. Nejvíce jich nakonec bylo z Osvětimi odvezeno do Buchenwaldu. Ani v tomto případě to však neznamenalo, že došlo k přesunu všech českých vězňů, kteří byli v Osvětimi věznění z jiných než rasových důvodů. Nás bude zajímat transport z 19. srpna 1943, kdy do Buchenwaldu odjelo 1 094 českých mužů.⁶⁹) Mezi nimi také Antonín Moravec a dalších 249 osob, které přišly do Osvětimi 23. dubna 1943.⁷⁰)

Pro úplnost dodejme, že po tomto transportu následovaly v letech 1943 a 1944 ještě další přesuny českých vězňů z Osvětimi do Buchenwaldu. I v nich nalezneme osoby z dubnového transportu. Třináct jich například přišlo do Buchenwaldu transportem v březnu 1944.⁷¹⁾ Další příchody registrujeme ještě v průběhu roku 1944, poslední transporty do Buchenwaldu spadaly do období evakuace osvětimského tábora před postupující Rudou armádou v lednu 1945.⁷²⁾

Vraťme se však zpět ke zmíněnému transportu z 19. srpna 1943. Všichni jeho účastníci byli nejdříve shromážděni v jednom bloku v táboře Auschwitz I v Osvětimi, a to včetně vězňů, kteří byli předtím přemístěni do táborů Auschwitz II - Birkenau a Auschwitz III - Monowitz. Z kmenového tábora byli třetího dne po shromáždění odtransportováni do Buchenwaldu.⁷³⁾

Buchenwald

Na cestu do koncentračního tábora Buchenwald dostali vězni pouze kousek chleba a konvici černé kávy.⁷⁴⁾ Jako by nestačilo, že byli namačkáni v „dobyččácích“, jejich těžký úděl ještě zhoršovalo nesnesitelné vedro, které během transportu pannovalo.⁷⁵⁾ Složitou situaci dokresluje i vzpomínka Josefa Klána: „*Za celou dobu jízdy [jsme] dostali jen jednu vodu na jednom nádraží. Někteří vězňové se o ni začali rvát. Pořádek zjednal jeden z vězňů, prof. Hadraba z Berouna.*“⁷⁶⁾ Transport dorazil 20. srpna na nádraží ve Výmaru. Odtud již vedla cesta vězňů na korbách nákladních vozů přímo do koncentračního tábora Buchenwald.⁷⁷⁾

Samotný příchod do tábora zachycuje vzpomínka Františka Staňka následovně: „*Vykoupali nás, odvšivili, ostříhali podle buchenwaldské ‚módy‘ na ‚kohouta‘ nebo ‚dálnici‘. Šlo se podzemním tunelem do umývárny, strašili jsme jeden druhého, že to už je tak akorát do plynu, ale byla tam železná kád' s kalnou vodou, u ní SS, každý z nás se tam musel ponořit, pak vylézt a jít pod sprchu. V té kádi byla nějaká desinfekce, strašně to pánilo, pak konečně přišla studená sprcha, dostali jsme oblek – pruhované šaty a šli jsme do karantény.*“⁷⁸⁾ Jak vypadala část tábora, do které byli vězni umístěni, se dozvídáme ze vzpomínky Františka Tupého: „*Po příjezdu do Buchenwaldu byla karanténa – každý musel projít velkou asi třímetrovou kádí, kde byla desinfikovaná voda, každý nově příchozí se musel řádně vykoupat, celý potopit a pak dostal nové oblečení. V tomto karanténním bloku byly asi 3 baráky, kolem ohražené.*“⁷⁹⁾ V dokumentech, které jsou dostupné na internetových stránkách Arolsen Archives, mají vězni z původního terezínského transportu uveden blok 62, zdá se však, že byli umístěni i ve vedlejší bloku: „*Dostali jsme se hned do desinfekce, vykoupali jsme se a dostali šaty. Potom jsme šli na karanténní blok č. 63.*“⁸⁰⁾ Vězni také obdrželi nová vězeňská čísla. Antonínu Moravcovi bylo přiděleno číslo 16208.⁸¹⁾

Druhý den po příchodu do Buchenwaldu došlo k neobvyklé události, jež byla umožněna režimem vládnoucím v táboře. Vězni si zde vyřídili účty s káphem, který s nimi přijel v transportu z Terezína. Popis tohoto incidentu se objevuje ve vzpomínkách mnoha bývalých vězňů.⁸²⁾ Jak už to ale u vzpomínek bývá, popisy stejné události se často liší. Někteří z pamětníků byli jejími přímými svědky, jiní

Buchenwaldské vězeňské číslo a červený identifikační trojúhelník s písmenem T (Tschechen) Antonína Moravce. Archiv autora.

se o ní dozvěděli pouze zprostředkovaně. Co se tedy vlastně stalo? Kápo František Kukla týral spoluvězně už v Terezíně a následně i v Osvětimi. Za to byl v Buchenwaldu zmlácen a pokusil se spasit útekem. Ochranu hledal u strážných tábora, ti mu však nepomohli a vězni mohli pokračovat v jeho trýznění. Nakonec byl odnesen na tzv. krankenrevír (táborová nemocnice), kde zemřel.

Ani v karanténě se vězňům nevyhnulo pracovní nasazení. Pracovali však mnohem mírnějším tempem, než bylo v koncentračních táborech obvyklé: „*Brali jsme kameny ne těžší než tři až čtyři kilogramy a při tom nám byl na cestě v malé pasece poskytován odpočinek, trvající někdy i dvě hodiny.*“⁸³⁾ Období, které vězni strávili v karanténě, se dalo označit za relativně klidné. Jiří Beneš ve své knize popisuje, jak byli nově příchozí vězni informováni o tom, že po uplynutí karantény v Buchenwaldu budou dále přesunuti do Dory.⁸⁴⁾ Po karanténě se cesty vězňů ze sledovaného transportu opět rozešly. Někteří zůstali až do konce války v Buchenwaldu. Další, včetně Antonína Moravce, byli postupně převáženi do pobočného tábora Dora. V jeho případě se tak stalo 10. září 1943.⁸⁵⁾ Naložení na nákladní automobily byli dopraveni do právě vznikající pobočky koncentračního tábora Buchenwald. Máme doloženo, že sem bylo postupně transportováno 162 vězňů z dubnového transportu do Osvětimi.⁸⁶⁾

Mittelbau-Dora

Tábor Mittelbau-Dora vznikl nedaleko města Nordhausen. Jako první tu začala být budována podzemní továrna pro výrobu letounových střel V-1 a raket V-2. Čeští vězni, jejichž pouť sledujeme, dorazili v počátcích výstavby celého tábora. Dle vzpomínek byli po příjezdu a několikerém počítání odvedeni do jednoho z podzemních tunelů, který jim v následujících měsících sloužil jako místo k ubytování. O tom, jak ubytovací prostory vypadaly, si můžeme udělat představu podle popisu Otakara Litomiského: „[...] *ale pořád nám nebylo jasné, kde budem bydlit a spát. Vysvětlení nás čekalo až v desáté hale, kde ležela uprostřed velká hromada vlhké slámy a daleko menší hromádka tenkých špinavých příkrývek z té nejhrubší náhražkové tkaniny. [...] Každému vězni náruč vlhké slámy a vždy dvěma dohromady jednu pěkně mokrou deku. My Češi už jsme se zas drželi pěkně v houfu. [...] Rozprostřeli jsme trochu vlhké slámy na tvrdé kamení, uložili se co nejtěsněji k sobě a za chvíli jsme spali. [...] Spánek, po kterém jsme tolik toužili, však netrval příliš dlouho. Náhle se uprostřed noci ozvala ohlušující exploze s mnohanásobnou ozvěnou, rázem jsme se octli v oblacích bílého kamenného prachu a o vteřinu později se na nás sesypala sprška kamení.*“ Nově příchozí vězni si mysleli, že došlo k nějaké nehodě, jednalo se ale jen o pokračující práce na stavbě podzemního komplexu.⁸⁷⁾

Ladislav Mach vzpomíná na tyto měsíce věznění: „*V Doře jsme nejdříve bydleli ve štolách na zemi, na kamenech jsme měli rozloženy slámníky, svítilo se karbidem. Po 12hodinové směně nás vyvedli ven a museli jsme skládat stavební materiál. Někdy jsme spali jen dvě hodiny. [...] Štoly byly 13 m široké, 11 m vysoké s betonovými místy pro stroje.*“⁸⁸⁾ Velmi výstižně popsal první měsíce věznění František Svoboda: „*Ven jsme se nedostali, uvnitř se pracovalo, jedlo, spalo i umíralo.*“⁸⁹⁾

Životní podmínky byly v počátečním období otřesné. Dlouhodobý pobyt pod zemí v neustálém vlhku a prachu bez možnosti řádné hygieny, zcela nedostatečná strava a k tomu těžká práce v podzemí i na povrchu si vybraly svoji daň. Vzhledem k těmto krutým podmínkám a velké úmrtnosti v Doře si chod výroby vyžadoval neustálý přísun dalších a dalších vězňů. Jako doklad nelidských podmínek nejlépe poslouží následující čísla. V období od prosince 1943 do poloviny března 1944 zemřelo v Buchenwaldu a jeho pobočných táborech celkem 3 122 vězňů, z nich jen v Doře zahynulo 1 976 vězňů.⁹⁰⁾ Z celkového počtu přibližně 60 tisíc vězňů, kteří prošli Dorou, jež se později stala samostatným táborem, věznění nepřežila přibližně třetina.⁹¹⁾

O osudech a pracovním nasazení nejen Antonína Moravce se opět dovídáme ze vzpomínek Roberta Nepraše: „*My, Kolíňáci na ‚Doře‘ působící, jsme uklouzli zlému osudu. Naše práce po odchodu z tunelu byla rozdílná. [...] Moravec v zimě v létě řezal a štípal dříví s Formanem na Holzhofo.*“⁹²⁾ Tábor na prostranství u tunelů totiž vznikl až během fungování podzemní továrny a vězni se tak postupně přesunuli do baráků, které si byli nuceni sami postavit.

Rád bych se ještě zastavil u vězeňského oblečení v táboře. O tom, že ne vždy bylo pruhané, svědčí popis Josefa Zbořila: „*U kalhot byly vystřiženy na obou nohavicích v horní části pásy asi 4 cm široké a našity vězeňské štráfáté dílce, aby se po-*

Baret bývalého vězně koncentračního tábora Dora Josefa Hauptmanna. Památník Terezín, PT 10168.

znalo, že se jedná o vězně. U saka na rukávech vystřiženy opět konce a našity štráfáté pásy. Na zádech saka vystřižen čtverec látky v průměru asi 15 × 15 cm a našita opět vězeňská štráfátá látka. V přední části saka na levé straně ve výšce srdce našit červený trojúhelník s označením T, což znamenalo Čechoslovák v němčině. Pod tímto trojúhelníkem bylo našito číslo každého vězně, [...] které jsem dostal po některém vězni v Buchenwaldu po jeho úmrtí. Toto číslo mně zůstalo i v KT Dora až do konce války.⁹³⁾ S netypickými součástmi oděvu se můžeme setkat také u navracejících se vězňů, jak o tom svědčí baret Josefa Hauptmanna, taktéž vězněného v Doře.

Konec války a repatriace

S blížícím se koncem války utrpení zdejších vězňů neskončilo. I v případě Dory bylo rozhodnuto o evakuaci vězňů. Ta proběhla v několika fázích. Některé evakuační kolony mířily do koncentračního tábora Ravensbrück,⁹⁴⁾ jiní vězni došli až do blízkosti Hamburku.⁹⁵⁾ Vzhledem k tomu, že Antonín Moravec byl zařazen do skupiny vězňů, která směřovala do koncentračního tábora Bergen-Belsen, zaměříme se právě na ni. O tom, jak vypadala evakuace Dory, vypovídá vzpomínka Josefa Leitla: „Po 100 vězňů jsme byli naloženi do železničních uhláků a vozili nás deset dní po tratích k Hamburku, Hannoveru, Bergen-Belsenu a Celle, kde jsme po deseti dnech skoro polovina vystoupili a byli jsme ubytováni v opuštěných kasárnách, kde jsme se dočkali osvobození. Skoro polovina transportovaných vězňů tento transport nevydržela a zahynula, protože i naše souprava byla bombardována.“⁹⁶⁾ Vzhledem ke kritické situaci v Bergen-Belsenu nebyli vězni, kteří přežili evakuační transport, umístěni přímo do tábora, ale byli dopraveni do blízkých kasáren. Tam se také dočkali svého osvobození britskými vojáky z 11. obrněné divize.⁹⁷⁾

Vzhledem k tomu, že zdejší vězni byli osvobozeni postupující britskou armádou v době, kdy stále probíhaly válečné operace, nemohla okamžitě proběhnout repatriace. Osvobození vězni tak ještě museli strávit nějaký čas v Německu a měli dostatek času na odpočinek a různé činnosti. O tom, jak tuto dobu trávil Antonín

Moravec, se můžeme jen dohadovat. Určité informace však lze najít ve vzpomínkovém článku Václava Plačka, který působil ve stejné odbojové skupině jako Antonín Moravec a sdílel s ním i jeho vězeňský osud. Průběh oslavy, která proběhla 1. května, popisuje takto: „Nastal 1. máj a tento Svátek práce byl námi oslaven. [...] Potom jsme se odebrali na oslavu Rusů, kde promluvíli dva sovětské důstojníky, kteří se také zmínili velmi pochvalně o Čechoslovácích. Za nás v ruském jazyce pronesl zdravici ředitel Moravec z Kolína.“⁹⁸) Podobně popisuje prvomájovou oslavu i Rudolf Nepraš.⁹⁹) Václav Plaček dále zmiňuje, že ředitel Moravec z Kolína také získal přes styčného důstojníka blíže nespecifikované české brožury.¹⁰⁰)

Osvobozené vězně čekal ještě jeden přesun, tentokrát do přibližně dvacet pět kilometrů vzdáleného sběrného tábora v Celle. Ten se nacházel opět v kasárnách,

Dvoumarková poukázka z koncentračního tábora Dora. Archiv autora.

Repatriční dokument – A.E.F. D.P. Registration Record Antonína Moravce. Archiv autora.

(17) Home/Address No.		A.E.F. D.P. REGISTRATION RECORD				For routing purposes											
G 1017888/965		Original ☐ Duplicates ☒		A B C D E F G H I J K L													
MORAVEC ANTONÍN		M.	☒ Single	M.	☐ Married	CZECHOSLOVAK											
(2) Family Name		F.	☐ Widowed	D.	☐ Divorced												
9. 12. 1888 VAVRINEC-KITNÁ HORA BOH. ČSR		(3) Sex	(4) Marital Status		(5) Claimed Nationality												
(6) Birthdate	(7) Birthplace	(8) Province	(9) Country	(10) Religion (optional)	(11) Number of Accompanying Family Members:												
3	MORAVEC ALOIS	JICHOVA FRANTIŠKA															
(12) DESIRED DESTINATION		(13) LAST FIRM/MASTERY RESIDENCE OR RESIDENCE JANUARY 1, 1935.															
KOLIN - BOH. ČSR		KOLÍN-III/202 BOH. ČSR															
(14) Usual Trade, Occupation or Profession		(15) Performed in What Kind of Establishment		(16) Other Trade or Occupation													
CZECH		Logeryield		ERM													
(17) Languages Spoken in Order of Fluency		(18) Do You Claim to be a Prisoner of War?		(19) Amount and Kind of Currency in your Possession.													
Czech		☒ Yes ☐ No		Thru 1/1/45													
(20) Signature of Registrant: Anton Moravec		(21) Signature of Registrar: [Signature]		(22) Assembly Center No.													
(23) Destination or Reception Center		CELLE															
(24) Remarks																	
Období od 1. ledna 1945 v koncentračním táboře od [Signature] 1. 1. 1945 do 1. 4. 1945. Jediná činnost prokázána nemáme.																	

kteřá však byla v horším stavu, než ta předchozí.¹⁰¹⁾ Každá osoba v táboře byla podle přesně daných pravidel zaregistrována a obdržela příslušné doklady.¹⁰²⁾ U Antonína Moravce se tak stalo 11. května 1945 a v jeho D.P. Registration Record¹⁰³⁾ se kromě základních personálních údajů dočteme také to, že u sebe stále měl „Lagergeld 2 RM“, tedy dvoumarkovou poukázku z koncentračního tábora Dora. V kasárnách v Celle pak všichni netrpělivě čekali, až konečně začnou repatriace.

Ze vzpomínek vyplývá, že byl vytvořen seznam podle věku, rodinných poměrů a dalších kritérií, ze kterých se vycházelo při repatriaci.¹⁰⁴⁾ František Šnobl na závěr své válečné anabáze vzpomíná následovně: „Dne 5. 4. 1945 jsem byl odtransportován do koncentračního tábora Bergen-Belsen, kde jsem byl dne 15. 4. 1945 postupující anglickou armádou osvobozen. Ze shromaždiště v Celle jsem se navrátil domů do Náchoda dne 30. 5. 1945.“¹⁰⁵⁾ Na Antonína Moravce přišla řada na konci května a do osvobozeného Československa se vrátil také 30. května 1945. Dvačet šest měsíců, které strávil ve věznicích a koncentračních táborech, se negativně podepsalo na jeho zdraví. I přesto, že byl v Kolíně několikrát ambulantně léčen, a přes následky, které na něm věznění zanechalo, se opět vrátil do školství. V něm působil až do 30. listopadu 1949 jako okresní osvětový inspektor v Kolíně. Antonín Moravec zemřel 31. května 1967 v Kolíně a je pohřben na hřbitově ve Starém Kolíně.

* * *

Sledovali jsme osudy učitele Antonína Moravce, do jehož života zasáhly dva válečné konflikty. Za první světové války odešel na frontu s 10. pěším plukem rakousko-uherské armády. Na východní frontě padl roku 1915 do zajetí a v roce 1917 vstoupil do československých legií v Rusku, s nimiž se v roce 1920 vrátil zpět do vlasti. Za druhé světové války se zapojil do protinacistické činnosti a působil v kolínské skupině odbojové organizace Petiční výbor Věrní zůstaneme. V březnu 1943 byl zatčen gestapem a vězněn v Mladé Boleslavi a v policejní věznici v Terezíně. Odtud byl v dubnu 1943 převezen hromadným transportem do koncentračního tábora Auschwitz I. Po čtyřměsíčním pobytu v Osvětimi následoval přesun do Buchenwaldu a nakonec do Dory. Před koncem války byl nucen absolvovat evakuační transport do koncentračního tábora Bergen-Belsen, kde se v nedalekých kasárnách dočkal osvobození. Kromě Antonína Moravce jsme sledovali také osudy mužů z transportu vypraveného 22. dubna 1943 z věznice v Terezíně do koncentračního tábora Auschwitz I. Celkem do něj bylo zařazeno 346 vězňů, z nichž nejméně 36 zemřelo v Osvětimi. 278 osob bylo následně převezeno do koncentračního tábora Buchenwald, kde se 94 z nich dočkalo osvobození. Mnoho dalších vězňů bylo přemístěno z Buchenwaldu do Dory, tuto skutečnost máme doloženu u 161 osob. Útrapy věznění prokazatelně přežilo 160 mužů z dubnového transportu. Je však nutno podotknout, že se nejedná o konečné číslo. I přes značně rozsáhlý a časově náročný výzkum se u 13 osob nepodařilo zjistit jména a u řady dalších chybí podrobnější informace o věznění.¹⁰⁶⁾

- ¹⁾ Autor článku je pravnučkem Antonína Moravce.
- ²⁾ Památník Terezin (dále PT), Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, Věznice gestapa v Malé pevnosti Terezin 1940–1945. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/database> [cit. 29. 4. 2021].
- ³⁾ Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution. Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/> [cit. 29. 4. 2021].
- ⁴⁾ Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, Oświęcim, Informacja o więźniach. Dostupné z: <http://auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/> [cit. 29. 4. 2021].
- ⁵⁾ Marek POLONCARZ, *Osudy vězňů z českých zemí v koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau (Osvětim-Březinka) = Prisoners from the Czech Lands in the Auschwitz-Birkenau Concentration Camp*, Praha 2010.
- ⁶⁾ Zkrácená verze pracovní tabulky se základními informacemi o 346 osobách zařazených do sledovaného transportu je zveřejněna na internetových stránkách Památníku Terezin. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/prispevky-studie-a-dokumenty-historickeho-oddeleni> [cit. 30. 6. 2021].
- ⁷⁾ Služební výkaz Antonína Moravce vydaný Národní školou v Kolíně, západní obvod (nedatováno, 2. polovina 40. let). Archiv autora.
- ⁸⁾ Legie 100, Seznam legionářů. Detail legionáře – Antonín Moravec. Dostupné z: <http://legie100.com/krev-legionare/72402/> [cit. 29. 4. 2021].
- ⁹⁾ Stručná historie C. & K. Landwehr Infanterie Regiment Nr. 10 Mladá Boleslav. Dostupné z: <https://lir10.webnode.cz/vitejte-na-strankach-lir-10/> [cit. 29. 4. 2021].
- ¹⁰⁾ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále VÚA-VHA), f. Legionářské poslužné spisy, Antonín Moravec.
- ¹¹⁾ Tamtéž.
- ¹²⁾ Tamtéž.
- ¹³⁾ Josef ŘEPKA, II. sjezd československého vojska na Rusi. *Události a dokumenty*, Praha 1928, s. 123, 144, 157, 169, 172. Milan Rastislav Štefánik při své návštěvě československých legionářů v Rusku na sklonku roku 1918 zjistil, že tamní situace je vážná. U jednotek se množily případy neuposlechnutí rozkazů, vojáci nesouhlasili s tím, že museli podporovat admirála Kolčaka. Za této situace přistoupil Štefánik k reorganizaci československého vojska v Rusku. Cílem bylo začlenit dosavadní dobrovolnické vojsko do pravidelné armády. V dané době byly součástí struktury ruských legií různé nevojenské a demokratické orgány – plukovní zastupitelství, komitety, političtí zmocněnci a delegáti shromáždění československého vojska v Rusku. Štefánik svým rozkazem č. 588 z 16. ledna 1919 všechny tyto instituty zrušil. Zároveň zakázal konání vojenského sjezdu, a to i přesto, že již byli zvoleni delegáti. Ti se navzdory zákazu sešli 24. března na předporadách v Jekatěrinburgu. Na jednáních 16. dubna odmítli Štefánikův rozkaz č. 588 i celou reorganizaci vojska a trvali na ukončení podpory admirála Kolčaka. Situace se dále vyhrotila, když místo slíbeného vyslechnutí plnomocníkem vlády ČSR Bohdanem Pavlů byli delegáti sjezdu 9. června 1919 v Irkutsku na rozkaz generála Syrového zatčeni. To vyvolalo odpor zde umístěného 3. praporu 4. pluku, který je osvobodil. Pavlů se Syrovým varovali, že sjezdové požadavky by mohly vyvolat intervenci japonských dohodových jednotek. Delegáti sjezdu pak podepsali prohlášení, že uznávají platnost všech rozkazů československé vlády a následně dobrovolně odešli do vězení 1. československé divize. Podrobněji Karel PICHLÍK – Bohumír KLÍPA – Jitka ZABLOUDILOVÁ, *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*, Praha 1996, s. 237–252.
- ¹⁴⁾ J. ŘEPKA, II. sjezd československého vojska na Rusi, s. 254.
- ¹⁵⁾ Tamtéž.
- ¹⁶⁾ VÚA-VHA, f. Legionářské poslužné spisy, Antonín Moravec.
- ¹⁷⁾ Oddací list Antonína Moravce a Boženy Heřmanové; Služební výkaz Antonína Moravce vydaný Národní školou v Kolíně, západní obvod (nedatováno, 2. polovina 40. let). Archiv autora.
- ¹⁸⁾ Nejprve absolvoval kurz pro učitelství na školách měšťanských a následně také dvouletý vysokoškolský kurz pro vzdělání kandidátů učitelství na školách měšťanských.
- ¹⁹⁾ Informace o pedagogické činnosti Antonína Moravce pocházejí z jeho Služebního výkazu vydaného Národní školou v Kolíně, západní obvod (nedatováno, 2. polovina 40. let). Archiv autora.
- ²⁰⁾ Legie 100, Detail Legionáře – Antonín Moravec. Dostupné z: <http://legie100.com/krev-legionare/72402/> [cit. 29. 4. 2021].

- 21) VÚA-VHA, Sbíрка osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 29545/48, Moravec Antonín.
- 22) Josef KOBIÁN, *Vzpomínky na odbojovou činnost v ilegálních organizacích V boj a Petiční výbor Věrní zůstaneme, na pobyt v nacistických věznicích a na pochod smrti Cheb-Most*, in: Zdeněk Jelínek (ed.), *Vzpomínky na okupaci. Kolín a Koliňané v době nacistické okupace, protinacistické rezistence a boje za národní svobodu v letech 1939–1945*, 1. díl, Kolín 1986, s. 147.
- 23) Josef LONČÁK, *Vzpomínky na odbojovou činnost v rámci skupiny Petiční výbor Věrní zůstaneme v Kolíně a na léta strávená v nacistických věznicích*, in: Zdeněk Jelínek (ed.), *Vzpomínky na okupaci. Kolín a Koliňané v době nacistické okupace, protinacistické rezistence a boje za národní svobodu v letech 1939–1945*, 1. díl, Kolín 1986, s. 207.
- 24) VÚA-VHA, Sbíрка osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 29545/48, Moravec Antonín.
- 25) Vězni z transportu z Terezína do Osvětimi 22. 4. 1943.
- 26) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 5774, vzp. č. 1252 (Ludvík Hraba).
- 27) Robert NEPRAŠ – Rudolf HORÁLEK, *Pod knutou zloduchů*, Kolín 1948, s. 17.
- 28) Tamtéž, s. 19.
- 29) VÚA-VHA, Sbíрка osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 29545/48, Moravec Antonín.
- 30) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 5774, vzp. č. 1252 (Ludvík Hraba).
- 31) R. NEPRAŠ – R. HORÁLEK, *Pod knutou zloduchů*, s. 19.
- 32) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 5774, vzp. č. 1252 (Ludvík Hraba).
- 33) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 3857, vzp. č. 59 (Jaroslav Piroutek).
- 34) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 3888, vzp. č. 92 (Otakar Litomiský).
- 35) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 3857, vzp. č. 59 (Jaroslav Piroutek).
- 36) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 4035, vzp. č. 243 (Ilko Hřebiň).
- 37) Transport XXIV/1, kterým přišlo do ghetta Terezín 295 osob z Nizozemska.
- 38) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 3857, vzp. č. 59 (Jaroslav Piroutek).
- 39) Tamtéž.
- 40) Vězni z transportu z Terezína do Osvětimi 22. 4. 1943.
- 41) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 6343, vzp. č. 1821 (Maxmilián Kuch).
- 42) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 5232, vzp. č. 1010 (JUDr. Jaroslav Král).
- 43) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 5140, vzp. č. 996 (Jan Berka).
- 44) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 5483, vzp. č. 1067 (Jan Hlaváč).
- 45) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 5502, vzp. č. 1086 (MUDr. František Vaňata).
- 46) Vězni z transportu z Terezína do Osvětimi 22. 4. 1943.
- 47) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 3860, vzp. č. 62 (Jaroslav Piroutek).
- 48) Podrobněji k činnosti odbojové skupiny Odveta viz Michael ŘEHÁK, *Odboj v Poděbradech za Protektorátu Čechy a Morava*, bakalářská práce, Univerzita Karlova, Praha 2019, s. 31–35. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/116067> [cit. 29. 4. 2021].
- 49) M. ŘEHÁK, *Odboj v Poděbradech za Protektorátu Čechy a Morava*, s. 33. Vězni z transportu z Terezína do Osvětimi 22. 4. 1943.
- 50) M. ŘEHÁK, *Odboj v Poděbradech za Protektorátu Čechy a Morava*, s. 25.
- 51) Tamtéž, s. 27.
- 52) Podrobněji k činnosti odbojové skupiny Hodač – Wolf viz tamtéž, s. 25–28.
- 53) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 3857, vzp. č. 59 (Jaroslav Piroutek).
- 54) K jejich osudům viz Vojtěch SAILER, *Byli jsme tři lékaři*, Ústí nad Labem 1972.
- 55) Jednalo se strážmistra Šterkmana z četnické stanice v Kolíně. S pomocí Václava Poláka získal po válce negativy fotografií Jaroslav Piroutek.
- 56) Jednalo se o četníky Bendu a Pavelku z četnické stanice v Kolíně. Fotografie je uložena ve sbírce Památníku Terezín (PT, inv. č. A 303).
- 57) Danuta CZECH, *Kalendarz wydarteń w KL Auschwitz*, Oświęcim 1992, s. 400.
- 58) PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 4035, vzp. č. 243 (Ilko Hřebiň).
- 59) D. CZECH, *Kalendarz wydarteń w KL Auschwitz*, s. 400.
- 60) Vězni z transportu z Terezína do Osvětimi 22. 4. 1943. Uvedené počty vězňů byly získány z pracovní tabulky.
- 61) Tamtéž. Počty vězňů těchto čtyř národností byly získány z pracovní tabulky.
- 62) Tamtéž. Počet zemřelých vězňů byl získán z pracovní tabulky.

- ⁶³ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6209, vzp. č. 1687 (František Tupý); inv. č. A 4842, vzp. č. 699 (František Svoboda); inv. č. A 4035, vzp. č. 243 (Ilko Hřebiň); inv. č. A 5497, vzp. č. 1081 (Jiří Foukal) a inv. č. A 6036, vzp. č. 1514 (Antonín Janda).
- ⁶⁴ Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, Individual Files (male) – Concentration Camp Buchenwald, Moravec Anton. Dostupné z: https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/6655353/?p=1&s=anton%C3%ADn%20moravec%201888&doc_id=6655354 [cit. 29. 4. 2021]. Jediným dokladem o přítomnosti Antonína Moravce v Osvětimi jsou transportní listiny uložené ve Státním muzeu Auschwitz-Birkenau v Osvětimi. Zdroj: Dopis ze Státního muzea Auschwitz-Birkenau v Osvětimi ze dne 4. 12. 2001, L. dz. I-Arch-i/5387/18783/2001. Archiv autora. V době zpracovávání článku byly tyto listiny v Osvětimi nedostupné.
- ⁶⁵ R. NEPRAŠ – R. HORÁLEK, *Pod knutou zloduchů*, s. 48.
- ⁶⁶ Podrobněji se dané problematice věnoval Stanislav BIMAN, *Osvětim a Frankova politika v roce 1943*, *Dějiny a současnost*, 1966, č. 1, s. 14–17.
- ⁶⁷ M. POLONCARZ, *Osudy vězňů z českých zemí v koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau*, s. 24.
- ⁶⁸ Tamtéž.
- ⁶⁹ D. CZECH, *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, s. 495; Vězni z transportu z Terezína do Osvětimi 22. 4. 1943.
- ⁷⁰ O den dříve, tj. 18. 8. 1943, byly přemístěny české vězeňkyně z Osvětimi do Ravensbrücku. Jednalo se o 175 žen.
- ⁷¹ Vězni z transportu z Terezína do Osvětimi 22. 4. 1943.
- ⁷² M. POLONCARZ, *Osudy vězňů z českých zemí v koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau*, s. 34.
- ⁷³ R. NEPRAŠ – R. HORÁLEK, *Pod knutou zloduchů*, s. 62–63.
- ⁷⁴ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6491, vzp. č. 1981 (Vladimír Hrubý).
- ⁷⁵ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4035, vzp. č. 243 (Ilko Hřebiň).
- ⁷⁶ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6146, vzp. č. 1624 (Josef Klán).
- ⁷⁷ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6224, vzp. č. 1702 (František Staněk).
- ⁷⁸ PT, Tamtéž.
- ⁷⁹ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6209, vzp. č. 1687 (František Tupý).
- ⁸⁰ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6108, vzp. č. 1586 (Jindřich Křestán).
- ⁸¹ Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, Individual Files (male) – Concentration Camp Buchenwald, Moravec Anton. Dostupné z: https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/6655353/?p=1&s=anton%C3%ADn%20moravec%201888&doc_id=6655354 [cit. 29. 4. 2021].
- ⁸² PT, Vzpomínky, inv. č. A 3888, vzp. č. 92 (Otakar Litomiský); inv. č. A 5140, vzp. č. 996 (Jan Berka); inv. č. A 5499, vzp. č. 1083 (Karel Gall) a inv. č. A 6034, vzp. č. 1512 (Josef Kupera). Dále viz Jiří BENEŠ, *V německém zajetí*, Praha 1947, s. 152; R. NEPRAŠ – R. HORÁLEK, *Pod knutou zloduchů*, s. 67.
- ⁸³ R. NEPRAŠ – R. HORÁLEK, *Pod knutou zloduchů*, s. 68.
- ⁸⁴ J. BENEŠ, *V německém zajetí*, s. 153.
- ⁸⁵ Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, Transport lists of prisoners (men) from CC Buchenwald to branch camps, August 1943 – March 1945. Dostupné z: https://collections.arolsen-archives.org/archive/1-1-5-1_8033000/?p=1&doc_id=5316830 [cit. 29. 4. 2021].
- ⁸⁶ Vězni z transportu z Terezína do Osvětimi 22. 4. 1943.
- ⁸⁷ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3888, vzp. č. 92 (Otakar Litomiský).
- ⁸⁸ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4049, vzp. č. 257 (Ladislav Mach).
- ⁸⁹ PT, Vzpomínky, inv. č. A 4842, vzp. č. 699 (František Svoboda).
- ⁹⁰ Harry STEIN, *Buchenwald Concentration Camp 1937–1945. A Guide to the Permanent Historical Exhibition*, Göttingen 2010, s. 179.
- ⁹¹ Tamtéž, s. 180.
- ⁹² R. NEPRAŠ – R. HORÁLEK, *Pod knutou zloduchů*, s. 101.
- ⁹³ PT, Vzpomínky, inv. č. A 6473, vzp. č. 1963 (Josef Zbořil).
- ⁹⁴ PT, Vzpomínky, inv. č. A 5140, vzp. č. 996 (Jan Berka).
- ⁹⁵ PT, Vzpomínky, inv. č. A 5141, vzp. č. 997 (Vladimír Hlaváč).
- ⁹⁶ PT, Vzpomínky, inv. č. A 5933, vzp. č. 1411 (Josef Leitl).
- ⁹⁷ United States Holocaust Memorial Museum, Holocaust Encyclopedia – The 11th Armoured Division (Great Britain). Dostupné z: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-11th-armoured-division-great-britain> [cit. 29. 4. 2021].

- ⁹⁸⁾ Václav PLAČEK, *Vzpomínky na pobyt v koncentračním táboře Dora u Nordhausenu*, in: Zdeněk Jelínek (ed.), *Vzpomínky na okupaci. Kolín a Kolíňané v době nacistické okupace, protinacistické rezistence a boje za národní svobodu v letech 1939–1945*, 2. díl, Kolín 1987, s. 118.
- ⁹⁹⁾ R. NEPRAŠ – R. HORÁLEK, *Pod knutou zloduchů*, s. 118.
- ¹⁰⁰⁾ V. PLAČEK, *Vzpomínky na pobyt v koncentračním táboře Dora u Nordhausenu*, s. 119.
- ¹⁰¹⁾ Tamtéž, s. 120.
- ¹⁰²⁾ Více k dané problematice např. Jana KASÍKOVÁ, *Organizace repatriace tzv. přemístěných osob po druhé světové válce na území Československa*, diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, 2015. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/78334> [cit. 29. 4. 2021].
- ¹⁰³⁾ Registrační záznam tzv. přemístěné osoby, v tomto případě jde o dokument k repatriaci bývalého vězně koncentračního tábora. Podrobnější informace o tzv. přemístěných osobách (displaced persons) lze nalézt v práci citované v předchozí poznámce.
- ¹⁰⁴⁾ PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 4842, vzp. č. 699 (František Svoboda); inv. č. A 5933, vzp. č. 1411 (Josef Leitl).
- ¹⁰⁵⁾ PT, *Vzpomínky*, inv. č. A 5536, vzp. č. 1120 (František Šnobl).
- ¹⁰⁶⁾ Vězni z transportu z Terezína do Osvětimi 22. 4. 1943. Uvedené počty vězňů byly získány z pracovní tabulky.

ANTONÍN MORAVEC AND THE OTHERS

Transport from the Small Fortress to Auschwitz on April 22, 1943

Summary

Tomáš Gol, Terezín Memorial

This article traces the fate of teacher Antonín Moravec (1888–1967), whose life had been adversely affected by the two war conflicts. During World War I he left for the front in the ranks of the 10th Infantry Regiment of the Austro-Hungarian Army. Taken prisoner at the eastern front in 1915, he joined the Czechoslovak Legions in Russia in 1917. He returned home with the Legions in 1920. During the Second World War he was involved in the anti-Nazi resistance movement, operating in the Kolín-based group of the resistance organization known as the Petition Committee “We Shall Be Faithful (to Masaryk’s Legacy)”. Arrested by the Gestapo in April 1943, he was incarcerated in Mladá Boleslav and in the Police Prison in Terezín. Later that month he was sent by mass transport to the Auschwitz I concentration camp. After a four-month stay in Auschwitz he was transferred to Buchenwald and finally to Dora. Before the end of the war he was sent by an evacuation transport to the Bergen-Belsen camp where he lived to see his liberation in nearby barracks. In addition to the life story of Antonín Moravec, the article also portrays the destiny of the men from the transport dispatched from the Terezín Prison to the Auschwitz I concentration camp on April 22, 1943. Out of the total of 346 inmates in that transport, at least 36 perished in Auschwitz. 278 prisoners were subsequently moved to the Buchenwald concentration camp where 94 saw their liberation at the end of the war. Many other inmates were transferred from Buchenwald to Dora; this transfer was documented in case of 161 people. For their part, 160 prisoners from the April transport are known to have survived the hardships of their imprisonment. But it is important to add that this is not the final figure. In spite of considerably extensive and long research project, the names of 13 prisoners could not be identified, while more detailed information on their imprisonment is still missing for numerous other inmates.

ANTONÍN BAREŠ – PODŘIPSKÝ ODBOJÁŘ A AUTOR KRESEB Z VĚZNICE GESTAPA V MALÉ PEVNOSTI

Michael Michner, Památník Terezín

Tento článek se věnuje českému protinacistickému odbojáři a bývalému vězni policejní věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti. Právě tam vzniklo jeho 36 kreseb, které jsou dnes součástí sbírky Památníku Terezín.¹⁾ Ačkoli nebyl studovaným umělcem, dokázal velmi věrně zachytit nejen interiér cel, ale především své spoluvězně. Nebýt jednoho z nich, byl by po válce nejspíš zapomenut. Zaměstnancům Památníku Terezín jej při sepisování vzpomínky odhalil Václav Špiral.²⁾ Díky tomu se Antonína Bareše podařilo kontaktovat a získat od něj darem další díla, vzniklá v bezútěšném prostředí Malé pevnosti.

Život před válkou

Antonín Bareš se stejnojmennému otci a matce Františce, rozené Ejemové, narodil 25. února 1905 v Praze. Absolvoval gymnázium na Žižkově a následně na Univerzitě Karlově vystudoval dějepis a zeměpis. V mládí se věnoval sportu, jako brankář chytal za pražský fotbalový klub Viktoria Žižkov. Práci učitele začal vykonávat na měšťanské škole v Rokytnici v Orlických horách. Odtud v roce 1931 odešel do Horních Beřkovic, nacházejících se přibližně 12 kilometrů jihovýchodně od Roudnice nad Labem. V této obci se usadil. Svým působením v ochotnickém divadle se snažil rozvíjet a podporovat místní kulturní život. Kromě toho zdatně ovládal hru na řadu hudebních nástrojů. Postupně se posunul také v učitelské profesi, neboť se mu v roce 1933 podařilo úspěšně splnit podmínky potřebné k tomu, aby se stal zatímním profesorem, tedy „čekatelem“ na titul středoškolského profesora. Rovněž často kreslil do svého skicáře nebo maloval přímo na plátno výjevy z okolní podřipské krajiny.³⁾

V odboji

Na Roudnicku se již od počátku okupace začalo tvořit několik odbojových uskupení. Působily zde Obrana národa,⁴⁾ sokolská odbojová organizace Jindra, hasičský odboj a další skupiny. Obrana národa a sokolský odboj spolu pravděpodobně úzce spolupracovaly. Jejich hlavními úkoly byly zpravodajská činnost, získávání zbraní, rozmnožování a distribuce protinacistického tisku i letáků.⁵⁾ Ilegální Komunistická strana Československa se do protinacistické odbojové činnosti zapojila až po napadení Sovětského svazu nacistickým Německem v červnu 1941. Do té doby komunisté podle místních podmínek spíše jen udržovali kontakty s nekomunistickými odbojovými skupinami.

Antonín Bareš se do odboje zapojil v létě roku 1939, kdy za ním přišli dva neznámí muži. Prvním byl kapitán Josef Čermák (velitel Obrany národa v okrese Kralupy nad Vltavou)⁶⁾ a druhým Ing. Tůma z Prahy.⁷⁾ Požádali ho, aby se přidal

k ilegální organizaci Podzemní hnutí českého odboje v Praze. Vybrán byl s největší pravděpodobností kvůli své hodnosti důstojníka československé armády v záloze. Profese učitele mu navíc zaručovala kontakty a přehled o okolí.⁸⁾

Podzemní hnutí českého odboje v Praze (uváděné též pod názvem Národní odboj) vedl major Jaroslav Rošický.⁹⁾ Jednalo se o odbojovou organizaci, která se zabývala hlavně získáváním zpravodajských informací. Navazovala na činnost Ústředního svazu národního odboje domácího z let 1914–1918, jenž byl po nacistické okupaci českých zemí rozpuštěn.¹⁰⁾ Major Rošický a jeho lidé se následně v období prvního civilního výjimečného stavu na podzim roku 1941 spojili s organizací Kapitán Nemo, kterou tvořil okruh spolupracovníků kolem bývalého úředníka ministerstva zahraničních věcí Karla Nejedlého. Síť Kapitána Nema byla později napojena na Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD). Po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha se gestapu na konci května a v červnu 1942 podařilo pozatýkat některé vedoucí představitele této odbojové organizace včetně Karla Nejedlého a Jaroslava Rošického.¹¹⁾ Po rozbití organizace Kapitán Nemo se do čela opět samostatného Podzemního hnutí českého odboje postavili ředitel Ústavu pro hluchoněmé v Praze Alois Novák a úředník Zemské banky František Jeníček. Pod jejich vedením organizace i nadále pokračovala ve zpravodajské činnosti zaměřené hlavně na policejní aparát a oblast pošt a železnic. Od konce dubna 1945 připravovala převzetí ústředních úřadů. Pro tento účel byli vybráni prozatímní zmocněnci, kteří měli se svými spolupracovníky v okamžiku zhroucení okupační správy zajistit kolaboranty a nespolehlivé pronacisticky smýšlející osoby, osvobodit politické vězně a své úřady spravovat ve prospěch obnoveného Československa.¹²⁾

Po zapojení do odboje byl Antonín Bareš pověřen vyhledáním několika dalších důvěryhodných spolupracovníků z roudnického okresu, kteří by s ním tvořili základ ilegální skupiny. Za tímto účelem navázal styk s Milošem Hantychem (1893–1944), Jaroslavem Markem (1903–1990) a Karlem Pincem (1899–1982). První dva bydleli v Horních Beřkovicích a třetí v Roudnici nad Labem.¹³⁾ Učitel na roudnické obecné škole dívčí a štábní kapitán v záloze Karel Pinc byl pravděpodobně vedoucím skupiny.¹⁴⁾ Ta nepůsobila samostatně, ale byla součástí většího soukolí, čítajícího možná až několik desítek odbojářů, kteří však o sobě v zájmu dodržení konspirace nevěděli. Ve svých vzpomínkách to potvrzuje zvláště Karel Pinc, když uvedl, že byl v kontaktu s více lidmi, přičemž někteří zůstali až do konce války v utajení.¹⁵⁾ Tímto způsobem byl na ně napojen například i Ladislav Dušek (1906–1983) z Budyně nad Ohří.¹⁶⁾

Funkci spojky pro oblast Podřipska zajišťoval již zmíněný Ing. Tůma, pracující v Praze u firmy Selecta se sídlem v Hyberské ulici, kam Antonín Bareš jezdil pro příkazy. Při těchto návštěvách byl seznámen s čelními představiteli Podzemního hnutí českého odboje, nejprve s Františkem Jeníčkem ze Zemské banky a následně také s majorem Jaroslavem Rošickým.¹⁷⁾

Hlavní Barešova činnost zpočátku spočívala v organizování tajných vojenských jednotek v okrese Roudnice nad Labem. Později byla tato aktivita rozšířena

do okresu Louny a do okolí Velvar. Kromě toho byl pověřen úkoly v podobě sledování zásobovacích opatření ze strany německých úřadů, obstarávání dopravních prostředků pro případ vynuceného odporu, získávání různého vojenského materiálu včetně předmětů pro činnost paravýsadek a také rozšiřováním tiskovin. Připravit měl rovněž plán na eventuální zničení strategicky důležitých objektů. Jednalo se zejména o podzemní skladiště pohonných hmot v Hněvčicích a o mosty v Litoměřicích a v Roudnici nad Labem. Instrukce k těmto úkolům dostával Antonín Bareš nepřímo přes Karla Pince, kterému je předávali plukovník Novák a štábní kapitán Peška.¹⁸⁾ Mimo to měl Bareš s majorem Josefem Staňkem z Roudnice nad Labem (člen Obrany národa)¹⁹⁾ organizovat odbojové skupiny z řad studentů a starší mládeže.²⁰⁾ Na přímou výzvu z ústředí Podzemního hnutí českého odboje vstoupil do kolaborantského Českého svazu válečníků. Zde měl dostupnými prostředky bránit jeho aktivitám včetně náboru nových členů z řad bývalých vojáků. Jelikož svaz v Roudnici nad Labem nakonec vyjma ustanovující schůze žádné aktivity nevyvíjel, nebylo třeba zasahovat.²¹⁾

Zatčení a vyšetřování

Dne 10. srpna 1944 si pro Antonína Bareše přišlo do jeho bytu kladenské gestapo. Podle svých vzpomínek byl ihned převezen do Malé pevnosti v Terezíně, kde strávil noc v samovazbě v cele číslo 5. Druhý den podstoupil výslech, vedený obávaným vyšetřovatelem Hansem Quidem Skalakem z kladenského gestapa.²²⁾ Ten měl k ruce dozorce Antona Mallotha, který na jeho příkaz Bareše surově bil přes nohy a mlátil do zad.²³⁾ Teprve poté, co absolvoval několik takto probíhajících krutých výslechů, byl 14. srpna 1944 oficiálně předán do terezínské policejní věznice gestapa a zapsán do evidence vězňů.²⁴⁾

Zatčení neunikli ani další čtyři členové podřipské odbojové skupiny, kteří byli na rozdíl od Antonína Bareše převezeni k výslechům na gestapo do Kladna. V knize venkovních služeben gestapa (Aussendienststellen Buch) byli označeni za pravíčovou odboj (referát IV 1b), spojený s vyšetřováním sabotáží a neoprávněného držení zbraní (referát IV 2a). Posléze se i oni dostali do policejní věznice v Terezíně. Jako první sem byl dopraven 19. srpna 1944 Jaroslav Marek.²⁵⁾ Za ním následovali 24. srpna 1944 Miloš Hantych s Karlem Pincem.²⁶⁾ Poslední pak byl 6. září 1944 z kladenského gestapa přivezen Ladislav Dušek.²⁷⁾

Dodnes zůstává záhadou, jak došlo k jejich odhalení. Jednu z možností uvedl ve svých memoárech Karel Pinc. Po několika měsících od jeho uvěznění v terezínské policejní věznici tam byl přivezen také Ing. Tůma, někdejší Barešova spojka z pražské Selecty. Ten Pincovi sdělil, že informaci o dosud nenápadné odbojové skupince mohlo gestapo získat od jistého Sechtra z Mladé Boleslavi, vězněného tehdy v Breslau (Vratislav), který o podřipském odboji věděl.²⁸⁾ Vzhledem k rozvětvené síti kontaktů odbojářů však bylo možností jejich vyzrazení gestapu mnohem víc.

Na podzim 1944 se vyšetřování dalo znovu do pohybu. 28. října byl do pankrácké věznice v Praze převezen Karel Pinc,²⁹⁾ kterého 15. listopadu následova-

li Antonín Bareš, Ladislav Dušek a Jaroslav Marek.³⁰⁾ Zde byli všichni nějaký čas drženi a čekali, až dorazí chybějící Miloš Hantych, jenž před odjezdem těžce onemocněl a nakonec v Malé pevnosti 23. listopadu 1944 zemřel.³¹⁾ Po sérii výslechů vyšetřujícím soudcem, určených pro vypracování obžaloby, byla celá skupina 12. prosince 1944 vrácena zpět do policejní věznice v Terezíně.³²⁾

Podle všech přeživších měli být odbojáři souzeni v Německu, ale vzhledem k blížícímu se konci války už k soudu nedošlo. Karel Pinc vzpomínal, že v první polovině ledna 1945 měl být převezen do Norimberka k Lidovému soudnímu dvoru. Kvůli bombardování města a zničení soudní budovy však byl jeho transport vrácen. Jaroslav Marek uvedl, že od 26. ledna do 9. února 1945 byl na cestě do Gollnowa, transport však dojel pouze do Lipska, odkud byl vrácen zpět do Terezína. Ladislav Dušek sdělil, že od 27. ledna do 9. února 1945 byl v Drážďanech a v Lipsku a že jeho případ měl projednávat soud v Drážďanech. Antonín Bareš zmínil jen to, že měl být převezen k soudu do Drážďan.³³⁾ V databázi vězňů policejní věznice v Terezíně je uvedeno, že Pinc odjel 17. ledna 1945 transportem do Gollnowa a 26. ledna 1945 ho transportem se stejným cílovým místem následovali Marek a Dušek.³⁴⁾ Ze sledované podřípské skupiny Malou pevnost neopustil jen Antonín Bareš, jemuž to nedovolil zdravotní stav (onemocněl úplavicí).³⁵⁾

Podle původního plánu nacistické justice měl tedy Karel Pinc stanout v Norimberku před Lidovým soudním dvorem, zatímco zbývající tři členové skupiny měli být souzeni v Drážďanech, a to pravděpodobně Vrchním zemským soudem. Potom ale došlo ke změně a všichni čtyři měli být převezeni do Gollnowa. Vzhledem k chaosu panujícímu ke konci války tam však nedojeli a byli vráceni zpět do Terezína. Nezodpovězenou otázkou zůstává, co bylo uvedeno v jejich obžalobě. U českých odbojářů se setkáváme hlavně s § 80 a § 83 říšského trestního zákoníku. Podle prvního paragrafu byli stíháni za pokus o odtržení části říšského území, podle druhého za přípravy k velezradě. K těmto dvěma nejvyužívanějším paragrafům byly v některých případech doplněny ještě další trestné činy.³⁶⁾

V Malé pevnosti

Internace ve věznici v Malé pevnosti v Terezíně nebyla pro Antonína Bareše, stejně jako pro ostatní uvězněné, nijak příjemná. Krutost dozorců, nedostatek jídla, špatné hygienické podmínky, nemoci, namáhavé a vysilující pracovní nasazení, to vše musel vytrpět.

Bezprostředně po skončení gestapáckých výslechů byl umístěn do cely číslo 6. Pro svou osobní potřebu dostal deku, jídelní misku a lžíci. Ručník a čisté prádlo si nechával posílat z domova. Po svém prosincovém návratu³⁷⁾ z Pankráce byl ubytován v cele č. 15, nedaleko vězeňské kuchyně. Od 15. do 20. prosince 1944 pracoval v komandu Reichsbahn, jež v Ústí nad Labem provádělo úpravy železniční trati. Dále se podílel na stavbě elektrického vedení a pracoval i ve skladu materiálu koželužny v Litoměřicích. Nejnáročnější bylo ovšem komando Spath v Lovosicích, kde vězni ve svižném tempu vykládali z vagonů uhlí a různý materiál (písek, štěrka, cement atd.). Odtud se mu přes místního úředníka podařilo odeslat jediný mo-

Slavnostní uvítání Antonína Bareše v Horních Beřkovicích po vyléčení z nákazy skvrnitým tyfem, 1945. Památník Terezín, Pomocný materiál fotoarchivu, č. 6519.

ták se zprávou rodině, který se bohužel nedochoval. Poté se díky Jaroslavu Markovi dostal do tzv. Baukommanda, nasazeného na stavbu IV. dvora v Malé pevnosti. Těsně před koncem roku 1944 onemocněl úplavicí. Z tohoto důvodu musel být přesunut k nemocným do karantény v cele č. 45, nacházející se právě na tomto dvoře. Zde se o pacienty staral MUDr. Jaroslav Vápeník, jehož zásluhou se dostal z nejhoršího, a mohl být přemístěn do cely č. 35.³⁸⁾ V té mu spoluvězni 25. února 1945 věnovali přání ke čtyřicátým narozeninám.³⁹⁾

Začátkem března přešel Antonín Bareš do velké cely č. 42, kam se později rozšířila tyfová nákaza, jež postupně zasáhla celý čtvrtý dvůr.⁴⁰⁾ Odpoledne 5. května 1945 opustili věznicí dozorcí a strážní rota SS odešla do Litoměřic. Vězni byli od této chvíle svobodní, nicméně epidemie skvrnitého tyfu v Malé pevnosti stále sílila. Po příjezdu evakuačních transportů z koncentračních táborů byla skvrnivka zavlečena i do terezínského ghetta, kde se rychle rozšířila. S tyfovou epidemií v Terezíně už od 4. května bojovali lékaři z České pomocné akce, k nimž se po skončení války připojili lékaři a zdravotníci Rudé armády.⁴¹⁾

Antonín Bareš opustil terezínskou věznici 7. května 1945, kdy byl jako jeden z nemocných tyfem převezen na infekční oddělení nemocnice v Roudnici nad Labem, a pak do Prahy.⁴²⁾ Společně s ním se osvobození dožili další tři členové odbojové skupiny. Jaroslav Marek byl 8. května taktéž předán do roudnické nemocnice.⁴³⁾ Dle dostupných pramenů onemocněl 20. dubna i Ladislav Dušek, což způsobilo, že musel být umístěn na marodku (Krankenstube), ze které byl

Antonín Bareš s manželkou a dětmi po návratu do Horních Beřkovic, 1945. Památník Terezín, Pomocný materiál fotoarchivu, č. 6519.

Antonín Bareš při návratu do Horních Beřkovic, 1945. Památník Terezín, Pomocný materiál fotoarchivu, č. 6519.

10. května 1945 propuštěn.⁴⁴⁾ Karel Pinc začal příznaky skvrnivky pociťovat 30. dubna 1945. O týden později upadl do mdlob a několik dní bojoval na tyfovém oddělení o život. Tento zápas se mu podařilo vyhrát, a proto mohl koncem května Malou pevnost opustit.⁴⁵⁾ Jediným nešťastníkem z podřipské skupinky, kterého zdejší nelidské podmínky připravily o život, byl zmíněný Miloš Hantych.

Po válce

Po vylčení z nákazy skvrnitým tyfem se Antonín Bareš konečně vrátil domů, kde na něj čekala manželka Marie se dvěma malými dětmi – dcerou Janou a synem Tomášem. V Horních Beřkovicích byl slavnostně uvítán představiteli obce a členy skautské organizace Junák.⁴⁶⁾ Na podzim 1945 se Antonínu Barešovi podařilo zotavit natolik, že se mohl vrátit na místo učitele v hornobeřkovické škole. Z následků věznění se však zcela nevyléčil a byl uznán patnáctiprocentním invalidou. Po čase změnil působiště a přešel na střední zdravotnickou školu v Praze 12. Roku 1952 si zažádal o návrat zpět do Horních Beřkovic, kde na osmileté střední škole převzal v roce 1956 funkci ředitele.⁴⁷⁾ I přes prožité válečné útrapy se Antonín Bareš dožil požeňnaného věku 87 let. Zemřel 11. prosince 1992, pohřben je na hřbitově v Horních Beřkovicích.⁴⁸⁾

Chování Antonína Bareše v době okupace nám přiblížilo člověka, jehož vlastenecké cítění mu nedovolilo smířit se s nadvládou hitlerovského Německa nad Protektorátem Čechy a Morava. Tento učitel z Horních Beřkovic se na rozdíl od mnoha obyvatel ovlivněných poráženeckými náladami rozhodl přidat k odboji a svou aktivitou v těžkých časech uspíšit osvobození Československa. Bez ohledu na možné následky se zapojil do činnosti ilegální organizace Podzemní hnutí českého odboje v Praze (Národní odboj). V protinacistickém odboji na Roudnicku působil od roku 1939 až do svého zatčení gestapem v srpnu 1944. Poté byl vězněn v policejní věznici v terezínské Malé pevnosti, kde na samém konci války onemocněl skvrnitým tyfem. Díky péči lékařů nemoc překonal a mohl se vrátit ke své rodině i pedagogické práci.

Poznámky

¹⁾ Většinu kreseb daroval Památníku Terezín (PT) v roce 1968 sám Antonín Bareš. Ve sbírce Památníku Terezín jsou evidovány pod inv. č. PT 959 – PT 982. Další čtyři díla, inv. č. PT 983 – PT 985 a PT 8302, věnoval jeho někdejší spoluvězeň Václav Špiral. Zbytek byl získán postupně od různých dárců. Jedná se o inv. č. PT 11542, PT 11543, PT 11762, PT 12354, PT 12904, PT 13564, PT 13934 a PT 13935. Reprodukce některých z těchto kreseb lze nalézt například v publikacích Václava SUCHÁ, *Umění za pevnostními valy 1940–1945. Kresby vězňů Malé pevnosti Terezín*, Terezín 1992, nestránkováno; Miroslava BENEŠOVÁ – Vojtěch BLODIG – Marek POLONCARZ, *Malá pevnost Terezín 1940–1945*, Praha 1996, s. 35; Martina ŠIKNEROVÁ, *Z nových akvizic Památníku Terezín*, Terezínské listy 38, 2010, s. 1.

²⁾ Viz PT, korespondence sbírkového oddělení. Dopis Památníku Terezín panu Václavu Špiralovi z 30. 4. 1968.

³⁾ *Jubilejní sborník 1992 (Vývoj základního školství v Horních Beřkovicích a okolí. Přehledné dějiny obce Horní Beřkovice)*, Horní Beřkovice 1992, s. 82–83.

- ⁴⁾ Ve struktuře Obrany národa spadal okres Roudnice nad Labem do oblasti vedené brigádním generálem Františkem Kravákem a v jejím rámci do kraje Louny. Podrobněji Václav KRŮTA, *Historie protifašistické ilegální vojenské organizace Obrana národa kraj Louny*, Slánský obzor 8 (108), 2000, s. 97–123.
- ⁵⁾ Miroslav KRYL, *Protifašistický odboj na Litoměřicku a Roudnicku*, Litoměřicko, vlastivědný sborník 12, 1975, s. 3–12.
- ⁶⁾ Josef Čermák (1895–1943), úředník městské spořitelny v Kralupech nad Vltavou, kapitán v záloze. Velitel Obrany národa v kralupském okrese, byl zapojen také ve vojensko-sokolském odboji. Zatčen 16. 8. 1940, zemřel 25. 3. 1943 jako vězeň v Budyšině (Bautzen). Václav KRŮTA, *Podzemní vojenská organizace Obrana národa na Kladensku a Slánsku v letech 1939–1940*, Slánský obzor 5 (105), 1997, s. 65–66, 72, 75, 76; Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, Josef Čermák. Dostupné z: https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/77113400/?p=1&s=josef%20%C4%8Derm%C3%A1k%201895&doc_id=77113400; https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/77113399/?p=1&s=josef%20%C4%8Derm%C3%A1k%201895&doc_id=77113399 [cit. 30. 4. 2021]. Čestní občané města Kralup nad Vltavou. Dostupné z: <https://www.mestokralupy.cz/mesto/o-meste/cestni-obcane-kralup-nad-vltavou/> [cit. 9. 4. 2021].
- ⁷⁾ Tuto osobu se nepodařilo spolehlivě identifikovat.
- ⁸⁾ Vojenský ústřední archiv - Vojenský historický archiv Praha, Sběrka osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., spis Antonína Bareše, č. j. 5637/59 (dále VHA, A. Bareš).
- ⁹⁾ Jaroslav Rošický (1884–1942), major v záloze. Ke konci 1. světové války významná osobnost domácího protirakouského odboje, jeho synem byl atlet a levicový novinář Evžen Rošický. Oba byli 18. 6. 1942 zatčeni a 25. 6. 1942 popraveni na Kobylišké střelnici. Švagrem Jaroslava Rošického byl politik Zdeněk Fierlinger. Viz Jan HÁLEK, *Vojenská Maffie. K pramenům a interpretaci ozbrojené složky české domácí protirakouské rezistence*, *Historie a vojenství* 67, 2018, č. 4, s. 4–13; Spolek pro vojenská pietní místa, Kobylišká střelnice. Dostupné z: <https://www.vets.cz/vpm/9329-pamatnik-protifasistického-odboje-kobyliška-strelnice/> [cit. 30. 4. 2021].
- ¹⁰⁾ *Ústřední svaz národního odboje domácího z let 1914–1918*, *Národní osvobození*, č. 55, 19. 7. 1945, s. 1.
- ¹¹⁾ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české, svazek XV.b, 1938–1945*, Praha 2007, s. 101.
- ¹²⁾ Stanislav KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*, Praha 2005, s. 120.
- ¹³⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 1219 (Antonín Bareš). Rok úmrtí J. Marka je uveden v internetové databázi České a moravské hřbitovy, obec Horní Beřkovice. Dostupné z: <https://www.ceskehřbitovy.cz/admin/szesnuli.php?grave=7440> [cit. 30. 4. 2021]. V případě K. Pince je údaj o úmrtí převzat z článku citovaného v následující poznámce.
- ¹⁴⁾ Kromě činnosti v podřípské skupině Podzemního hnutí českého odboje měl Karel Pinc působit také v odboji na Slánsku a Kralupsku. K jeho životním osudům Filip J. K. V. UZEL, „*Na dlažbu tohoto města už nikdy nevstoupím*“, *Roudnické noviny*. Měsíčník pro Roudnici nad Labem a okolní obce, prázdninové dvojčíslo 2016, s. 23. Dostupné z: <https://adoc.pub/msinik-pro-roudnici-nad-labem-a-okolni-obce-prazdninove-vyda.html> [cit. 30. 4. 2021].
- ¹⁵⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3714, s. 39 (Karel Pinc).
- ¹⁶⁾ V osobním spisu žadatele o vydání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb. uvádí Ladislav Dušek jako svého spolupracovníka v odboji přímo Antonína Bareše. Ten ho ve svém spisu ovšem nezmiňuje. Srovnej VHA, A. Bareš; Vojenský ústřední archiv - Vojenský historický archiv Praha, Sběrka osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., spis Ladislava Duška, č. j. 71898/69 (dále VHA, L. Dušek). V roce 1946 byl Ladislav Dušek za KSČ zvolen předsedou Místního národního výboru v Ústí nad Labem. Tuto funkci vykonával do roku 1949, poté se stal úředníkem Krajského národního výboru v Ústí n. L. Viz Kristina KAISEROVÁ – Vladimír KAISER (red.), *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, s. 325.
- ¹⁷⁾ VHA, A. Bareš.
- ¹⁸⁾ O těchto dvou osobách se nepodařilo zjistit další informace.
- ¹⁹⁾ Josef Staněk (1897–1943), do roku 1939 major v činné službě, v letech 1937–1938 zástupce velitele 2. praporu 42. pěšího pluku v Terezíně. Po propuštění z armády učitel na Zemské vyšší hospodářské škole v Roudnici nad Labem. Pravděpodobně v září 1939 převzal funkci velitele Obrany národa v okrese Roudnice n. L. Zatčen 16. 3. 1940, dne 27. 1. 1943 odsouzen Lidovým soudním dvorem k trestu smrti, popraven 7. 9. 1943 v Berlíně-Plötzensee. Viz Ústav pro studium totalitních režimů,

- Dokumentace popravených Čechoslováků za druhé světové války v Berlíně-Plötzensee. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/uvod/popraveni-plotzensee/> [cit. 30. 4. 2021]; V. KRŮTA, *Historie protifašistické ilegální vojenské organizace Obrana národa kraj Louny*, s. 104–112, 116, 122; Lubomír MRÁZEK, *Město Libochovice v boji proti okupantům 1939–1945*, Litoměřice 1987, s. 28–30; Hynek JIRKA, *Úplný adresář města Roudnice nad Labem*, Roudnice n. L. 1937, s. 37.
- ²⁰⁾ VHA, A. Bareš.
- ²¹⁾ Antonín Bareš byl kvůli vstupu do Českého svazu válečníků po válce vyšetřován kárným výborem vojenského útvaru č. 8802 (č. j. Ka 21/46), který ho 26. 8. 1946 zprostil obvinění, že by jako důstojník československé armády v záloze porušil své povinnosti. VHA, A. Bareš.
- ²²⁾ Hans Quido Skalák, nar. 31. 3. 1903 v Praze, německé národnosti, kriminální zaměstnanec kladenského gestapa, ve službě proslul svou krutostí. Milan BÁRTA, *Všichni čekají tvrdý a spravedlivý trest. Konec kladenského Gestapa*, Paměť a dějiny 2016/02, s. 64. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1602/057-067.pdf> [cit. 15. 4. 2021].
- ²³⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 1219 (Antonín Bareš).
- ²⁴⁾ NA Praha, fond Okupační vězeňské spisy 1939–1945, kniha č. 25, Aussendienststellen Buch 1943–1945, s. 41.
- ²⁵⁾ Tamtéž, s. 388.
- ²⁶⁾ Tamtéž, s. 202, 475.
- ²⁷⁾ Tamtéž, s. 106.
- ²⁸⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3714, s. 39 (Karel Pinc).
- ²⁹⁾ PT, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob (Karel Pinc). Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-pinc-karel-3> [cit. 16. 4. 2021].
- ³⁰⁾ Tamtéž (Antonín Bareš, Ladislav Dušek, Jaroslav Marek). Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-bares-antonin-2>; <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-dusek-ladislav-3>; <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-marek-jaroslav-2> [cit. 16. 4. 2021].
- ³¹⁾ Tamtéž (Miloš Hantych). Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-hantych-milos> [cit. 16. 4. 2021].
- ³²⁾ Tamtéž (Antonín Bareš, Ladislav Dušek, Karel Pinc, Jaroslav Marek). Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-bares-antonin-2>; <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-dusek-ladislav>; <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-pinc-karel-2>; <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-marek-jaroslav> [cit. 16. 4. 2021].
- ³³⁾ Srovnaj VHA, A. Bareš; VHA L. Dušek; PT, Vzpomínky, inv. č. A 3714, s. 44 (Karel Pinc); Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha, Sběrka osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., spis Jaroslava Marka, č. j. 5638/59 (dále VHA, J. Marek).
- ³⁴⁾ PT, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob (Karel Pinc, Jaroslav Marek, Ladislav Dušek). Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-pinc-karel-2>; <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-marek-jaroslav>; <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-dusek-ladislav> [cit. 16. 4. 2021].
- ³⁵⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 1219 (Antonín Bareš).
- ³⁶⁾ Podrobněji Lukáš VLČEK, *Lidový soudní dvůr v Berlíně – Volksgerichtshof – a jeho historie*, *Securitas Imperii* 18 (01/2011), s. 144–167. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/securitas-imperii/nol8/144-167.pdf> [cit. 16. 4. 2021].
- ³⁷⁾ Všichni čtyři podřípští odbojáři se z Pankráce vrátili 12. 12. 1944. Viz PT, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob (Antonín Bareš, Ladislav Dušek, Karel Pinc, Jaroslav Marek). Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-bares-antonin>; <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-dusek-ladislav>; <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-pinc-karel-2>; <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-marek-jaroslav> [cit. 16. 4. 2021].
- ³⁸⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 1219 (Antonín Bareš).
- ³⁹⁾ Toto přání k narozeninám se dochovalo a dnes je uloženo ve sbírce Památníku Terežín pod inv. č. A 12254. Jsou na něm podepsáni dva spoluvězni – Rudolf a Vašek. V prvním případě by snad mohlo jít o hudebního skladatele Rudolfa Karla, kterému Antonín Bareš podle své vzpomínky dával toaletní papír na psaní notových záznamů a v Terežíně také nakreslil jeho portrét. Viz PT, Vzpomínky, inv. č. A 1219 (Antonín Bareš); PT, inv. č. PT 961, (Antonín Bareš – Portrét Rudolfa Karla, 14. 2. 1945. Ke druhému podepsanému žádné vodítko nemáme.
- ⁴⁰⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 1219 (Antonín Bareš).
- ⁴¹⁾ Podrobněji Miroslava BENEŠOVÁ, *Likvidace tyfové epidemie a osvobození Terežína*, in: Václav Novák a kol., *Malá pevnost Terežín*, Praha 1988, s. 232–247.

⁴²⁾ VHA, A. Bareš.

⁴³⁾ VHA, J. Marek.

⁴⁴⁾ PT, inv. č. A 937, Seznamy vězňů.

⁴⁵⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3714, s. 107–111 (Karel Pinc).

⁴⁶⁾ PT, Pomocný materiál fotoarchivu, č. 6519, fotografie ze slavnostního uvítání Antonína Bareše v Horních Beřkovicích, 1945.

⁴⁷⁾ VHA, A. Bareš.

⁴⁸⁾ Ve stejném hrobě je pochována i jeho manželka Marie Barešová (1906–1989). Tyto údaje pocházejí z internetové databáze České a moravské hřbitovy, obec Horní Beřkovice. Dostupné z: <https://www.ceskehřbitovy.cz/admin/szesnuli.php?grave=7482> [cit. 19. 4. 2021].

**ANTONÍN BAREŠ – A RESISTANCE FIGHTER FROM THE ŘÍP DISTRICT
AND AUTHOR OF DRAWINGS FROM THE GESTAPO PRISON
IN THE SMALL FORTRESS**

Summary

Michael Michner, Terezín Memorial

This article is devoted to Antonín Bareš, a Czech resistance fighter during the Nazi occupation, a former inmate of the Gestapo Police Prison in the Small Fortress in Terezín. In this prison Bareš made 36 drawings, now part of the art collections of the Terezín Memorial. If it were not for one of his fellow prisoners, who had drawn the attention of the Memorial's employees to this man, Antonín Bareš would have most probably fallen into oblivion. Unlike many of his countrymen, who had succumbed to defeatist moods after this country's German occupation, Bareš, a teacher from Horní Beřkovice, decided to join the resistance struggle and during those hard times his actions had their share in expediting the liberation of Czechoslovakia. Without any fears of possible consequences he joined the organization known as the Czech Resistance Underground Movement in Prague. He was active in the anti-Nazi resistance movement in the Roudnice district from 1939 until his arrest by the Gestapo in August 1944. He was then kept in the Police Prison in Terezín's Small Fortress where he contracted spotted fever at the very end of the war. Thanks to medical care Bareš recovered and after the war he could return to his family and to his teaching profession.

TRESTNÍ NALÉZACÍ KOMISE V ROUDNICI NAD LABEM (1946–1948)

Vybrané případy související s existencí věznice gestapa v Terezíně

Ivana Rapavá, Památník Terezín

V roce 1945 byly s platností pro území českých zemí¹⁾ vydány tři retribuční dekrety, které poskytly právní rámec k potrestání každodenní kolaborace, udavačství a závažných zločinů spáchaných především během okupace.²⁾ Jedním z nich byl dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti, známý též jako tzv. malý retribuční dekret. Na základě tohoto retribučního nařízení měl být potrestán ten, „*kdo v době zvýšeného ohrožení republiky [...] nepřístojným chováním, urážejícím národní cítění českého nebo slovenského lidu, vzbudil veřejné pohoršení.*“³⁾ K tomuto formálnímu nařízení, které *de facto* pouze pojmenovalo druh provinění a stanovilo možnosti trestů,⁴⁾ vyšly podrobnější směrnice ministerstva vnitra, postupně rozšířené o tři dodatky.⁵⁾ K těmto předpisům záhy přibýly ještě dvě oficiální publikace právních expertů Jindřicha Stacha a Jaroslava Fuska, které znění dekretu a směrnic doplňovaly a vysvětlovaly význam jednotlivých ustanovení.⁶⁾

Naplnění malého retribučního dekretu spadalo do kompetence trestních nalézacích komisí (TNK) zřízených při jednotlivých okresních národních výborech (ONV). TNK byly pětičlenné⁷⁾ a při volbě jejich členů se mělo dbát na to, aby alespoň jeden z nich byl práva znalý. Vzhledem k narůstající agendě působilo v daném okrese zpravidla několik TNK. Podnět k vyšetřování podávali většinou jednotliví občané, kteří učinili udání nejčastěji příslušníkům Sboru národní bezpečnosti (SNB) nebo u bezpečnostních referentů místních národních výborů (MNV). Po prvotním seznámení přebíraly jednotlivé případy příslušné bezpečnostní, kárné či vyšetřovací komise ONV, které pro TNK zpracovávaly podklady.⁸⁾

ONV v Roudnici nad Labem jmenoval postupně tři trestní nalézací komise. Z analýzy dochovaného archivního materiálu⁹⁾ plyne, že v Roudnici nad Labem fungovaly zpočátku dvě trestní komise, jimž v první polovině roku 1946 předsedali JUDr. Bohumil Hájek a JUDr. Vladimír Gabriel, výjimečně JUDr. Starý, který byl zřejmě pouze náhradníkem. Dne 31. července 1946 byl do funkce předsedy I. TNK jmenován JUDr. Vladimír Řezáč.¹⁰⁾ V září 1946 byla jmenována třetí komise, která zasedala nejprve v Libochovicích (JUDr. Margit Ševčíková), od února 1947 v Roudnici nad Labem (JUDr. Jiří Zahradka). Předsednictví II. TNK přibližně ve stejnou dobu postupně převzal JUC. František Marhul. V naprosté většině případů stál v čele komise její předseda, doktor práv. Trestních řízení, při nichž TNK předsedal některý z jejich řadových členů, bylo zaznamenáno minimum. V těchto případech byla v pozici konzultanta většinou přítomna právně vzdělaná osoba.¹¹⁾ Členy komise nominovaly jednotlivé politické strany¹²⁾ v poměrném zastoupení, přičemž nejsilnější strana v okrese jmenovala dva své zástupce. V pří-

padě Roudnice nad Labem měli nejsilnější mandát komunisté, jejichž nominanti zastávali předsednictví ve všech třech komisích. Příslušný archivní materiál bohužel neposkytl ucelené seznamy členů jednotlivých komisí v průběhu jejich činnosti v letech 1946–1947. Personální obsazení jednotlivých TNK nebylo možné přesně identifikovat ani z dochovaných zápisů o trestním řízení. Jejich analýza naopak ukázala, že zastoupení členů v trestních komisích bylo velice nestabilní. Přestože jména přísedících se opakovala, složení komisí při jednotlivých zasedáních bylo značně proměnlivé. Původní, plénem ONV jmenované komise, tak nebylo možné s jistotou určit.

Na rozporná data narazíme i při snaze určit přesný počet případů, jimiž se trestní komise při ONV v Roudnici nad Labem v prvním retribučním období¹³⁾ zabývaly. Dle indexu k trestnímu rejstříku¹⁴⁾ se celkem jednalo o 521 případů, přičemž k prvnímu zasedání TNK v Roudnici nad Labem mělo dojít 4. února 1946. Z analýzy samotných trestních spisů ovšem jednoznačně plyne, že první případy byly projednány již na konci ledna 1946 a že počet kauz, které komise řešily, byl pravděpodobně vyšší, než je uvedeno v trestním rejstříku. Příslušný soubor písemností nicméně zahrnuje také spisy, které s největší pravděpodobností do agendy TNK v Roudnici nad Labem vůbec nepatřily nebo náležely jiným institucím či TNK v jiném okrese.¹⁵⁾ Výjimkou nejsou spisy zcela prázdné, s drobným, nepodstatným sdělením nebo ty, v nichž chybí trestní nález. U těchto spisů není zřejmé, zda se jedná o případy, které se před TNK ani nedostaly, byly trestní komisí zastaveny nebo do spisu prostě jen nebyl založen zápis o trestním řízení a samotný trestní nález. Lze tedy prozatím konstatovat, že TNK v Roudnici nad Labem se v prvním retribučním období zabývaly přinejmenším pěti sty případy.

Vybrané případy související s existencí policejní věznice Terezín

Pro účely této studie byly vybrány některé případy, které specifickým způsobem souvisely s existencí policejní věznice Terezín. V rámci vymezeného tématu představovaly poměrně početnou skupinu kauz, v nichž vyšetřované osoby kromě své skutečné či domnělé trestné činnosti pomáhaly během okupace politickým vězňům v Terezíně nebo jiným perzekvovaným osobám a jejich rodinám. Ještě o něco více případů se týkalo udání s následkem ztráty svobody a uvěznění v policejní věznici Terezín. Trestní nalézací komise řešily i případy obchodníků či státních zaměstnanců, kteří v rámci své práce přicházeli do kontaktu s dozorcím personálem policejní věznice. Zaznamenán byl i případ bývalého kápa v policejní věznici Terezín a dva případy, jež se bezprostředně týkaly zatčení roudnických studentů v červnu 1942.

V Malé pevnosti Terezín byla v červnu 1940 zřízena policejní věznice řídicí úřadovny gestapa v Praze, jíž prošly tisíce převážně politických vězňů.¹⁶⁾ Ve věznici panoval tvrdý režim, který se v závislosti na vývoji válečných událostí postupně ještě zhoršoval. Možnosti návštěv a písemného kontaktu s příbuznými byly velmi omezené, a tak uvěznění o to víc hledali ilegální způsoby komunikace se svými blízkými. Významnou roli v jejich úsilí sehráli zejména v prvních letech existence

policejní věznice obyvatelé okolních vesnic, kteří se vězňům při venkovním nasažení snažili poskytnout jídlo, zprostředkovat posílání vzkazů rodinám, předávat balíčky či dokonce umožnit setkání s příbuznými. Jednalo se o riskantní činnost, při jejímž odhalení hrozily přísné tresty. Značné riziko představovala i materiální podpora poskytovaná rodinným příslušníkům uvězněných osob.

Josef Biňovec

Případ Josefa Biňovce, rolníka z Račiněvsí, se začal projednávat počátkem roku 1946.¹⁷⁾ Biňovec tehdy žádal MNV v Račiněvsí o potvrzení o národní spolehlivosti, které neobdržel. Zástupci MNV naopak učinili na Josefa Biňovce oznámení, na základě něhož se celým případem začal zabývat Mimořádný lidový soud (MLS) v Litoměřicích a posléze jej převzala TNK v Roudnici nad Labem.¹⁸⁾ Obvinění bylo založeno na výpovědích dvou svědků, Josefa Černého a Jaroslava Kubišty. Biňovec před nimi měl v roce 1938 nebo počátkem roku 1939 pronést urážlivé výroky týkající se prezidentů T. G. Masaryka a E. Beneše. V březnu 1939 se Josefu Černému údajně posmíval slovy: „[...] *dej si pozor, sbírají soudruhy, aby Tě také nesebrali.*“¹⁹⁾ Dne 28. října 1940 měl po vzájemné vyhrocené debatě témuž vyhrožovat udáním. Výpovědi Černého a Kubišty jsou jediné, které svědčí proti obžalovanému. Naopak v jeho prospěch vypovídalo opravdu nebývalé množství osob.²⁰⁾ Většina z nich uváděla, že Josef Biňovec poslouchal zahraniční rozhlas, materiálně podporoval sociálně slabé občany a rodiny perzekvovaných či zatčených osob a posílal potraviny a léky vězňům policejní věznice v Terezíně. Sám byl nejméně dvakrát zatčen a vyšetřován kladenským gestapem. Václav Král například uvedl, že po zatčení jeho synovce Dalibora Brofta bylo nutné varovat další členy rodiny. Josef Biňovec jej tehdy zavezl k příbuzným do Staré Boleslavi. Učitel Zdeněk Aim dostával od Biňovce potraviny, které společně s léky od primáře roudnické nemocnice MUDr. Josefa Hykyše²¹⁾ zasílal svým bývalým spoluvězňům v policejní věznici Terezín. Kaplan Josef Pikora potvrdil, že jej rolník Biňovec podporoval potravinami, když byl vězněn v koncentračních táborech Buchenwald a Dachau.²²⁾ Květa Galiová, vdova po majiteli pily Rudolfu Galiovi, který zemřel v koncentračním táboře v Osvětimi, potvrdila, že jí Biňovec jako jediný po smrti manžela opakovaně poskytoval základní potraviny.

Na případu Josefa Biňovce je kromě jiného zajímavé, jak rozdílně se jeho posouzení chopily MLS v Litoměřicích a TNK v Roudnici nad Labem. MLS v Litoměřicích případ projednával 16. září 1946 a Josefa Biňovce v plném rozsahu zprostil obžaloby.²³⁾ Na základě konfrontace obsahu výpovědi Josefa Černého a Jaroslava Kubišty považoval soud tato svědectví za nevěrohodná. Neshodovala se jak v dataci, tak v popisu událostí. K hádce, při níž Biňovec hrozil Černému udáním, mělo dojít v hostinci „U Zíbrů“. Svědci přítomní údajnému incidentu výpověď Černého popřeli a případ líčili odlišně. Při posuzování viny obžalovaného soud akcentoval skutečnost, že svědek Černý žil s obžalovaným prokazatelně dlouhá léta v nepřátelství. Soudce Kába také poukázal na fakt, že až do ledna 1946 nebylo proti Biňovcovi vzneseno jediné obvinění. Na základě téměř čtyř desítek

dobrozdání byl Josef Biňovec v rozsudku označen za „*dobrodince celého kraje za války*“.

Trestní nález TNK v Roudnici nad Labem je s rozsudkem MLS v Litoměřicích v příkrém rozporu. Dne 14. listopadu 1946 byl Josef Biňovec uznán vinným, že se dopustil urážlivých výroků o T. G. Masarykovi a E. Benešovi, a byl odsouzen k pokutě 50 000 Kčs a veřejnému pokárání.²⁴⁾ V odůvodnění trestního nálezu je konstatováno, že „*dle svědectví svědka Kubišty, který u obžalovaného po 2 léta sloužil, byl obžalovaný povahy pyšné a vychován v tehdejších názorech strany agrární.*“ TNK potvrdila věrohodnost svědků Černého a Kubišty. Stručně zmínila i množství kladných svědectví, která údajně vině obžalovaného polehčovala. Josef Biňovec se proti trestnímu nálezu odvolal. Předseda trestní komise JUDr. Vladimír Řežáč k odvolání připojil vyjádření, v němž uvedl, že smýšlení obžalovaného bylo takové, „*keré u předáků agrárních v té době nebylo vzácností.*“²⁵⁾ Přestože trestnost politické příslušnosti odsouzeného popřel, zdůraznil, že způsob chování Biňovce vycházel z jeho dřívější politické výchovy.²⁶⁾ Je tedy zřejmé, že trestní komise při posuzování viny k politické příslušnosti obžalovaného přinejmenším přihlédla. Trestní odvolací komise Krajského národního výboru (TOK KNV) v Ústí nad Labem nakonec 30. ledna 1950 odvolání zamítla.

Josef Košťál

Josef Košťál se narodil v Olešku, prožil zde celý svůj život a ve třicátých letech zastával funkci starosty obce. Během okupace byl předsedou Místního spolku zemědělství a lesnictví v Olešku (součást Svazu zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu) a později předsedou zemědělské komise. Jako takový musel dodržovat příslušná nařízení vztahující se k systému řízeného hospodářství a zejména pak dohlížet na plnění předepsaných výrobních závazků. Jednalo se o přísně a přesně vedenou evidenci, jejímž cílem byla absolutní kontrola zemědělských a hospodářských aktivit obyvatel protektorátu. Není zřejmé, jakým způsobem byl Josef Košťál vybrán do těchto funkcí. Lze usuzovat, že disponoval znalostmi a zkušenostmi v oblasti hospodářství, jelikož v červnu 1946 Zemský národní výbor (ZNV) v Praze projevil zájem o jeho služby.²⁷⁾ Jisté však je, že už od třicátých let se datovaly určité animozity mezi ním a některými obyvateli Oleška související s jeho působením ve veřejných funkcích.

Případ Josefa Košťála se začal odvíjet ještě předtím, než mu MNV v Olešku v prosinci 1945 odmítl vydat potvrzení o národní spolehlivosti. Košťál byl organizován v Československé straně národně socialistické (ČSNS) a společně s místními národními socialisty v září 1945 žádal o paritní zastoupení politických stran v MNV v Olešku. Ten byl doposud ovládán komunisty, kteří snahy národních socialistů vnímali s nelibostí a v listopadu odmítli respektovat nařízení okresní koordinační komise o personální obměně místního národního výboru. Celý případ měl kromě zřejmého politického pozadí také osobní rozměr. Josef Košťál byl dlouholetým nájemcem obecní honitby, o niž usilovali Ladislav Syrový se synem, zástupci Komunistické strany Československa (KSČ) a členové národního výboru

v Olešku. Oba se velkou měrou zasloužili o to, že Košťálovi na sklonku roku 1945 nebylo vydáno potvrzení o národní spolehlivosti, čímž ztratil právo vlastnit ho-
nební lístek. Podobně MNV postupoval i v případě jeho stranického kolegy, Fran-
tiška Gruncla, bývalého starosty Oleška.

Spor o paritní zastoupení v MNV a obecní honitbu vyvolával rozepře v celé
obci, což potvrzovaly zprávy SNB v Hrobčích vyhotovené na žádost vyšetřovací
komise. Jednoznačně je v nich uvedeno, že se v případě Košťála a Gruncla jedná
o „*stranické a neodůvodněné odepření vydání vysvědčení o státní spolehlivosti
z osobních důvodů.*“²⁸⁾ Tyto skutečnosti při svém rozhodování TNK zohlednila
a 18. července 1946 zprostita Josefa Košťála viny.²⁹⁾ Překvapivé je, že komise
v trestním nálezu zcela pominula skutečnost, že dle svědeckých výpovědí Josef
Košťál v době okupace organizoval pomoc vězňům policejní věznice v Terezíně,
kteří prováděli terénní a lesní práce v okolí Oleška.³⁰⁾

František Klement

V případě Františka Klementa TNK v Roudnici nad Labem pomoc perzekvova-
ným osobám v trestním nálezu sice zmínila, jednalo se ovšem o pouhé konstatova-
ní.³¹⁾ Z trestního nálezu přitom není zcela zřejmé, do jaké míry přispěla níže po-
psaná prospěšná činnost Františka Klementa k jeho osvobození. Marie Pařenicová
se ocitla se svými dvěma dětmi v zoufalé situaci, když byl její muž uvězněn a v led-
nu 1945 popraven. František Klement celou její rodinu psychicky i hmotně podpo-
roval.³²⁾ Stejně tak Roberta Bardfelda, studenta roudnického gymnázia, který byl
společně se svými spolužáky v červnu 1942 zatčen a vězněn v terezínské policejní
věznici³³⁾ a jemuž materiálně pomáhal i po jeho deportaci do koncentračního tá-
bora Buchenwald.³⁴⁾ Rodinu Josefa Fígra zase dle potřeby převáděl bez propustky
přes hranice mezi protektorátem a Sudety, což bylo poměrně riskantní.³⁵⁾ V květ-
nu 1945 se jako desátník v záloze dobrovolně připojil k osvobozovacím akcím
na Litoměřicku. Právě tato aktivita se stala podkladem pro rozhodnutí MNV ve
Vetlé neudělit Františku Klementovi osvědčení o národní spolehlivosti. Vyskytlo
se totiž podezření, že se Klement v pohraničí neoprávněně obohacoval. Za okupa-
ce se měl dopustit vyhrožování a dále mu bylo kladeno za vinu, že v lednu 1945
poslal svého syna Františka do učení v německé restauraci Deutsches Heim na
Mělníce. Vznesená obvinění nebyla prokázána nebo byla svědeckými výpověďmi
vyvrácena a František Klement byl nakonec zproštěn viny.³⁶⁾

Antonín Rosenkranc

Obhajoba Antonína Rosenkrance byla poněkud složitější, jeho případ TNK pro-
jednávala hned dvakrát.³⁷⁾ Rosenkranc působil během okupace jako komisionář či
rozdělovač brambor a škrobu pro oblast Roudnicka, Libochovicka a část Litomě-
řicka spadající do území protektorátu. Z tohoto důvodu byl pravděpodobně určen
k zásobování policejní věznice Terezín bramborami. Jako takový přišel do kontak-
tu s některými dozorcí policejní věznice, nejčastěji s Josefem Sternkopffem a zejmé-
na s Theodorem Hohausem, jenž měl na starosti sklad potravin a zásobování.³⁸⁾

Dle svědeckých výpovědí některých obyvatel Brozan³⁹⁾ se původně obchodní styky Rosenkrance rozvinuly v přátelství s dozorci, kteří jej měli navštěvovat doma. Po jedné takové návštěvě, kdy byli dozorci údajně v podnapilém stavu, poškodili při výjezdu obecní mostek u blízkého mlýna. V následujících dnech skupina vězňů škody opravila a navíc vydláždila Rosenkrancovým přilehlý dvorek. Tuto skutečnost považovali svědek Karel Jakš a další za důkaz blízkého kontaktu Rosenkrance s dozorci a za jeho snahu zneužít levné pracovní síly vězňů.⁴⁰⁾ Rosenkranc opo-
noval tvrzením, že si práci vězňů vyžádal cíleně, aby jim mohl poskytnout jídlo a zprostředkovat písemný kontakt s příbuznými. Jeho slova nepřímou potvrdil sám Theodor Hohaus v osobně laděném dopise na podporu a obranu Rosenkrance.⁴¹⁾ Kromě styku se členy gestapa bylo Rosenkrancovi kladeno za vinu, že měl v kanceláři pověšený obraz státního prezidenta Emila Háchy a Adolfa Hitlera, údajně vlastnil nacistickou ideologickou příručku *Mein Kampf* a domáhal se odkoupení nemovitosti za pomoci německých úřadů. Dále se měl dopustit vyhrožování a měl také způsobit ztrátu mouky, která byla nuceně postoupena Wilhelmu Schmidтови, zástupci velitele policejní věznice Terezín.

Positivní svědectví Antonínu Rosenkrancovi poskytlo kromě Hohause několik svědků, kteří dokazovali jeho obětavou práci ve prospěch vězňů i perzekvovaných osob. Jiří Král byl jedním ze studentů roudnického reálného gymnázia zatčených v červnu 1942 kladenským gestapem. Jeho otec Josef Král se jako většina rodičů zatčených snažil svému synovi pomoci nebo se s ním alespoň setkat. V jeho úsilí mu tehdy pomohl Antonín Rosenkranc. V rámci zásobování věznice studentům tajně dovážel potraviny a zprostředkoval jim písemný kontakt s rodinami. Josefa Krále vydával za svého pomocného dělníka, aby jej mohl provést do Malé pevnosti Terezín a umožnit mu tak setkání se synem a ostatními studenty. Vězni Václavu Šamanovi umožnil dvojí setkání s manželkou, k němuž došlo při skládání brambor na bohušovickém nádraží. Šaman dále hovořil o desítkách vězňů, jimž prý Rosenkranc zcela nezištně nosil jídlo, cigarety, dopisy a balíčky. V únoru 1945 měl také umožnit zdařilý útěk několika vězňů z policejní věznice.⁴²⁾ Vězni Zdeňkovi Černému nosil balíčky od jeho bratra. Cenné svědectví poskytl bývalý vězeň František Hasoň, který uvedl: *„Když jsem přišel do Terezína a pomalu se okoukal, co a jak dá se udělat, slyšel jsem od mých kolegů, kteří byli se mnou zavřeni, co Ty [Antonín Rosenkranc] jsi všechno pro naše lidi udělal, a přímo šla o Tobě pověst, že v každém případě jenom Ty s pomocí ‚Hohause‘ zařídíš odeslání dopisů a dovoz balíčků do pevnosti, a zprostředkuješ styk s domovem.“*⁴³⁾ Trestní řízení proti Antonínu Rosenkrancovi bylo 23. července 1946 zastaveno.⁴⁴⁾ Trestní komise dospěla k názoru, že vznesená obvinění se nezakládala na pravdě a ve světle pozitivních svědectví usoudila, že kontakt s dozorci policejní věznice Terezín byl udržován výhradně proto, aby mohl Rosenkranc pomáhat vězňům.

Trestním nálezem z července 1946 ovšem případ Antonína Rosenkrance neskončil. V květnu 1948 se na bezpečnostní referát ONV v Roudnici nad Labem obrátil předseda Místního akčního výboru Národní fronty v Brozanech Josef Lošan s žádostí o revizi řízení proti jmenovanému. Přestože nebyly zjištěny žádné nové

závažné skutečnosti, trestní řízení bylo v červnu 1948 obnoveno. K zasedání trestní komise došlo 29. září 1948.⁴⁵⁾ TNK v Roudnici nad Labem tentokrát shledala Antonína Rosenkrance vinným a odsoudila jej k trestu veřejného pokárání. Připustila, že obviněný „*učinil určité věci ve prospěch českého lidu, [ty] však nevyvážily úplně jeho nadměrný styk s německými okupanty.*“ Samotné revizní řízení mělo pochybný průběh. Jediným novým svědkem, který předstoupil před trestní komisi, byl František Kühn. Ten za okupace vozil s Rosenkrancem do policejní věznice brambory a během trestního řízení popřel, že by chování obžalovaného jakkoli uráželo „*cítění českého lidu*“. František Buchner zopakoval svoji výpověď týkající se nátlaku Rosenkrance při snaze odkoupit nemovitost. Posledním svědkem byl předseda akčního výboru Národní fronty v Brozanech Josef Lošan, který prohlásil, že obžalovaný „*vystupoval jako osoba mající hmotné postavení a že se tím [...] jaksi povyšoval, [...] odmítl podepsat [Rosenkranc] v únoru prohlášení, že souhlasí s Gottwaldovou vládou.*“ Vycházíme-li z protokolu o revizním řízení, dojdeme k závěru, že Antonín Rosenkranc byl odsouzen na základě svého vyššího sociálního postavení a s přihlédnutím k jeho zřejmě negativnímu postoji k politickým změnám v únoru 1948. Svou roli patrně sehrály i osobní důvody a snaha se mstít, jak to během vyšetřování odsouzený Rosenkranc několikrát naznačoval.

Hedvika Posseltová

Také Hedvika Posseltová se hájila tvrzením, že pomáhala vězňům policejní věznice v Terezíně.⁴⁶⁾ Do roku 1943 pracovala na poště v Bohušovicích nad Ohří a zřejmě čas od času doručovala do věznice poštu. Jak dokazují svědectví bývalých dozorců Wilhelma Schmidta a Theodora Hohause, jmenovaná se občas zastavila v tamější kantýně. Posseltová se pak údajně chlubila kolegům svými kontakty s Němci. Z toho vzniklo podezření, že udržuje poměr s velitelem policejní věznice Heinrichem Jöckelem. Tuto skutečnost popřel jak samotný Jöckel, tak i dozorcí Schmidt a Hohaus. Ani ve vzpomínkách bývalých vězňů, kteří mnohdy postřehli i sebemenší detaily v chování dozorců, nebyla tato informace zachycena. Spis k případu Posseltové obsahuje pouze několik stručných výpovědních protokolů, v nichž nebyly zjištěny žádné další podrobnosti o průběhu a výsledku řízení. Tento případ je ale jedním z mnoha podobných, kdy různí lidé v rámci plnění pracovních povinností přicházeli do kontaktu s Němci (v našem případě hlavně s dozorci a příslušníky strážní roty SS terezínské věznice) a po válce se z toho museli zodpovídat. Obhajoba jejich jednání většinou nebyla snadná.

Helena a František Rosovi

Manželé Rosovi v Terezíně do poloviny roku 1942 obchodovali s uhlím a zásobovali jím i policejní věznicí.⁴⁷⁾ Z tohoto důvodu zejména Helena Rosová, která obchodní záležitosti zřejmě zajišťovala, přicházela do styku s dozorcí a členy strážní roty SS. Po válce se podobně jako v případě Posseltové vyskytlo podezření, že Rosová s dozorcí nejednala pouze v rámci obchodního styku, ale že s nimi navázala přátelský vztah. Rosové se dále kladlo za vinu, že v roce 1939 žádala o německou

státní příslušnost a že své děti zapsala na německé školy. Měla také vždy jednat „německy, vyzývavě a provokativně“. Taktéž František Rosa si měl zažádat o udělení německé státní příslušnosti. Z několika svědeckých výpovědí také plyne, že v podnapilém stavu často pronášel urážlivé výroky na adresu Čechů. Proti těmto obviněním vystoupilo množství svědků, kteří vypověděli, že manželé Rosovi poslouchali zahraniční rozhlas a o zprávách informovali své okolí, na černo poskytovali uhlí a jiné komodity za běžné ceny a v některých případech i zdarma. Pokud byla možnost, zajišťovali oběd a další požitaviny pro vězně nakládající uhlí, nejčastěji v Bohušovicích nad Ohří.⁴⁸⁾

Případy Heleny a Františka Rosových byly vedeny odděleně. František Rosa předstoupil před vyšetřovací komisi ONV v Roudnici nad Labem v říjnu 1945 a od té doby nebyl volán. Podle svých slov netušil, že je jeho případ evidován a je proti němu zahájeno trestní řízení. To se dozvěděl až v listopadu 1947, kdy dostal od Okresního soudu (OS) v Roudnici nad Labem obsílku k hlavnímu líčení. V důsledku promlčení trestných činů byl František Rosa zproštěn viny.⁴⁹⁾ Takové štěstí neměla jeho manželka Helena. Od počátku vyšetřování byla považována za hlavního původce jejich „proněmeckého“ jednání a vystupování. Svou roli zde nepochybně sehrála skutečnost, že Rosová pocházela z německé rodiny. Svým původem a přesvědčením tak měla působit na svého manžela i děti.

Přes značné množství pozitivních svědeckých výpovědí byla Helena Rosová trestní komisí 10. dubna 1947 odsouzena k vězení v délce šesti měsíců, pokutě 50 000 Kčs a veřejnému pokárání, tedy k poměrně přísnému trestu.⁵⁰⁾ Trestní nález přitom působí jednostranně až zaujatě a některá tvrzení v něm obsažená nebyla svědecky dostatečně podložena. Za spolehlivě prokázány považovala TNK fakt, že Rosová u sebe doma hostila příslušníky gestapa a strážní jednotky SS. Toto podezření se však objevilo pouze v jedné výpovědi,⁵¹⁾ přičemž množství dalších tuto skutečnost popřelo. Za zcela neprokázané a svědeckým nepodložené lze mít podezření, že se Rosová zásobováním policejní věznicí uhlím „nesmírně obohatila“. Ani obvinění z prodeje za zvýšené ceny nebylo vůbec svědecky prokázáno, ba naopak. Pochybnosti vyjádřila i TOK ZNV v Praze, k níž se Rosová odvolala. Proto nařídila doplňující výslechy nezaujatých svědků a požadovala od TNK vysvětlení k některým obviněním, respektive jejich podepření svědeckými výpověďmi. Případ Heleny Rosové se uzavřel až v červenci 1950. TOK KNV v Ústí nad Labem vyhověla odvolání Rosové a trestní nález TNK v Roudnici nad Labem zrušila co do výroku o vině i trestu.⁵²⁾ Odvolací komise považovala obvinění za pochybná. Ve svém rozhodnutí zohlednila četnými svědeckými výpověďmi prokázanou pomoc Heleny Rosové perzekvovaným či sociálně slabším osobám.

Výše popsané kauzy dokazují, že se během okupace našlo množství lidí ochotných riskovat v některých případech i svůj život a pomoci vězňům policejní věznic Terezín i jejich příbuzným. V následující skupině jsou naopak představeny kauzy, v nichž udání způsobilo ztrátu svobody a uvěznění v terezínské policejní věznicí.

Ferdinand Kladivo

Poručík Ferdinand Kladivo⁵³⁾ se stal podezřelým, že udal štábního rotmistra Antonína Raichla, který byl v lednu 1942 zatčen a několik týdnů vyslýchán kladenským gestapem, následně vězněn v policejní věznici Terezín a po třech měsících předán do koncentračního tábora Flossenbürg. Osvobození se dočkal v koncentračním táboře Sachsenhausen. Předmětem udání byly výroky pronesené v hostinci v Počaplech za přítomnosti značného množství osob včetně Ferdinanda Kladiva. Jeho jméno se pak objevilo na výpovědním protokolu, jež Raichl upozoroval během výslechu konaného ve služebně kladenského gestapa. Usoudil tedy, že původcem udání byl právě poručík Kladivo a hned v červnu 1945 celý případ ohlásil na MNV v Počaplech. Ferdinand Kladivo potvrdil, že byl ve věci štábního rotmistra Raichla na gestapu vyslýchán, ovšem jako svědek. Protože se nepodařilo shromáždit dostatečné množství relevantních svědeckých výpovědí, které by do případu vnesly více světla, bylo řízení proti poručíkovi Ferdinandu Kladivovi OS v Roudnici nad Labem dne 16. září 1947 zastaveno.

Josef Justa

Z udavačství, které mělo tragické následky, byl obviněn i Josef Justa.⁵⁴⁾ Bývalý ruský legionář, který do roku 1942 pracoval u obecní policie v Roudnici nad Labem, byl tehdy z politických důvodů zbaven služby a až do konce války pracoval v tamějších průmyslových podnicích. Po osvobození se již jako penzista ucházel o práci u městských služeb, byl ale několikrát odmítnut. A právě v této souvislosti se na ONV v Roudnici nad Labem dozvěděl, že je považován za státně nespolehlivého a že úřad evidoval několik stížností proti jeho osobě. Nejzávažnější obvinění se týkalo udání Karla Zelenky, bývalého starosty města Roudnice nad Labem, a Josefa Suchého, úředníka zásobovacího oddělení roudnického městského úřadu, pro ilegální obchod s moukou z bohušovického mlýna.⁵⁵⁾ Oba muži byli kladenským gestapem zatčeni, brutálně vyslýcháni a v létě 1942 popraveni. Ještě předtím byl Josef Suchý v zuboženém stavu převezen do policejní věznice v Terezíně, kde se setkal s JUDr. Josefem Otrubou. Ten po válce dosvědčil, že Suchý ze svého udání podezřívá jistého Černého z Roudnice nad Labem.⁵⁶⁾ Roudnická TNK považovala toto svědectví za věrohodné a Josefa Justu zprostila viny.⁵⁷⁾

Adolf Charvát

I další případ udavačství měl fatální následky. Krátce po osvobození byl zatčen a vyšetřován Adolf Charvát z Roudnice nad Labem.⁵⁸⁾ V říjnu 1943 Charvát prováděl sbírku na Německý červený kříž. Přítomné dvě ženy komentovaly nízkou částku příspěvku jejich movitého souseda, přičemž kolemjdoucí Josef Hytr pronesl výrok, že „*i těch [pět korun] je škoda.*“⁵⁹⁾ Charvát poté celý případ ohlásil na velitelství místní četnické stanice. Hytr byl sice vyšetřován, udání pro něj ale nemělo vážnější následky. Zmíněný incident líčili všichni svědci více méně obdobně. Růžena Matějková navíc vypověděla, že se Charvát zdráhal procházejícího muže identifikovat, byl k tomu údajně donucen přítomným organizátorem sbírky, hos-

podářským kontrolorem Igorem Petrovem.⁶⁰⁾ Další podezření z udavačství mělo již závažnější charakter. Adolf Charvát bydlel v jednom domě společně s rodinou Staňkových, s níž dle svědectví neměl zcela ideální vztahy. Když byl Josef Staněk v srpnu 1941 zatčen gestapem, pojala jeho manželka Anna Staňková podezření, že jej udal právě Charvát, s nímž měla do té doby i později několik konfliktů. Josef Staněk byl společně s dalším zatčeným, Josefem Svítkem, převezzen do policejní věznice Terezín. Oba se následně dostali do koncentračního tábora Mauthausen, kde v prosinci 1941 zahynuli. Během doby věznění stihl Josef Staněk spoluvězni Josefu Kuchařovi sdělit, že za původce svého udání považuje Adolfa Charváta.⁶¹⁾ Toto podezření ovšem poměrně přesvědčivě vyvrátila vyšetřující komise v Lounech, která v souvislosti s řešením rozsáhlé kauzy konfidenta kladenského gestapa Bedřicha Eflera⁶²⁾ věrohodně objasnila celý případ. Florián Tichý na Lounsku organizoval podzemní odbojové hnutí, do jehož činnosti zapojil i osoby ze vzdálenějšího okolí, mezi jinými též Staňka a Svítka z Roudnice nad Labem. Konfident Efler získal důvěru Tichého a o záměrech odbojové skupiny informoval zaměstnance kladenského gestapa Hanse Quida Skalaka. Skupina čítající téměř dvě desítky osob byla v červenci 1941 zatčena.⁶³⁾ Na základě deníkových záznamů Bedřicha Eflera gestapo následně 5. srpna 1941 zatklo i Josefa Staňka a Josefa Svítka.

Přestože se podíl Adolfa Charváta na zatčení obou mužů nepodařilo prokázat a první případ udání neměl vážné následky, vynesla TNK v Roudnici nad Labem odsuzující trestní nález.⁶⁴⁾ Charvát byl odsouzen k trestu veřejného pokárání a k vězení v délce tří měsíců, přičemž trest odnětí svobody odpovídal, jako v mnoha dalších případech, délce zajišťovací vazby. Jelikož spis obsahuje pouze protokol o trestním řízení, nikoli trestní nález, nebylo možné zjistit, jak TNK své rozhodnutí odůvodnila.

Marie Götzová

Tragický případ udavačství, z něhož byla obviněna Marie Götzová, zpočátku řešil MLS v Litoměřicích.⁶⁵⁾ Götzová měla dle žaloby udat Miloslava Brofta, profesora Státního reálného gymnázia v Roudnici nad Labem, za protiněmecké výroky pronesené v hodině dějepisu.⁶⁶⁾ Profesor Broft byl zatčen a v říjnu 1941 převezzen do policejní věznice Terezín. Počátkem roku 1942 se dostal do koncentračního tábora v Osvětimi, kde 16. února 1942 zahynul. Jak se při pozdějším vyšetřování ukázalo, udání Götzové nemělo se zatčením a uvězněním Miloslava Brofta přímou souvislost. Marie Götzová se o protiněmeckých výrocích profesora dějepisu zmínila doma před rodiči. Její otec dané výroky tlumočil na schůzi místní organizace NSDAP, která dala podnět k vyšetřování. Götzová byla v případě profesora Brofta na začátku září 1941 vyslýchána a pod nátlakem výroky svého učitele dosvědčila. Jak po válce uvedl jediný svědek výslechu, profesor Kalous, pozoroval na studentce známky vnitřního boje, zda výroky potvrdit či nikoli. Miloslav Broft byl zatčen 8. října 1941 v rámci rozsáhlého zásahu proti představitelům sokolské organizace, tzv. Aktion Sokol.⁶⁷⁾ Marie Götzová byla na základě výše uvedených okolností mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích zproštěna obvinění.⁶⁸⁾ Případ byl

postoupen TNK v Roudnici nad Labem, která jej do konce svého funkčního období nestihla projednat. Společně s dalšími nedodělkami byl případ Marie Götzové předán OS v Roudnici nad Labem, o výsledku řízení však nebyly k dispozici bližší informace.

Václav Jelínek

Kauza Václava Jelínka, který měl anonymním udavačským dopisem způsobit věznění, se jeví jako klasický příklad poválečného udání z osobní msty.⁶⁹⁾ Václav Jelínek žil dlouhá léta v nepřátelství s Františkem Korousem, konkurenčním obchodníkem. Jejich vztahy se ještě zhoršily, když byl Korous roku 1939 odsouzen ke dvěma měsícům těžkého žaláře za nebezpečné vyhrožování Jelínkovi. V roce 1942 bylo na Františka Korouse učiněno anonymní udání na kladenském úřadu práce pro nedostatečné plnění pracovních povinností. Na základě tohoto anonymu byl Korous obratem poslán na stavbu úzkokolejné dráhy v Hněvicích. Protože určitou práci sabotoval a nabádal k tomu i ostatní dělníky, byl zakrátko zatčen a vyšetřován gestapem. František Korous se poté dostal do policejní věznice Terezín, odkud byl v lednu 1943 transportován do koncentračního tábora v Osvětimi, kde setrval až do září 1944. Za autora anonymu Korous po válce označil Jelínka.⁷⁰⁾ Jelikož se pro toto tvrzení nenašla dostatečná opora ve svědeckých výpovědích, bylo řízení proti Václavu Jelínkovi zastaveno.⁷¹⁾ TNK se při rozhodování jednoznačně opřela o závěry vyšetřovací komise, která poválečné udání Korouse považovala za čistý akt msty. Přihlédla také k tomu, že příčinou věznění nebyl anonymní dopis sám o sobě, ale přístup Korouse k nařízené práci.

Josef Zimák

Rolník Josef Zimák během okupace působil jako předseda Místního spolku zemědělství a lesnictví ve Vražkově.⁷²⁾ Dohlížel tak mimo jiné na plnění předepsaných výrobních závazků, čímž se občas dostával do konfliktů s místními zemědělci. Zimák byl současně členem zastupitelstva obce Vražkov a dle výpovědi bývalého starosty Jiřího Fausta měl na starost agendu pracovního nasazení. Na žádost pracovního úřadu či nadřízené okresní organizace Svazu zemědělství a lesnictví v Čechách a na Moravě například sestavoval seznamy osob z Vražkova vybraných k pracovnímu nasazení v Německu. V zimě 1944 do jednoho z nich zařadil i Josefa Kučera a Václava Studeného, kteří na opakované výzvy z ledna 1945 k nástupu na práci v Německu nereagovali. Kvůli neplnění pracovních povinností se Josef Kučera s Václavem Studeným dostali do policejní věznice v Terezíně. Setrvali zde až do poloviny dubna 1945, kdy byli zařazeni do odloučeného komanda ve Vrchoťových Janovicích, kde se dočkali osvobození. Kučera i Studený po válce vinili ze svých útrap Zimáka a bývalého starostu Fausta,⁷³⁾ kteří se měli zasadit o opakované výzvy k pracovnímu nasazení v Německu. Navzdory dalším výpovědím v neprospěch Josefa Zimáka vynesla TNK v Roudnici nad Labem osvobozující rozsudek s tím, že nebyla naplněna skutková podstata provinění dle daného dekretu.⁷⁴⁾ Jelikož trestní nález ve spisů chybí, nebylo možné posoudit argumenty komise.

Antonín Kavina

Ke zvláštní situaci došlo v posledních dnech okupace na četnické stanici v Roudnici nad Labem. Jindřich Weinstein, bývalý vězeň terezínského ghetta a koncentračních táborů v Osvětimi a Buchenwaldu, se po útěku z posledně jmenovaného tábora obrátil dne 2. května 1945 na Městský úřad v Roudnici nad Labem s žádostí o byt. Úředníci na bývalého vězně upozornili místní četnickou stanici. Poručík četnictva Antonín Kavina jej dle tehdy platných předpisů nechal předvolat a následně ho předal německé policii. Jindřich Weinstein byl 4. května 1945 převezen do policejní věznice Terezín, kde se záhy dočkal osvobození. Na Antonína Kavinu bylo v červnu 1945 učiněno udání, které se ovšem netýkalo výše zmíněného případu.⁷⁵⁾ Ve věci uvěznění Jindřicha Weinsteina byl Kavina vyslýchán až v lednu 1946. I přes některá další negativní svědectví vyšetřování dále neprobíhalo. OS v Roudnici nad Labem pak musel pouze konstatovat, že provinění dle dekretu č. 138/45 Sb. byla promlčena a Antonína Kavinu zprostil viny.⁷⁶⁾

Případy úzce související se zatčením roudnických studentů

V trestní agendě TNK v Roudnici nad Labem byly zaznamenány dva případy, které úzce souvisely s tzv. případem roudnických studentů.⁷⁷⁾ Na základě udání konfidenta gestapa a agenta SD Ing. Štefana Rjazancewa a řídicího učitele roudnické německé obecné školy Alfréda Bauera bylo 20. června 1942 kladenským gestapem zatčeno 84 studentů a studentek Státního reálného gymnázia a Vyšší průmyslové školy v Roudnici nad Labem.⁷⁸⁾ Všichni byli převezeni do policejní věznice Terezín, kde většina studentů zůstala uvězněna několik měsíců. Příklad údajně přípravy atentátu na nechvalně proslulého učitele Bauera vyšetřovalo kladenské gestapo. V poválečných výpovědích zatčených studentů zvláště rezonovalo jméno kriminálního asistenta Oskara Felkla, který vedl tvrdé výslechy. Přestože se podkladem pro celý zásah stalo neuvážené prohlášení studenta Karla Dvořáka, kterého ostatní považovali za psychicky labilního, a přestože studenti prokazatelně neuvažovali o jakékoli formě atentátu, měla celá akce mimořádně tvrdý průběh a tragické následky. Dva studenti zemřeli v důsledku zdravotních problémů už při uvěznění v terezínské policejní věznici. Dvacet zatčených (devatenáct studentů a jedna studentka) bylo dále transportováno do koncentračních táborů v Buchenwaldu, Flossenbürgu a Osvětimi. Více než polovina z nich zahynula.⁷⁹⁾

Zbyněk Stříbrný ml.

Zbyněk Stříbrný byl studentem druhého ročníku Vyšší průmyslové školy v Roudnici nad Labem a společně se svými spolužáky byl 20. června 1942 zatčen.⁸⁰⁾ Jeho případ ovšem budil rozpaky. Stříbrný se totiž již po třech týdnech dostal na svobodu a oproti ostatním studentům, kteří po propuštění nesměli studovat, mohl dále pokračovat ve studiu.⁸¹⁾ Tyto okolnosti pochopitelně vyvolávaly otázky, zda Stříbrný nějakým způsobem neparticipoval na udání roudnických studentů, případně zda s kladenským gestapem nezačal spolupracovat. Domněnky byly navíc podpořovány skutečností, že Stříbrný v letech 1940–1941 organizoval setkání mládeže

Vlajky v Roudnici nad Labem a celá jeho rodina byla všeobecně považována za „vlajkařskou“.⁸²⁾ Blízkým kamarádem Zbyňka Stříbrného byl Jiří Lipinský, zřejmě pravý původce udání. Právě Lipinský měl Rjazancewa informovat o chování a záměrech spolužáka Dvořáka. Společně s ostatními studenty byl sice zatčen, do policejní věznice však byl přivezen osobním automobilem ve společnosti členů kladenského gestapa⁸³⁾ a ještě týž den byl propuštěn na svobodu. Oskar Felkl později uvedl, že Lipinský byl zatčen pouze *pro forma*, aby nevzniklo podezření, že nese podíl na udání svých spolužáků.⁸⁴⁾

Po válce byly případy související se zatčením roudnických studentů vyšetřovány. Jeden z hlavních aktérů celé kauzy, horlivý stoupenec nacionálního socialismu Alfréd Bauer, byl Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích dne 23. listopadu 1945 odsouzen k trestu smrti a popraven.⁸⁵⁾ Jiří Lipinský byl uznán spoluzodpovědným za tragický případ roudnických studentů. Dne 15. července 1946 jej MLS v Litoměřicích odsoudil k patnácti letům těžkého žaláře.⁸⁶⁾ Třetí z hlavních účastníků roudnického případu, Ing. Štefan Rjazancew, dle svědectví uprchl se svojí rodinou z internačního střediska v roudnickém zámku.⁸⁷⁾ Zbyňka Stříbrného MLS v Litoměřicích zprostil obžaloby.⁸⁸⁾ Vyšetřování totiž neprokázalo, že Stříbrný propagoval nacistické myšlenky ve škole a že se podílel na udání svých spolužáků. Soud současně zohlednil jeho nízký věk. Zdůraznil zároveň, že aktivity Stříbrného sice nelze považovat za trestné dle velkého retribučního dekretu, trestnost dle dekretu č. 138/1945 Sb. ovšem připustil. Příklad byl později skutečně předán TNK v Roudnici nad Labem, která Zbyňka Stříbrného dne 14. dubna 1947 odsoudila k trestu odnětí svobody na dva měsíce a k trestu veřejného pokárání.⁸⁹⁾ Trestní komise při rozhodování vycházela z rozsudku MLS v Litoměřicích. Podíl Stříbrného na zatčení roudnických studentů nebyl prokázán ani dodatečnými výsledky jeho spolužáků, kteří z udání vinili téměř výhradně Lipinského, Rjazancewa a Bauera. Naopak za prokázané komise měla, že chování Zbyňka Stříbrného ml. v letech 1940–1941 vyvolalo veřejné pohoršení. Jeho odvolání proti trestnímu nálezu zamítla 26. července 1950 TOK KNV v Ústí nad Labem.

František Hájek

Druhý případ související s kauzou roudnických studentů se týkal Ing. Františka Hájka, otce jedné z vězněných studentek reálného gymnázia.⁹⁰⁾ Jedná se o vůbec nejrozsáhlejší případ TNK v Roudnici nad Labem, který vykazuje zřetelné prvky politické manipulace. František Hájek byl spolumajitelem prosperující stavební firmy Hádl a Hájek, která zajišťovala množství stavebních projektů v roudnickém okrese a před okupací v ní pracovalo až sto zaměstnanců. Součástí stavební firmy byly navíc cihelna a zahradnictví. Běžný život rodiny Hájkových se změnil v první polovině roku 1942. V květnu zemřela manželka Františka Hájka⁹¹⁾ a v červnu téhož roku byla v rámci jedné z nejrozsáhlejších akcí proti středoškolskému studentstvu zatčena jeho dcera Věra. František Hájek se stejně jako naprostá většina ostatních rodičů snažil dceři a jejím spolužákům pomoci. Podařilo se mu kontaktovat kriminálního asistenta Oskara Felkla, který studenty zatýkal. Jeho prostřed-

nictvím se snažil intervenovat ve prospěch zatčených studentů. Za pomoci ředitele Splavových mlýnů v Terezíně Václava Louckého, ředitele terezínských jatek MVDr. Miloše Nádvorníka a s přispěním vězňů policejní věznice nasazených na venkovních komandech se mu podařilo předávat studentům, respektive zejména studentkám, potraviny, vitamíny i peníze.⁹²⁾

Mezi rodiči se tou dobou rozšířila informace, že jejich dětem hrozí v důsledku vyhlášení civilního výjimečného stavu po atentátu na Reinharda Heydricha trest smrti. Zoufalí rodiče se snažili kontaktovat nejrůznější vlivné osoby a psát žádosti a prosby doslova jakýmkoli institucím, které mohly svým postavením odvrátit vynesení tohoto rozsudku.⁹³⁾ František Hájek s Ing. Theodorem Kubíkem se mimo jiné snažili intervenovat u protektorátního ministra vnitra Richarda Bienerta. Spolu s rolníkem Václavem Mouchou z Chvalína Hájek kontaktoval jistého zaměstnance řídicí úřadovny gestapa v Praze, který jezdil do nedalekých lázní Mšené. Není zcela zřejmé, zda tato intervence vedla ke změně zamýšleného rozsudku, jak to dokládají některé svědecké výpovědi. Jisté je, že hrozba trestu smrti byla skutečně odvrácena. Studenti, kteří o údajné přípravě atentátu neměli tušení, měli být po třech měsících propuštěni. Ti, kteří o něm měli vědět, ale přípravu nenahlásili, v policejní věznici setrvali šest měsíců. Údajní strůjci zamýšleného atentátu dopadli nejhůř, byli posláni do koncentračních táborů. Když se studenti postupně začali vracet domů, snažil se Ing. Hájek intervencí u vedoucího pobočky pracovního úřadu v Roudnici nad Labem Františka Holého o to, aby nebyli nasazeni na práci do Německa, ale v blízkém okolí Roudnice nad Labem. Pomocnou ruku mu v této i v jiných záležitostech podal Ing. Hynek Kožnar, generální ředitel místní firmy Meva.

Po propuštění dcery Věry na konci září 1942 František Hájek pokračoval v aktivní pomoci desítkám dalších perzekvovaných osob a jejich rodinám. Své záměry mohl jakožto významný regionální stavitel realizovat prostřednictvím konexí s lidmi z podnikatelské sféry. Využil také kontaktu s již zmiňovaným Oskarem Felklem z kladenského gestapa. Právě tato skutečnost se mu po válce stala osudnou. Ze svědeckých výpovědí přitom není dostatečně zřejmé, jak konkrétně spolupráce probíhala. Sám Hájek ji charakterizoval následovně: „S Felklem jsem se seznámil při intervenci ve prospěch studentů a od té doby jsem se na něho obracel i s jinými věcmi týkajícími se našich ohrožených lidí. Felkl při svých služebních cestách do Roudnice přicházel do našeho zahradnictví obstarávat nákupy zeleniny a květin, kteréžto příležitosti jsem vždy použil, abych se opatrně informoval o účelu jeho pobytu v Roudnici n/L. a případně ihned potřebné zařídil [...] a docílilo se, že od zatčení bylo upuštěno a u zatčených úleva.“⁹⁴⁾ Lze se domnívat, a některé výpovědi tomu nasvědčují, že stěžejní roli hrály zjištěné zájmy Felkla. Hájek totiž kromě rozsáhlého nemovitého majetku disponoval značnými finančními prostředky, které pro své záměry neváhal použít. Již zmiňovaný Václav Moucha například uvedl: „Zároveň Ti [F. Hájkovi] děkuji sám za svoji osobu za všechnu práci a námahu, kterou jsi se mnou a i beze mne vynaložil u vrchního komisaře Isera na záchranu mého syna Váši a všech ostatních roudnických studentů. Nešetřil jsi tehdy sebe, ča-

su, ani peněz, jen aby našim dětem byly zachovány životy a zdraví.⁴⁹⁵⁾ Marie Bendo-
vá, které Hájek poskytl na dva roky bydlení ve svém domě, charakterizovala vztah
stavitele k Felklovi následovně: „Komisař Felkl několikrát se stavěl u Hájků cestou
do Roudnice nebo přes Roudnici, obyčejně měl cílem opatření věcí ze zahrady fy
Hádl a Hájek. Této příležitosti vždycky p. stavitel Hájek využíval k získání určitých
zpráv o vězních, případně jak by se mnohým mohlo pomoci. Je naprosto vyloučeno,
že styk p. stavitele s manžely Felkovými měl ráz úzce přátelský, natož se zaměřením
k inklinaci germánsko-nacionalistické. Býv. komisař Felkl a jeho žena naopak často
svým jednáním prozrazovali spíše účast na osudu nás mnohých, přičemž vysvětlená
bezpráví mnohdy odsoudili a skutečně pomohli.“⁴⁹⁶⁾ Zdá se tedy, že Hájek Felklovi
poskytoval naturálie (a snad i finance), zřejmě jako určitou formu poděkování za
zlepšení podmínek pro studentky v policejní věznici Terezín a současně s cílem
získat nějaké informace o záměrech gestapa na Roudnicku. Nutno podotknout, že
tímto způsobem pomohl značnému počtu osob, což dokazuje opravdu nebývalé
množství srdečně psaných prohlášení a dobrozdání.⁹⁷⁾

Dle svědectví se Ing. František Hájek od roku 1939 aktivně účastnil odboje. Byl
zástupcem velitele skupiny „Louny“ odbojové organizace Obrana národa. Rozši-
řoval ilegální časopis „V boj“⁹⁸⁾ pomáhal ukrývat zbraně na roudnickém hřbitově
a po zatčení několika osob činných v Obráně národa zajišťoval jejich materiální
a finanční podporu během věznění v policejní věznici Terezín.⁹⁹⁾ V květnu 1942,
po zatčení Ing. Štěpána Bendy, někdejšího agronoma Okresního úřadu v Roudni-
ci nad Labem činného v několika odbojových organizacích, poskytl jeho rodině
byt a podporoval ji finančně, materiálně i morálně. Zajistil také, že Marie Bendo-
vá za pomoci polských řádových sester zprostředkovala tajné zásobování man-
žela a dalších českých vězňů potravinami ve vápencovém lomu Gross Strehlitz
(Strzelce Opolskie).¹⁰⁰⁾ Byt a finanční pomoc poskytl Hermíně Schönfelderové, je-
jíž manžel Ing. Karel Schönfelder, ředitel mlékárny v Bohušovicích nad Ohří, byl
v květnu 1942 zatčen, uvězněn a v únoru 1943 zemřel v koncentračním táboře
v Osvětimi. Stejnou službu prokázal Emilii Králíčkové, vdově po Ing. Františku
Králíčkově, řediteli lihovaru v Roudnici nad Labem.¹⁰¹⁾ Františku Hájkovi se také
podařilo varovat několik desítek osob před zásahem gestapa a tito lidé mohli včas
zničit kompromitující materiál. Zachránil tak Václava Kotě, evangelického faráře
Benjamina Fleischera, téměř čtyři desítky zaměstnanců firmy Meva podezřelých
z ilegální činnosti, Zdeňka Šulce a mnohé další.¹⁰²⁾ Přímluvou u kriminálního asis-
tenta Felkla měl odvrátit i vyšetřování zaměstnanců mlynáře Vratislava Čecha
a dalších osob.¹⁰³⁾ Stejným způsobem prý prosadil ukončení rozsáhlé zatýkácí akce
obyvatel obce Libkovic. ¹⁰⁴⁾ František Hájek se měl dle výpovědi Felkla údajně za-
sadit i o propuštění budoucího předsedy ONV v Roudnici nad Labem Vlastimila
Pekárka, který byl zatčen v dubnu 1943 za ilegální činnost v rámci komunistické-
ho odboje. Pekárek tuto skutečnost popřel s tím, že o propuštění se zasloužil sám
svým pevným postojem během výslechů.¹⁰⁵⁾

Navzdory značnému množství pozitivních svědectví byl Ing. František Hájek
po válce vyšetřován pro své kontakty s kriminálním asistentem Oskarem Felklem

a kvůli domnělému asociálnímu chování vůči svým zaměstnancům. V neprospěch Hájka svědčila část pracovníků zahradnictví, kteří v září 1945 žádali ONV o uvalení národní správy na podnik. V žádosti označili majitele Hádla a Hájka za „společenské trubce“, kteří se přiživovali na jejich práci a profitovali z ní. Hájek se dle jejich vyjádření vyznačoval „mentalitou dravého kapitalisty.“¹⁰⁶⁾ Z dalšího průběhu vyšetřování je patrné, že iniciátory snah o zavedení národní správy byli zřejmě Josef Bartoš a dosavadní správce zahradnictví Jaroslav Dragoun, kteří zmanipulovali většinu zaměstnanců. Ti své výpovědi již v únoru 1946 odvolali a později opakovaně žádali, aby byla národní správa nyní upadajícího zahradnictví zrušena.¹⁰⁷⁾ Navzdory odvolání původních svědectví byla na celý majetek Františka Hájka dne 28. února 1946 uvalena národní správa a byl podán návrh na konfiskaci jeho majetku. Proti Hájkovi se později zvedla vlna odporu i ve stavební firmě. Část jejich pracovníků formulovala rezoluci, v níž požadovali odchod Hájka z podniku.¹⁰⁸⁾ Tomuto požadavku ONV v Roudnici nad Labem vyhověl a v květnu 1946 Hájkovi nařídil opustit firmu a rozvázat pracovní poměr.

V tuto dobu již naplno probíhalo vyšetřování celé kauzy. Dne 10. října 1946 MLS v Litoměřicích zastavil trestní řízení, jelikož veřejný žalobce neshledal důvod pro stíhání dle velkého retribučního dekretu. Na základě tohoto rozhodnutí Hájek žádal o zrušení národní správy a návrhu konfiskace majetku. Případ byl v krátké době předán trestní komisi, která na svém zasedání dne 12. prosince 1946 případ odročila na neurčito. Během líčení však vyšlo najevo zajímavé zjištění. Zahradník Josef Bartoš uvedl, že „po revoluci přišel ke mně Dragoun a řekl mně, že bysme tady mohli mít národní správu. Říkal mně, on [F. Hájek] se stýkal s tím Felklem, prodával Němcům zeleninu, a tak by se to mohlo udělat.“¹⁰⁹⁾ Je tedy zřejmé, a mnohá pozdější svědectví to dokazují, že kauza Františka Hájka byla vyvolána primárně ze zistných důvodů, k nimž se souběžně přidaly i politické zájmy. Tuto skutečnost potvrdili národní socialisté Ladislav Hruška (první místopředseda ONV v Roudnici nad Labem) a Václav Štork (člen rady ONV), kteří v lednu 1948 zaslali naléhavý dopis adresovaný poslaneckému klubu ČSNS s žádostí o intervenci ve prospěch Františka Hájka.¹¹⁰⁾ Ve stručném přehledu kauzy uvedli, že podnět k vyšetřování Hájka dalo několik jeho zaměstnanců „z řad komunistů, kteří se chtěli zmocnit jeho majetku.“ Dopis dále pokračoval: „Vzdor tomu, že není předpokladu a důvodu pro trvání národní správy, ani pro návrh konfiskace, Okresní národní výbor v Roudnici n. L. dosud jen pro odpor zástupců komunistické strany národní správu a konfiskační návrh nezrušil. Poměr hlasování 4:4 (4 zástupci KSČ s předsedou proti : 2 zástupci nár. soc., 1 lid. a 1 zástupce strany soc. dem. pro zrušení národní správy a návrhu konfiskace).“ V závěru je konstatováno, že se „z věci vytvořil komunisty neprávem případ politický. Závod, který měl po celých třicet let aktivum, dnes upadá, nehledě k tomu, že zdravotní stav obviněného se pod tíhou těžké křivdy velmi horší.“

Na konci ledna 1947 vrátil předseda ONV Vlastimil Pekárek případ stavitele Hájka Mimořádnému lidovému soudu v Litoměřicích k dalšímu projednání s tím, že se měla objevit nová závažná obvinění. Kromě jiných spíše podružných svědectví byla ve výslechu Alfréda Rzihy,¹¹¹⁾ původně člena kladenského gestapa, který

později sloužil v Kolíně a v Benešově, zachycena informace, že Hájek měl být konfidentem Oskara Felkla. Tuto skutečnost se nepodařilo bezpečně svědecky prokázat¹¹²⁾ a popíral ji kromě Hájka opakovaně i samotný Felkl.¹¹³⁾ Dne 30. srpna 1947 OS v Litoměřicích, jemuž byl případ po skončení retribuční justice předán, zastavil trestní stíhání. František Hájek se poté domáhal zrušení národní správy a zastavení konfiskace. Rada ONV v Roudnici nad Labem se ovšem v září 1947 usnesla na pokračování konfiskačního řízení a přípisem k odvolání Hájka to doporučila i TOK ZNV v Praze.

V dubnu 1948 byla činnost retribučních orgánů obnovena, ovšem za nové politické situace. František Hájek byl na příkaz předsedy ONV Pekárka 8. června 1948 zatčen a později dodán do věznice Krajského soudu v Litoměřicích. Začalo nové kolo výslechů. K obnovenému projednávání případu před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích došlo 30. srpna 1948.¹¹⁴⁾ Na základě výpovědí téměř čtyř desítek přítomných svědků se soud snažil rekonstruovat aktivity stavitele Hájka během okupace, zejména jeho chování vůči podřízeným zaměstnancům. Naprostá většina svědků zopakovala svá dřívější písemná prohlášení a vypovídala ve prospěch obžalovaného. K soudu se dostavilo i několik dělníků zaměstnaných dříve u firmy Hádl a Hájek. Kromě běžných stížností na Hájka jako zaměstnavatele jej několik dělníků obviňovalo z udání na pracovním úřadě. Tuto skutečnost razantně popřel bývalý vedoucí pobočky pracovního úřadu v Roudnici nad Labem František Holý, v tu dobu již odsouzený ke 12 letům těžkého žaláře.¹¹⁵⁾ Hlavního líčení se účastnila i vdova po Oskaru Felklovi Marie, rozená Mařincová.¹¹⁶⁾ Uvedla, že Hájek nebyl konfidentem jejího manžela. S rodinou Hájkových se údajně blíže nestýkali, jen v jejich zahradnictví kupovali zeleninu. Většina zaměstnanců zahradnictví, kteří celou kauzu vyvolali, se k hlavnímu líčení nedostavila. Vypovídal pouze pomocný zahradník František Trávníček, který uvedl: „*Svoje odchylky od dřívější výpovědi vysvětluji tím, že jsem byl tehdy více méně naveden Bartošem, který se ucházel, resp. chtěl, aby byla nad zahradnictvím národní správa.*“¹¹⁷⁾ Zedník Alois Turek k údajnému asociálnímu chování Hájka vypověděl, že „*obžalovaný se snažil trhat mzdy a že mu [F. Hájkovi] bylo naznačeno v květnu 1945, aby dělnictvu pomohl, a kdyby to byl udělal, byl klid, umírnělo se to a mohl obžalovaný zůstat mezi námi.*“¹¹⁸⁾ Z obou výpovědí jednoznačně plyne, že se část nespokojených zaměstnanců po válce domáhala zvýšení mezd a určitých zaměstnaneckých práv prostřednictvím, respektive s využitím retribuční justice. MLS v Litoměřicích Františka Hájka zprostil obžaloby v plném rozsahu. Za neprokázané soud považoval obvinění, že se Hájek ke svým zaměstnancům choval asociálně a vyhrožoval jim udáním. Hájek byl rovněž zproštěn obvinění ve věci udání svých podnájemníků, kteří způsobili škodu na jeho majetku.

Ještě než MLS v Litoměřicích vynesl osvobozující rozsudek, bylo proti Hájkovi na konci července 1948 zahájeno revizní řízení u ONV v Roudnici nad Labem. Trestní řízení před TNK se uskutečnilo 21. prosince 1948, tedy jen několik dní před konečným uzavřením retribuční justice.¹¹⁹⁾ K řízení nebyl přizván jediný svědek, četly se pouze protokoly. František Hájek byl uznán vinným, že se během

okupace stýkal s kriminálním asistentem Oskarem Felklem a poskytoval mu potraviny a že vyhrožoval několika dělníkům udáním na pracovním úřadě, kriminální policii a gestapu. Byl odsouzen k trestu odnětí svobody na šest měsíců, pokutě 250 000 Kčs a k trestu veřejného pokárání. Odůvodnění trestního nálezu bylo mimořádně stručné a vágní. Trestní nález samotný ignoroval výsledky dosavadního vyšetřování, popíral znění rozsudku MLS v Litoměřicích a vycházel výhradně z prvotních výpovědí některých svědků, jejichž obsah byl již dostatečně vyvrácen. Za zmínku jistě stojí, že jedním ze dvou přisedících v trestní komisi byl samotný předseda ONV Vlastimil Pekárek. František Hájek se proti trestnímu nálezu odvolal a v nadcházejících letech opětovně usiloval o nové projednání svého případu a o zastavení konfiskačního řízení. Tečku za celým případem učinil v srpnu 1956 ONV v Roudnici nad Labem, který s konečnou platností potvrdil konfiskaci veškerého majetku Ing. Františka Hájka.

Bývalý kápo Jaroslav Horký

Na základě výpovědi dvou bývalých vězňů policejní věznice Terezín, Václava Králíčka a Václava Spurného, byl 3. července 1945 zatčen a vyslýchán Jaroslav Horký,¹²⁰⁾ bývalý kápo v policejní věznici.¹²¹⁾ Nedostatek archivního materiálu nám neumožňuje určit bližší okolnosti jeho věznění.¹²²⁾ Bez ohledu na chybějící údaje lze však konstatovat, že v paměti vězňů je Horký nesmazatelně zapsán jako jeden z mála kápů, kteří se v terezínské policejní věznici aktivně podíleli na mučení a vraždění zejména židovských vězňů. Václav Spurný uvedl, že Horký s vězni zacházel mimořádně surově a mnohdy je ztloukl tak, že následkem toho zemřeli. Popsal například situaci, kdy na kolečko plné kamení naložil kápo Horký postaršího židovského vězně a potom jej i s kolečkem svrhnul ze strážně. Podobných činů přitom provedl několik. Bývalý vězeň Anton Mirko Mareš jej charakterizoval obdobně: „*Surově mlátil a ubíjel židy. Zabil asi 17 lidí.*“¹²³⁾ Sám Jaroslav Horký ve výpovědním protokolu popřel týrání českých vězňů, surově zacházení s Židy překvapivě potvrdil.¹²⁴⁾ Podle svých slov tloukl Židy vším, co měl v danou chvíli po ruce. Svoji vinu se snažil zmírnit prohlášením, že podporoval jednoho židovského vězně potravinami a uvězněnému Václavu Řípovi z Nučnického údajně nosil jablka, když v důsledku zdravotních potíží nemohl jíst všechnu stravu. Ještě než mohl být případ bývalého kápa projednán, spáchal Jaroslav Horký sebevraždu. Po zatčení byl Horký s ostatními zajištěnými určen na práci v blízkosti roudnického nádraží. Ráno 9. července 1945 skočil pod rozjíždějící se nákladní vlak a na místě zemřel.¹²⁵⁾

Závěr

V rámci tohoto příspěvku byly z agendy TNK v Roudnici nad Labem prezentovány vybrané kauzy, které určitým způsobem souvisely s existencí policejní věznice Terezín. Jejich rozbor umožnil částečně poznat, jak vyšetřovací a trestní komise fungovaly a které faktory měly vliv na rozhodování TNK. Na základě poznatků získaných detailní analýzou zmíněných kauz a prozatím zběžným studiem celé

agendy TNK v Roudnici nad Labem bylo možné dospět k určitým obecně platným závěrům.

Z množství svědeckých výpovědí v jednotlivých spisech lze usuzovat, že se vyšetřovací komise v rámci svých možností (při značném objemu agendy, omezeném personálním obsazení a malé časové dotaci) většinou snažily oslovit dostatečný počet svědků, kteří pomáhali objasnit aktivity, záměry a charakter stíhané osoby. Signifikantní přitom je, že vyšetřovatelé zjišťovali nejen pověst podezřelého, ale i reputaci hlavních svědků a jejich poměr k stíhanému. Značná část udání a část pozdějších svědeckých výpovědí byla totiž založena na mstě, zášti či dávno prožitých křivdách. Malý retribuční dekret tak velmi často posloužil jako účinný prostředek k pomstě. Přestože většina případů projednávaných TNK v Roudnici nad Labem nakonec skončila zastavením řízení či zproštěním viny, vyšetřované osoby a s nimi i jejich rodiny byly měsíce i déle vystaveny značnému tlaku a nejistotě.

Na konečné rozhodnutí TNK mělo vliv množství faktorů, které se samotným proviněním velmi často neměly přímou spojitost. Jednalo se například o vyšší sociální postavení podezřelého či o prvorepublikovou politickou příslušnost. Zejména členství v agrární straně či podpora této strany, jejíž činnost byla po roce 1945 zakázána, obviněným prokazatelně přitěžovaly. K dalším faktorům, které mohly působit na průběh trestního řízení, patřily napjaté vztahy se sousedy či obecně pokřivené vztahy v místě bydliště a se členy tamějších místních národních výborů. Ty měly totiž po osvobození podstatný vliv na dění v příslušných obcích a mohly prostřednictvím svých pravomocí výrazně zasáhnout do životů jejich obyvatel. Jedním z neúčinnějších nástrojů, jak na základě nepodložených či zcela smyšlených obvinění docházelo k řízené perzekuci jednotlivců, byla pravomoc národních výborů udělit či neudělit potvrzení o národní spolehlivosti. Pokud žadatel osvědčení neobdržel, dočasně se ocitl na okraji společnosti, bez možnosti studovat, získat kvalifikovanou práci a uplatnit se ve svém oboru. Tyto a mnohé další faktory, které do procesního řízení vstupovaly, lze považovat za projevy politické a jiné manipulace.

V rámci vymezeného tématu jistě nepřekvapí, že trestní komise ONV v Roudnici nad Labem řešily množství případů udavačství s následkem ztráty svobody a věznění v policejní věznici Terezín. Reflektovány byly ovšem i kauzy, v nichž se vyšetřování kromě jiného hájili, respektive snažili se zmírnit svoji skutečnou či domnělou vinu tvrzením, že pomáhali vězňům terezínské policejní věznice, případně rodinám perzekvovaných osob či jednotlivcům, kteří se v důsledku uvěznění blízkých ocitli v hmotné nouzi. Na základě jejich analýzy je možné konstatovat, že pomoc vězněným osobám a jejich příbuzným, jakkoli prokázaná množstvím svědeckých výpovědí, sama o sobě nutně nezaručovala mírný či osvobozující rozsudek. Prováděcí směrnice k malému retribučnímu dekretu přitom možnost zmírnění trestu či upuštění od potrestání připouštěla, a to tehdy, *„byl-li trestný čin spáchán pod nátlakem, či když pachatel jednal s úmyslem prospěti českému nebo československému národu nebo Československé republice nebo tak činil s úmyslem zabránit národní, rasové nebo politické perzekuci jednotlivce či se svojí pozdější čin-*

*ností zasloužil o osvobození republiky.*¹²⁶⁾ Podmínkou však bylo, že škoda pachatelem zaviněná nesměla neúměrně převyšovat účel jím sledovaný. Praxe ukázala, že trestní komise ONV v Roudnici nad Labem měly tendenci spíše bagatelizovat, respektive přehlížet pomoc perzekvovaným osobám. Jejich snahou bylo prokázat vinu, a to především na základě svědeckých výpovědí. Méně už TNK sledovaly záměry a motivy vedoucí ke skutečné či údajné trestné činnosti. Vyšetřované osoby tak musely mnohdy velmi složitě dokazovat, že jejich jednání během okupace bylo vedeno čistými úmysly. Tito lidé se nacházeli v komplikované situaci, jelikož ve snaze pomoci vězňům a jejich blízkým byli často nuceni přinejmenším komunikovat s Němci (např. s dozorci, strážní službou SS, příslušníky gestapa apod.), což budilo pozornost veřejnosti, která ovšem z bezpečnostních důvodů nemohla být informována o pravých záměrech jejich jednání. Právě za těchto okolností, pokud byly bezpečně prokázány, mělo být podle již zmíněné oficiální příručky JUDr. Jindřicha Stacha řízení zastaveno či mělo být upuštěno od potrestání.¹²⁷⁾ Praxe se však lišila případ od případu.

Roudnické trestní nalézací komise řešily převážně drobné kauzy méně závažného obsahu. Svým charakterem, rozsahem i průběhem se vymykal pouze případ stavitele Ing. Františka Hájka, který nese zřetelné prvky politické manipulace. Svou roli v celé kauze bezpochyby sehrál Hájkův rozsáhlý majetek, který mu byl po válce nezákonně obstaten a později kompletně zkonfiskován. Ze zdoluhavého projednávání případu je zřejmá urputná snaha ONV v Roudnici nad Labem prokázat Hájkovu vinu, přičemž veškeré podněty k novému projednávání před mimořádným lidovým soudem, trestní komisí i okresním soudem a následně k zatčení Hájka pocházely od bezpečnostního referenta a později předsedy ONV Vlastimila Pekárka, který společně s dalšími komunisty prosazoval prodlužování konfiskačního řízení. V tomto kontextu jistě nepřekvapí, že se Ing. Františka Hájka podařilo odsoudit až po únorovém převratu v roce 1948 za příhodné politické situace. Nepřekvapí ani skutečnost, že se Vlastimil Pekárek stal zakrátko vyšetřovatelem Státní bezpečnosti v Ústí nad Labem.¹²⁸⁾

V porovnání s agendou mimořádných lidových soudů, jež zkoumaly nejzávažnější případy udavačství a kolaborace, se trestní nalézací komise zabývaly mnohdy až banálními spory, které by za normálních okolností jejich účastníci vyřešili domluvou, na úřadech, se zaměstnavatelem, případně by se k výsledku dospělo soudní cestou. Studium příslušných archivních dokumentů je ovšem do jisté míry zajímavou zprávou o stavu společnosti v krátkém poválečném období (1945–1948), kdy byla retribuční justice realizována. Na jejím pozadí zřetelně vystupují mocenskopolitický zápas ve státní správě a snahy komunistů o postupné, avšak důsledné a absolutní převzetí moci. Retribuční justice v tomto úsilí mnohdy posloužila jako účinný nástroj.

- ¹⁾ Vzhledem k odlišnému historickému vývoji Slovenska během druhé světové války usilovala Slovenská národní rada (SNR) o přijetí vlastní retribuční normy a svůj záměr nakonec uskutečnila. Dne 15. května 1945 SNR vydala nariadenie č. 33/1945 Zb. n. SNR o potrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a o zřízení ľudového súdництва.
- ²⁾ Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a kolaborantů a o mimořádných lidových soudech, tzv. velký retribuční dekret, 19. června 1945; dekret prezidenta republiky č. 17/1945 Sb., o Národním soudu, 19. června 1945; dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti, tzv. malý retribuční dekret, 27. října 1945.
- ³⁾ K dekretu prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. viz např. Jan KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“*. *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*, Praha 2002, s. 468–469; Pavel KMOCH, *Provinění proti národní cti. „Malá retribuční“ v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově u Prahy*, Praha 2015, s. 507–508.
- ⁴⁾ Dle ustanovení dekretu mohly trestní nalézací komise uložit tři druhy trestů: vězení v délce do jednoho roku, pokutu do výše jednoho milionu korun a trest veřejného pokárání, příp. kombinaci jakýchkoli dvou nebo všech tří trestů.
- ⁵⁾ Jednalo se o směrnice č. B-2220-23/11-45-I/2. Vzhledem k přetrvávajícím nejasnostem ve výkladu tzv. malého dekretu a následných směrnic byly tyto postupně třikrát rozšířeny dodatky ze 7. května 1946, 28. listopadu 1946 a 7. ledna 1947. Podrobněji k dekretu i obsahu směrnic a jednotlivých dodatků viz J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“*, s. 385–387; P. KMOCH, *Provinění proti národní cti*, s. 98–125.
- ⁶⁾ Jindřich STACH, *Provinění proti národní cti a jejich trestání podle dekretu prezidenta republiky ze dne 27. října 1945, č. 138 Sb.*, Brno 1946; Jaroslav FUSEK, *Provinění proti národní cti*, Praha 1946.
- ⁷⁾ Původně byly TNK ustaveny jako čtyřčlenné. Teprve druhým dodatkem ke směrnicím ministerstva vnitra byl počet členů TNK zvýšen na pět, aby se při hlasování předešlo nerozhodnému výsledku.
- ⁸⁾ Pavel Kmoch upozornil na značné personální propojení bezpečnostní, případně kárné a vyšetřovací komise. P. KMOCH, *Provinění proti národní cti*, s. 154. V případě Roudnice nad Labem tuto skutečnost nebylo možné zjistit. Ukázalo se ovšem, že přinejmenším tři členové bezpečnostní a kárné komise (Vlastimil Pekárek, František Kos a František Andras) byli současně členy, případně náhradníky v TNK. SOA Litoměřice – SOKa Litoměřice se sídlem v Lovosicích (SOKa Litoměřice), fond (f.) Okresní úřad Roudnice nad Labem (OÚ Roudnice), Doplněk I, kniha (kn.) 5 – Zápisy ze schůzí komisí ONV v Roudnici nad Labem 1945. Zápisy ze schůzí rady ONV. Seznam členů bezpečnostní a kárné komise ONV Roudnice nad Labem, 5. listopadu 1945.
- ⁹⁾ Tamtéž, kn. 16 – Trestní rejstřík (1946–1947); kartony 62–80 – Trestní spisy; kn. 5–11 – Zápisy ze schůzí rady ONV v Roudnici nad Labem (1945–1948).
- ¹⁰⁾ Tamtéž, kn. 6 – Zápisy ze schůzí rady ONV v Roudnici nad Labem (1946). Protokol o výsledku schůze rady ONV, 31. 7. 1946. JUDr. Vladimír Řezáč v předsednictví I. TNK vystřídal pravděpodobně JUDr. Bohumila Hájka, jehož jméno se v trestním rejstříku nadále již nevyskytovalo.
- ¹¹⁾ V pozici právních konzultantů působili JUDr. Ivan Králík nebo JUDr. Bohumil Hájek. Pokud byli přítomni trestnímu řízení, stali se součástí komise a jejich hlas byl platný.
- ¹²⁾ Jednalo se o politické strany Národní fronty z českých zemí – Československou stranu národně socialistickou, Československou stranu lidovou, Československou sociální demokracii a Komunistickou stranu Československa.
- ¹³⁾ Činnost mimořádných lidových soudů a trestních nalézacích komisí skončila 4. 5. 1947. Neprojednané případy byly předány řádným soudům k dořešení. V dubnu 1948, za nové politické situace, byla retribuční justice obnovena. Z tohoto důvodu se hovoří o tzv. první (1945–1947) a druhé (1948) fázi retribuční justice. Mimořádné lidové soudy i trestní nalézací komise ukončily svoji činnost s konečnou platností k 31. 12. 1948.
- ¹⁴⁾ SOKa Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, kn. 17 – Index k trestnímu rejstříku (1946–1947).
- ¹⁵⁾ Případy měly řešit komise v těch okresech, kde byl trestný čin dle dekretu č. 138/1945 Sb. spáchán. Toto ustanovení způsobilo, že komisím byly občas předány případy, které spadaly do agendy jiného okresu.
- ¹⁶⁾ Více k historii policejní věznice Terezín Václav NOVÁK a kol., *Malá pevnost Terezín*, Praha 1988.

- ¹⁷⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 61/46. Josef Biňovec – narozen 17. 11. 1899 v Račiněvsi, okr. Roudnice n. L., rolník, národnost česká.
- ¹⁸⁾ Tamtéž, 61/46. Součástí složky je i trestní spis MLS v Litoměřicích, Lsp 761/46.
- ¹⁹⁾ Tamtéž, 61/46 (Lsp 761/46). Žalobní návrh veřejného žalobce MLS v Litoměřicích, 30. 4. 1946.
- ²⁰⁾ Stržm. Karel Kadraba, František Pokorný, Josef Vinš, Josef Razák, Václav Bezák, Josef Havránek, Václav Hýř, Bohumil Sváda, Antonín Hrouda, Ladislav Vávra, Josef Šembera, Václav Král, (?) Nápravník, Zdeněk Aim, Jaroslav Razák, Josef Novák, (?) Josefulín, Václav Vejlupek, Karel Hantych, Bohumír Paphlám, Václav Čutík, Josef Pikora, Jan Ilman, Jaroslav Vízner, Václav Broft, Antonín Kekule, Jaroslav Petřík, Václav Papež, Václav Bureš, Augustin Maršner, Květa Galiová, Josef Prokeš, Václav Biňovec, Josef Čadský a další. Seznam není kompletní. Některé osoby nebylo možné podle podpisů identifikovat.
- ²¹⁾ MUDr. Josef Hykyš byl po válce vyšetřován. Za vinu mu byla kladena podpora a propagace nacistického hnutí, členství ve Vlajce a vyhrožování. MLS v Litoměřicích jej nakonec zprostil viny (SOA Litoměřice, f. MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 1279/46), a to opakovaně i v revizním řízení. V červnu 1948 revizní komise ONV v Roudnici nad Labem rozhodla o znovuootevření jeho případu. Spis v archívním materiálu chybí. Více k případu MUDr. Josefa Hykyše viz Zuzana HRUBEŠOVÁ, *Okupace a Roudnice. Spisy Mimořádného lidového soudu Litoměřice (1945–1948) jako pramen pro poznání protektorátní každodennosti v Roudnici nad Labem*, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, 2018, s. 63–64.
- ²²⁾ Josef Pikora – narozen 17. 1. 1909 v Dolní Sytové, okr. Semily, kaplan v Roudnici nad Labem. Pro svoji ilegální činnost byl zatčen a vyšetřován kladenským gestapem, které ho 18. 5. 1943 předalo do policejní věznice Terezín. V srpnu 1943 byl transportován do koncentračního tábora (KT) Buchenwald. V únoru 1944 se dostal do KT Dachau, kde se 24. 4. 1945 dočkal osvobození. Více viz Památník Terezín (PT), Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, Josef Pikora. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-pikora-josef> a <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/da-pikora-josef> [cit. 10. 6. 2021].
- ²³⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 61/46 (Lsp 761/46). Rozsudek, 16. 9. 1946.
- ²⁴⁾ Tamtéž, 61/46. Trestní nález, 14. 11. 1946. Předseda komise: JUDr. Vladimír Řezáč; přísedící: František Fialka, Karel Hrubý, Jaroslav Hykl; zapisovatelka: Božena Teplá.
- ²⁵⁾ Tamtéž, 61/46. Vyjádření TNK Roudnice nad Labem k odvolání Josefa Biňovce, nedatováno.
- ²⁶⁾ Činnost agrární strany byla v roce 1945 zakázána. Důvodem, jenž byl prezentován veřejnosti, byla údajná kolaborace hlavních představitelů a činitelů strany s okupačním režimem. Ve skutečnosti se jednalo o politickomocenské rozhodnutí budoucích stran Národní fronty. Agrární strana jakožto nejsilnější prvorepubliková politická strana s širokou voličskou základnou totiž představovala pro ostatní politické subjekty značnou konkurenci. Více k historii agrární strany Jaroslav ROKOSKÝ, *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany*, Praha 2011.
- ²⁷⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 17/46. Josef Košťál – narozen 12. 2. 1903 v Olešku, okr. Roudnice n. L., národnost česká. Žádost ZNV v Praze o urychlené vyřízení případu Josefa Košťála za účelem jeho činnosti v okresní komisi pro výběr plemeníků, 22. 6. 1946.
- ²⁸⁾ Tamtéž, 17/46. Zpráva o Josefu Košťálovi, Zpráva o Františku Grunclovi, 28. 11. 1946.
- ²⁹⁾ Tamtéž, 17/46. Trestní řízení, 18. 7. 1946. Předseda komise: JUDr. Vladimír Gabriel; přísedící: Bohumil Kobr, Antonín Černík, Antonín Pliml; zapisovatelka: Božena Teplá.
- ³⁰⁾ Tamtéž, 17/46. Svědectví Františka Tučka, 17. 12. 1945.
- ³¹⁾ Tamtéž, 794/45. František Klement – narozen 30. 11. 1903 ve Vetlé, okr. Roudnice n. L., cestář.
- ³²⁾ Tamtéž, 794/45. Prohlášení Marie Pařenicové, 24. 10. 1945.
- ³³⁾ Více k případu roudnických studentů viz níže.
- ³⁴⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 794/45. Prohlášení Ing. Simona Bardfelda, 4. 10. 1945.
- ³⁵⁾ Tamtéž, 794/45. Prohlášení Josefa Fígra, 1. 11. 1945.
- ³⁶⁾ Tamtéž, 794/45. Trestní řízení, 17. 5. 1946. Předseda komise: JUDr. Vladimír Gabriel; přísedící: Bohumil Kobr, Antonín Černík, Antonín Pliml; zapisovatelka: Božena Teplá.
- ³⁷⁾ Tamtéž, 164/45. Antonín Rosenkranc – narozen 29. 10. 1906 v Plzni.
- ³⁸⁾ Josef Sternkopf a Theodor Hohaus byli jediní dozorcí v policejní věznici, kteří s vězni zacházeli slušně a snažili se jim pomáhat, zprostředkovat kontakt s domovem, poskytovat jídlo, cigarety aj. Josef Sternkopf nebyl po válce nikdy souzen. Theodor Hohaus stanul před MLS v Litoměřicích a ten jej na základě množství kladných svědectví opakovaně zprostil viny (SOA Litoměřice, f. MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 77/45, Lsp 1197/46). Více k dozorcímú personálu policejní věznice Terezín

V. NOVÁK a kol., *Malá pevnost Terezín*, s. 87–119.

- ³⁹⁾ Karel Jakš, František Buchner a členové kárného výboru v Brozanech: Josef Lošan, Jaroslav Paneš, J. Horejsek.
- ⁴⁰⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 164/45, Svědectví Karla Jakše, 14. 3. 1946.
- ⁴¹⁾ Tamtéž, 164/45. Dopis Theodora Hohause na obranu Antonína Rosenkrance, nedatován.
- ⁴²⁾ Tamtéž, 164/45. Svědectví Václava Šamana, 14. 11. 1945. O útěku z terezínského policejního věznice v únoru 1945 nejsou k dispozici bližší informace. Mělo se jednat o skupinu vězňů pocházejících z Plzně. Je možné, že se svědek Václav Šaman spletl v dataci útěku. O dva měsíce dříve, v prosinci 1944, totiž skutečně došlo k částečně úspěšnému útěku tří vězňů pocházejících z Plzeňska (Josef Mattas, Miloš Ešner a František Maršík). Více viz Miloš EŠNER, *Útěk z Malé pevnosti Terezín*, Praha 2010. V publikaci není zmíněno jméno A. Rosenkrance, ani jiné osoby mimo věznici, která by útěku z Malé pevnosti napomáhala.
- ⁴³⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 164/45. Dopis Františka Hasoně, 14. 3. 1946.
- ⁴⁴⁾ Tamtéž, 164/45. Trestní řízení, 23. 7. 1946. Předseda komise: JUDr. Vladimír Gabriel; přísedící: Bohumil Kobr, Antonín Pliml, Antonín Černík; zapisovatelka: Božena Teplá.
- ⁴⁵⁾ Tamtéž, 164/45. Revizní řízení, 29. 9. 1948. Předseda komise: Josef Plimek; přísedící: Josef Prell, František Novák, JUDr. Bohumil Hájek.
- ⁴⁶⁾ Tamtéž, 973/45. Hedvika Posseltová.
- ⁴⁷⁾ Tamtéž, 210/47. František Rosa – narozen 17. 10. 1900 v Dolánkách, okr. Roudnice n. L., řidič, obchodník, národnost česká. Tamtéž, 76/45. Helena Rosová – narozena 13. 3. 1904 v Ústí nad Labem, obchodnice, národnost německá.
- ⁴⁸⁾ Tamtéž, 76/45. Svědectví: Vojtěch Kotěra, Karel Viereckl, František Nový, Stanislav Husák, Josef Rubeš.
- ⁴⁹⁾ Tamtéž, 210/47. Rozsudek OS v Roudnici nad Labem, 19. 11. 1947.
- ⁵⁰⁾ Tamtéž, 76/45. Trestní nález, 10. 4. 1947. Předseda komise: JUDr. Jiří Zahradka; přísedící: Josef Prell, František Novák, Jiří Holakovský, Ladislav Brožovský; zapisovatelka: Zdeňka Ničová.
- ⁵¹⁾ Tamtéž, 210/47. Výpovědní protokol kriminálního obvodního inspektora Antonína Vopavy, 27. 3. 1947.
- ⁵²⁾ Tamtéž, 76/45. Výměr TOK KNV v Ústí nad Labem, 26. 7. 1950.
- ⁵³⁾ Tamtéž, 152/47. Ferdinand Kladiovo.
- ⁵⁴⁾ Tamtéž, 1882/45. Josef Justa – narozen 20. 9. 1896 ve Vodochodech, okr. Roudnice n. L., národnost česká.
- ⁵⁵⁾ V době vzrůstajícího nedostatku potravin měli starosta Zelenka společně s úředníkem Suchým koupit větší množství mouky a tajně ji prodávat obecním zaměstnancům. Z. HRUBEŠOVÁ, *Okupace a Roudnice*, s. 39.
- ⁵⁶⁾ Pravděpodobně se jednalo o Václava Černého, bývalého spolupracovníka Josefa Justy v Hněvčicích. Černý měl Justu fyzicky napadnout. Za lehké ublížení na zdraví byl odsouzen k 21 dnům vězení a k pokutě ve výši 300 korun. Josef Justa vyjádřil přesvědčení, že Černý na něj po válce učinil udání čistě ze msty. SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 1882/45. Výpovědní protokol Josefa Justy, 2. 7. 1946.
- ⁵⁷⁾ Tamtéž, 1882/45. Trestní řízení, 28. 11. 1946. Předseda komise: JUDr. Vladimír Řezáč; přísedící: Josef Jičínský, Karel Hrubý, V. Kašpar; zapisovatelka: Božena Teplá.
- ⁵⁸⁾ Tamtéž, 13/45. Adolf Charvát – narozen 23. 9. 1901 ve Ctiněvsi, okr. Roudnice n. L.
- ⁵⁹⁾ Tamtéž, 13/45. Výpovědní protokol Josefa Hytra, 22. 5. 1945.
- ⁶⁰⁾ Tamtéž, 13/45. Výpovědní protokol Růženy Matějkové, 22. 8. 1945.
- ⁶¹⁾ Tamtéž, 13/45. Výpovědní protokol Josefa Kuchaře, 31. 5. 1945.
- ⁶²⁾ SOA Litoměřice, f. MLS Most 1945–1948, Lsp 461/46. Bedřich Efler byl dne 25. 9. 1946 MLS v Mostě odsouzen k doživotnímu trestu. Více viz Ivana RAPAVÁ, *Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945–1948*, Ústí nad Labem 2010, s. 137–140.
- ⁶³⁾ Dne 30. 9. 1941 byli na základě rozsudku Stanného soudu v Praze popraveni někteří členové odbojového hnutí na Lounsku (Florián Tichý, Jaroslav Plodek, Václav Šulista a Josef Melcher). Ostatní byli deportováni do KT Mauthausen, kde většina z nich zahynula.
- ⁶⁴⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 13/45. Trestní řízení, 14. 1. 1947. Předseda komise: JUC. František Marhul; přísedící: Josef Plimek, František Kos, František Valenta, Josef Zippel; zapisovatelka: Milena Bernardová.
- ⁶⁵⁾ Tamtéž, Sp 273/47. Marie Götzová – narozena 28. 5. 1922 v Chomutově, v domácnosti, národnost česká. Součástí složky je i žalobní návrh a rozsudek MLS v Litoměřicích (Lsp 1248/46).
- ⁶⁶⁾ Tamtéž, Sp 273/47 (Lsp 1248/46). Žalobní návrh MLS v Litoměřicích, 25. 9. 1946.

- ⁶⁷⁾ Více o profesoru Miloslavu Broftovi Alena HÁJKOVÁ, *Příběh profesora Miloslava Brofta*, Terezínské listy (TL) 29, 2001, s. 75–83; TÁŽ (ed.), *Deník bratra Miloslava Brofta*, tamtéž, s. 84–101.
- ⁶⁸⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, Sp 273/47 (Lsp 1248/46). Hlavní líčení, 11. 11. 1946.
- ⁶⁹⁾ Tamtéž, 1565/45. Václav Jelínek – narozen 7. 9. 1895 v Račiněvsi, okr. Roudnice n. L., obchodník.
- ⁷⁰⁾ Tamtéž, 1565/45. Výpovědní protokol Františka Korouse, 1. a 3. 10. 1945.
- ⁷¹⁾ Tamtéž, 1565/45. Trestní řízení, 2. 2. 1947. Předseda komise: JUDr. Vladimír Gabriel; přísedící: Jan Dvořák, František Kos, J. Krejča a František Valenta; zapisovatelka: Milena Bernardová.
- ⁷²⁾ Tamtéž, 366/45. Josef Zimák – narozen 18. 3. 1902 ve Vražkově, okr. Roudnice n. L., rolník, národnost česká.
- ⁷³⁾ Trestní řízení TNK v Roudnici nad Labem proti Jiřímu Faustovi bylo zastaveno.
- ⁷⁴⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 366/45. Trestní řízení, 18. 3. 1947. Předseda komise: JUC. František Marhul; přísedící: František Groh, František Fialka, František Valenta, Josef Zippel.
- ⁷⁵⁾ Tamtéž, Sp 135/47. Antonín Kavina – narozen 21. 3. 1892 ve Lhotce, okr. Mělník, česká národnost, německá státní příslušnost, bývalý poručík četnictva. Kavinovi bylo kladeno za vinu, že v prosinci 1940 zažádal o německou státní příslušnost, kterou nakonec obdržel, a že se choval agilně vůči Němcům. Dělníka Bohumila Součka měl Kavina udat, že nezdravil zdviženou pravici. Soused Antonín Novák jej obvinil ze šikany, udání a vyhrožování celé rodině.
- ⁷⁶⁾ Tamtéž, Sp 135/47. Hlavní líčení, 2. 10. 1947.
- ⁷⁷⁾ Více k tzv. případu roudnických studentů např. Marek POLONCARZ, *Případ roudnických studentů*, TL 16, 1988, s. 18–25; Kateřina KOČOVÁ, *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, disertační práce, Univerzita Hradec Králové, 2006, s. 110–115; Z. HRUBEŠOVÁ, *Okupace a Roudnice*, s. 50–56; Václav DYCKA, *Soudní procesy z okresu Roudnice nad Labem projednávané před MLS v Litoměřicích, které skončily vynesením rozsudku smrti a popravou obžalovaného*, in: Martin Veselý – Jaroslav Rokoský (eds.), *Paměť a místo. Proměny společnosti ve 30. až 60. letech 20. století*, Ústí nad Labem 2015, s. 224–235.
- ⁷⁸⁾ Jednalo se o 14 studentů a 16 studentek septimy a 16 studentů sexty Státního reálného gymnázia a o 38 studentů druhého ročníku Vyšší průmyslové školy v Roudnici nad Labem.
- ⁷⁹⁾ V policejní věznici Terezín zemřel Miroslav Lácha a po převozu do litoměřické nemocnice Zdeněk Kubeš (2). Do KT Buchenwald byli transportováni studenti: Adamec, Bardfeld, Broft, Fabián, Tula a Tůma (6); do KT Flossenbürg studenti: Vorlický a Zeman (2) a do KT v Osvětimi studenti: Dvořák, Karfík, Kratochvíl, Kubík, Kukuk, Marek, Markvart, Svět, Štěpán, Študent, Švojgr a studentka Rajtrová (12). Z nich zemřeli tito studenti: Adamec, Dvořák, Fabián, Karfík, Kratochvíl, Kukuk, Marek, Markvart, Študent, Švojgr a studentka Rajtrová (11). PT, inv. č. A 10445, vzpomínka Miroslava Kubíka; M. POLONCARZ, *Případ roudnických studentů*.
- ⁸⁰⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 135/47. Zbyněk Stříbrný – narozen 9. 12. 1923 v Roudnici n. L., národnost česká.
- ⁸¹⁾ Zbyněk Stříbrný ve studiu nakonec nepokračoval. Stal se četníkem a sloužil nejprve na Kladensku, později v Plzni, v Brně a před zatčením ještě v Moravské Ostravě.
- ⁸²⁾ Soukromý archiv Ivany Rapavé. Rozhovor s Miroslavem Kubíkem a Hanou Študentovou vedla Ivana Rapavá, květen 2019.
- ⁸³⁾ Všichni ostatní studenti byli do policejní věznice v Terezíně dopraveni autobusy.
- ⁸⁴⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 135/47. Výpověď Oskara Felkla, 26. 4. 1946.
- ⁸⁵⁾ SOA Litoměřice, f. MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 37/45, Alfréd Bauer.
- ⁸⁶⁾ Tamtéž, Lsp 604/46, Jiří Lipinský.
- ⁸⁷⁾ Soukromý archiv Ivany Rapavé. Rozhovor s Miroslavem Kubíkem a Hanou Študentovou vedla Ivana Rapavá, květen 2019.
- ⁸⁸⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 135/47 (Lsp 847/46). Rozsudek je součástí spisu TNK v Roudnici nad Labem.
- ⁸⁹⁾ Tamtéž, 135/47. Trestní řízení, 14. 4. 1947. Předseda komise: JUDr. Vladimír Gabriel; přísedící: Josef Plímek, František Valenta, JUDr. Jiří Zahrádka, František Groh; zapisovatelka: Božena Teplá. TNK v Roudnici nad Labem projednávala i případ jeho otce, Zbyňka Stříbrného st. Ten byl obviněn z udržování styků s Němci a z udávání, ale nakonec byl 14. 4. 1947 zproštěn viny. Tamtéž, 317/45.
- ⁹⁰⁾ Tamtéž, 495/45. Ing. František Hájek – narozen 17. 6. 1886 ve Vestci, okr. Roudnice n. L., stavitel, národnost česká.

- ⁹¹⁾ Soukromý archiv Ivany Rapavé. Rozhovor s Miroslavem Kubíkem a Hanou Študentovou vedla Ivana Rapavá, květen 2019.
- ⁹²⁾ SOkA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 495/45. Svědectví kpt. Bohumila Bambase, 28. 5. 1945.
- ⁹³⁾ Soukromý archiv Ivany Rapavé. Rozhovor s Miroslavem Kubíkem a Hanou Študentovou vedla Ivana Rapavá, květen 2019.
- ⁹⁴⁾ SOkA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 495/45. Vyjádření Františka Hájka k obvinění ONV v Roudnici nad Labem, 24. 11. 1945. K výpovědím Františka Hájka i Oskara Felkla je třeba přistupovat kriticky. Oba byli po válce vyšetřováni a oba se nepochybně snažili obhájit svoje jednání během válečných let tak, aby jejich skutečná či domnělá vina byla co nejmenší. Motivace Felkla svědčit ve prospěch Hájka byla silná, neboť mu jako kriminálnímu asistentovi kladenského gestapa, které bylo zodpovědné mj. za tragické události v obci Lidice, po válce velmi reálně hrozil trest smrti. Svědectvím, že na základě Hájkových žádostí a přimluv pomáhal českým lidem, tak pravděpodobně chtěl zmírnit svoji vlastní vinu. Naproti tomu je třeba zdůraznit, že naprostá většina skutečností shodně prezentovaných Felklem i Hájkem byla věrohodně doložena svědectvím dalších osob. Oskar Felkl byl rozsudkem MLS v Praze dne 24. 4. 1947 odsouzen k trestu smrti, který byl téhož dne vykonán. O procesu se členy kladenského gestapa více Milan BÁRTA, *Všichni čekají tvrdý a spravedlivý trest. Konec kladenského Gestapa*, Paměť a dějiny 2016/02, s. 57–67.
- ⁹⁵⁾ Tamtéž, 495/45. Prohlášení Václava Mouchy, 18. 5. 1945.
- ⁹⁶⁾ Tamtéž, 495/45. Prohlášení Marie Bendové, 9. 8. 1946.
- ⁹⁷⁾ Ve prospěch Františka Hájka svědčili: Václav Hrstka, František Hrstka, Václav Hrstka (druhá osoba se stejným jménem), František Petráček, Bohuslav Němec a dalších téměř třicet obyvatel obce Libkovic, (?) Vondráček, Zdeněk Šulc, Benjamin Fleischer, Bohumil Kindermann, Josef Broul, Zdeňka Vajsova, Antonín Hádl, Vratislav Čech, Ing. Hynek Kožnar, Ing. Ladislav Odstrčil, Václav Moucha, Ladislav Brožovský, Emilie Králíčková, plk. Jaromír Halbhuber, Ing. Štěpán Benda, Marie Bendová, Jaroslav Silný, Josef Chrupa, Antonín Job, Václav Kotě, Hermína Schönfelderová, škpt. Ladislav Hřebík a další.
- ⁹⁸⁾ SOkA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 495/45. Prohlášení Emilie Králíčkové, nedatováno.
- ⁹⁹⁾ Tamtéž, 495/45. Prohlášení plk. Jaromíra Halbhubera, 29. 11. 1945 a hrobníka Ladislava Brožovského, 16. 12. 1945.
- ¹⁰⁰⁾ Tamtéž, 495/45. Prohlášení Ing. Štěpána Bendy, 28. 6. 1946 a Marie Bendové, 9. 8. 1946.
- ¹⁰¹⁾ Tamtéž, 495/45. Prohlášení Hermína Schönfelderové, 10. 3. 1946.
- ¹⁰²⁾ Tamtéž, 495/45. Prohlášení Václava Kotě, 7. 4. 1946; Benjamina Fleischera, 24. 11. 1943 (!?); Ing. Hynka Kožnara, listopad 1945; Ing. Ladislava Odstrčila, 24. 11. 1945 a Zdeňka Šulce, květen 1945.
- ¹⁰³⁾ Tamtéž, 495/45. Prohlášení Vratislava Čecha, nedatováno; Bohumila Kindermana, 25. 5. 1945 a Antonína Joba, březen 1946.
- ¹⁰⁴⁾ Tamtéž, 495/45. Prohlášení občanů obce Libkovic, 15. 5. 1945. V lednu 1944 provedlo kladenské gestapo rozsáhlou zatýkácí akci v obci Libkovic, okr. Roudnice n. L., jejíž obyvatelé pomohli sovětskému zajatci Vasilu Ivanovičovi Murzagulovi, který v říjnu 1943 uprchl ze zajateckého tábora na Mostecku.
- ¹⁰⁵⁾ Tamtéž, 495/45. Prohlášení Vlastimila Pekárka, 24. 3. 1947.
- ¹⁰⁶⁾ Tamtéž, 495/45. Zpráva zástupců závodu firmy V. Horák, vývozní zahradnictví a květinářství v Roudnici nad Labem (bývalé zahradnictví firmy Hádl a Hájek) adresovaná ONV v Roudnici nad Labem, 15. 9. 1945.
- ¹⁰⁷⁾ Tamtéž, 495/45. Prohlášení zaměstnanců závodu firmy V. Horák, vývozní zahradnictví a květinářství v Roudnici nad Labem (bývalé zahradnictví firmy Hádl a Hájek) adresovaná ONV v Roudnici nad Labem, 9. 12. 1946, 27. 10. 1947.
- ¹⁰⁸⁾ Tamtéž, 495/45. Protest zaměstnanců firmy Podnikatelství staveb Hádl a Hájek, 13. 5. 1946.
- ¹⁰⁹⁾ Tamtéž, 495/45. Trestní řízení, 12. 12. 1946, výpověď Josefa Bartoše. Předseda komise: JUDr. Vladimír Gabriel; přísedící: František Fialka, Karel Hrubý, František Jičínský; zapisovatelka: Anna Šarochová; obhájce: JUDr. Jaroslav Sturm, advokát z Litoměřic.
- ¹¹⁰⁾ Tamtéž, 495/45. Žádost 1. místopředsedy ONV a člena rady ONV v Roudnici nad Labem, 30. 1. 1948.
- ¹¹¹⁾ Více k případu Alfréda Rzihy např. Benjamin FROMMER, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010, s. 232–233; Z. HRUBEŠOVÁ, *Okupace a Roudnice*, s. 61.
- ¹¹²⁾ Františka Hájka označil za konfidenta gestapa kromě Alfréda Rzihy ještě Vojtěch Job, sám kon-

fident Rziha a později Felkla. Job byl po válce vyšetřován. Dle žaloby se dopustil nebezpečného vyhrožování a jako aktivní konfident gestapa udal velké množství osob, čímž zavinil ztrátu svobody většiny z nich. Proti Vojtěchu Jobovi svědčilo mnoho svědků, kteří věrohodně vyvraceli jeho výpovědi, jež tak doznávaly značných trhlin. MLS v Litoměřicích Vojtěcha Joba dne 2. 5. 1947 odsoudil k trestu smrti, který mu byl formou milosti zmírněn na doživotí. SOA Litoměřice, f. MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 442/47, Vojtěch Job.

- ¹¹³⁾ Věrohodnost svědectví Alfréda Rziha i Oskara Felkla je diskutabilní. Výslechové protokoly bývalých příslušníků gestapa často sloužily ke kompromitaci členů domácího odboje, v důsledku tehdejší politické situace zejména nekomunistického, nikoli primárně k odhalení zločinné činnosti ostatních členů gestapa. Vyšetřovatelé se snažili z jejich výsledků vytěžit maximum, čemuž odpovídala i délka vyšetřování a zařazení hlavního líčení až na samý konec činnosti retribučních soudů. Tomáš STANĚK, *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*, Opava 2002, s. 72–73.
- ¹¹⁴⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 495/45. Hlavní líčení, 30. 8. 1948. Soudce: JUDr. Sechser; soudci z lidu: Josef Ptáčník, Bohuslav Zima; veřejný žalobce: JUDr. Zavoral; obhájce: JUDr. Jaroslav Sturm; zapisovatelka: Špírková.
- ¹¹⁵⁾ SOA Litoměřice, f. MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 918/46, František Holý.
- ¹¹⁶⁾ Více k Oskaru a Marii Felklovým Jiří ČERVENKA, *Šla s ním až k šibenici*, Nové Strašecí 2006.
- ¹¹⁷⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, 495/45. Hlavní líčení, 30. 8. 1948. Výpověď Františka Trávníčka.
- ¹¹⁸⁾ Tamtéž, 495/45. Výpověď Aloise Turka.
- ¹¹⁹⁾ Tamtéž, 495/45. Trestní řízení, 21. 12. 1948. Předseda komise: Bohuslav Běloubek; přísedící: Vlastimil Pekárek, Josef Prell; zapisovatelka: Švestková. K řízení byl přizván soudní znalec, jehož podpis není čitelný.
- ¹²⁰⁾ Tamtéž, čj. 978. Jaroslav Horký – narozen 16. 6. 1913 v Brozanech, okr. Roudnice n. L., národnost česká. Tamtéž. Výpovědní protokol Václava Spurného, 2. 7. 1945; dále PT, Vzpomínky, inv. č. A 6348, vzp. č. 1842 (Václav Spurný).
- ¹²¹⁾ Funkce kápa spadala do tzv. vězeňské samosprávy. Zatímco v koncentračních táborech byly do pozic kápů vybírány osoby, které se vyznačovaly značnou brutalitou, až deviantním chováním, v podmínkách policejní věznice Terezín se většinou jednalo o osoby z řad politických vězňů, jejichž devizou byly především organizační a komunikační schopnosti. Jaroslav Horký byl společně s kápem Františkem Kuklou do jisté míry výjimkou. Více o tzv. vězeňské samosprávě V. NOVÁK a kol., *Malá pevnost Terezín*, s. 127–134; dále také Ivana RAPA VÁ, *Josef Průša – kápo v policejní věznici Terezín*, TL 39, 2011, s. 8.
- ¹²²⁾ Podle výpovědi Václava Spurného se s Jaroslavem Horkým v policejní věznici Terezín potkal v počátečních měsících roku 1944. SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, čj. 978. Výpovědní protokol Václava Spurného, 2. 7. 1945.
- ¹²³⁾ PT, Vzpomínky, inv. č. A 3957, vzp. č. 165 (Mirko Mareš).
- ¹²⁴⁾ SOKA Litoměřice, f. OÚ Roudnice, Doplněk I, TNK, čj. 978. Výpovědní protokol Jaroslava Horkého, 3. 7. 1945.
- ¹²⁵⁾ Tamtéž. Zpráva SNB v Roudnici nad Labem o sebevraždě Jaroslava Horkého, 10. 7. 1945.
- ¹²⁶⁾ J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“*, s. 387.
- ¹²⁷⁾ J. STACH, *Provinění proti národní cti*, s. 12.
- ¹²⁸⁾ Filip J. K. V. UZEL, „Na dlažbu tohoto města už nikdy nevstoupím“, Roudnické noviny, prázdninové dvojčíslo 2016, s. 23. Článek pojednává o Karlu Pincovi, který během okupace organizoval odboj na Roudnicku (více v příspěvku Michaela Michnera). V roce 1946 se stal předsedou MNV v Roudnici nad Labem. Jako národní socialista byl ve své funkci vystaven tlaku komunistů, který po únorovém převratu vyústil v jeho sesazení. Karel Pinc byl v květnu 1950 zatčen Státní bezpečností. Jeho výslechy vedl již zmíněný Pekárek, jenž údajně proslul mezi vězni svojí krutostí.

**THE PENAL FINDING AND JUDICATIVE COMMISSION
IN ROUDNICE NAD LABEM (1946–1948)
Selected cases relating to the Gestapo Police Prison in Terezín
Summary**

Ivana Rapavá, Terezín Memorial

This study presents some selected legal cases, connected – in some way – with the existence of the Police Prison in Terezín; they come from the dossiers of the Penal Finding and Judicative Commission in Roudnice nad Labem. Proceeding from their analysis, one may say that a considerable portion of the cases resolved by the Commission had been based on false accusations motivated by revenge or malice. Seen in this light, the Small Retribution Decree often turned out to be an instrument for personal revenge. Evident elements of political manipulation for personal, political or social reasons could sometimes be traced in some of the cases. Such efforts came out most distinctly in the case of Ing. František Hájek, a distinguished builder from Roudnice nad Labem, who – despite a considerable number of positive testimonies given by people whom he had helped or whose lives he had saved during the German occupation – was eventually punished. In fact, the Small Retribution Decree did permit in these cases either reduced sentence or absolute discharge. The Penal Finding and Judicative Commission in Roudnice nad Labem mostly dealt with less serious or sometimes banal cases. However, their analysis offers – to a certain extent – an interesting report on the status of the society not only during this short postwar period, when retributive justice was applied; in actual fact, it can also serve as a supplemental source of information helping to get a better picture of everyday life in the Protectorate.

ZPRÁVY A LITERATURA

Pobočka koncentračního tábora Flossenbürg v Holýšově – přehled a geneze pietních míst

Lubor Lacina, Severočeské muzeum v Liberci

Pobočka koncentračního tábora Flossenbürg v západočeském Holýšově patřila v systému pobočných flossenbürgských táborů a pracovních komand mezi klíčová místa. Zřízena byla v dubnu 1944 v souvislosti s aktivitami firmy Metallwerke Holleischen GmbH, která ve válečných letech v Holýšově realizovala rozsáhlou zbrojní výrobu. Pobočný tábor sloužil jako rezervoár pracovních sil, podstatná byla ale také jeho role výcvikového střediska pro dozorkyně flossenbürgských poboček a v závěrečném období války také sběrného tábora pro vězně transportované z jiných pobočných táborů.

Holýšov procházel ve válečných letech velkou stavební expanzí. Pro německé zaměstnance zde bylo postupně budováno rozsáhlé sídliště, které výrazně proměnilo dosavadní tvář malého města. Pro ubytování nucených dělníků, kteří vykonávali práce především ve výrobě Metallwerke Holleischen GmbH, bylo ve městě a jeho bezprostředním okolí zřízeno několik ubytovacích táborů různého funkčního typu. Jedním z nich byla i pobočka koncentračního tábora Flossenbürg.¹⁾

Zatímco většina táborů nucené práce v Holýšově byla vybudována jako typické barákové kolonie, ke zřízení flossenbürgské pobočky byl využit areál zemědělské usedlosti v osadě Nový Dvůr, vzdálené zhruba jeden a půl kilometru severně od města. Tábor, vedený v dokumentech pod německým názvem města Holleischen, měl dvě oddělení. Větší ženské oddělení bylo zřízeno v polovině dubna 1944 po příchodu transportu vězeňkyň z koncentračního tábora Ravensbrück, jejichž počet do léta vzrostl na zhruba 600. Do konce srpna 1944 byl holýšovský tábor správně podřízen Ravensbrücku, teprve poté začal být provozován jako pobočka koncentračního tábora Flossenbürg. Stav ženského oddělení tábora prudce stoupl v posledních válečných měsících s příchodem evakuačních transportů, kdy dosáhl počtu přes tisíc vězeňkyň. Ženy byly umístěny v hospodářských budovách statku. Pracovně byly nasazeny ve výrobním areálu Werk II, který se nacházel v lese zhruba jeden kilometr severozápadně od tábora. Druhé oddělení tábora Holleischen čítalo zhruba 200 mužských vězňů, kteří byli využíváni pro stavební práce.²⁾ Muži měli být umístěni rovněž v Novém Dvoře, v odloučeném objektu ovčína ležícím přes silnici naproti statku.³⁾

Za roční existenci tábora Holleischen je doloženo jedenáct obětí.⁴⁾ Tento počet však nezahrnuje holýšovské vězně zavražděné v jiných zařízeních nacistického represivního systému nebo zemřelé po skončení války na následky dlouhodobého týrání. Obětem tábora je v Holýšově v poválečných desetiletích věnována syste-

Holýšov – hroby obětí na městském hřbitově. Archiv autora.

matická pietní péče, zvláště po roce 2000 velmi intenzivní. Tábor Holleischen proto lze dnes považovat za jednu z nejdůkladněji vzpomínkově ošetřených poboček koncentračního tábora Flossenbürg. Pietní péče je ale věnována také obětem dalších táborů nucené práce v oblasti dnešního Holýšova a obecně událostem druhé světové války. Tento text si proto klade za cíl přednést shrnující zprávu o genezi holýšovských pamětních míst spojených především s pobočkou koncentračního tábora Flossenbürg, ale v základních obrysech také v souvislosti s dalšími tábory a válečným děním.

Pietní místo v Novém Dvoře (ulice Politických vězňů)

Hlavní pietní prostor věnovaný obětem holýšovské pobočky koncentračního tábora Flossenbürg se nachází přímo před areálem bývalého tábora – u zemědělské usedlosti v osadě Nový Dvůr. Před čelní zdí, která v době existence tábora byla osazena zábranou z ostnatého drátu, jsou vpravo od hlavního vjezdu umístěny celkem čtyři pamětní desky, o několik metrů dále pak zastavení naučné stezky, která k pietnímu místu přivádí návštěvníky z centra Holýšova.

Centrální pamětní deska, instalovaná ve volném prostoru na nízkém podstavci, nese text: „*V těchto budovách byl v době druhé světové války koncentrační tábor pro muže a ženy ruské, polské, holandské, italské a francouzské národnosti*“. Kromě českého jazyka je text uveden také v ruštině, polštině, nizozemštině, italštině, francouzštině, angličtině a němčině. Tato kombinace pomníku a pamětní desky

Holýšov – pamětní kámen na místě tábora chorvatských válečných zajatců, v pozadí areál bývalé muniční továrny. Archiv autora.

zde byla instalována v roce 2005, předtím byla přímo na zdi umístěna pamětní deska s podobným textem v šesti jazycích – oproti současné variantě chyběla angličtina a nizozemština.⁵⁾

Vedle centrální pamětní desky se nachází menší kamenný blok doplněný tabulkou s vysvětlujícím komentářem: „Žulový kámen z apelplatzu KT Flossenbürg – Město Holýšov v květnu 2010 ve spolupráci s ČsOL a KCČP umístilo tento kámen na pietní místo.“ Při terénním šetření dne 23. května 2019 se před symbolickým kamenem nacházel rovněž kovový pamětní štítek s textem: „Military Car Club Plzeň – Nezapomeneme – Never Forget“.⁶⁾

Další dva pamětní objekty jsou umístěny přímo na zdi statku v Novém Dvoře. Jedním z nich je pamětní tabulka „Association des deportes de Flossenbürg et kommandos. In memoriam“ s vyobrazením červeného vězeňského trojúhelníku s písmenem F a symbolu modrých a šedých pruhů z vězeňských stejnokrojů. Stejně tabulky lze dohledat i na místech dalších flossenbüřských poboček v českých zemích – v Hradištku a Vrchtových Janovicích ve středních Čechách a ve Svatavě v Karlovarském kraji.

Další pamětní tabulka připomíná Svatokřížskou brigádu, která 5. května 1945 osvobodila tábor.⁷⁾ Její umístění v areálu Nového Dvora i celkový vzhled prošly určitou genezí. Při terénním šetření v roce 2011 byla autorem tohoto textu zaznamenána jen malá kamenná deska s vyobrazením znakového štítku s vepsaným textem: „Tento objekt ‚bývalý německý odloučený ženský koncentrační tábor‘ osvo-

bodila 5. V. 1945 Brygada Świętokrzyska – Narodní ozbrojené síly Polska 2006“. Deska byla umístěna na zdi vpravo od vjezdu do statku. Při druhém terénním šetření v květnu 2019 byla v Novém Dvoře zaznamenána již nová varianta objektu – zmíněná destička je posunuta blíže k pietnímu prostoru a zakomponována do výrazně větší, zcela nové pamětní desky, která nese text v českém, polském a anglickém jazyce: „*Na tomto místě dne 5. 5. 1945 polští vojáci ze Svatokřížské brigády Národních ozbrojených sil osvobodili 1000 vězeňkyň německého ženského koncentračního tábora v Holýšově. Polští vojáci zachránili 280 židovských žen, které měly být zaživa upáleny členy jednotky SS.*“ Kromě textů nová pamětní deska zobrazuje loga organizací Brygada Świętokrzyska a Związek Żołnierzy Narodowych Sił Zbrojnych.

Samotný statek v Novém Dvoře není veřejnosti přístupný, pietní místo je však předmětem pravidelných vzpomínkových akcí včetně návštěv ze zahraničí. Z nejvýznamnějších lze uvést návštěvu bývalých vězeňkyň tábora v roce 1967, pozůstalých po francouzských věznicích v roce 2016,⁸⁾ veteránů 17. belgického střeleckého praporu v letech 2008, 2014 a 2016 nebo v roce 2015 návštěvu členů Svazu vojáků Národních ozbrojených sil, který udržuje odkaz polského odbojového hnutí. O rok později byla na pietním místě přítomna i velvyslankyně Polské republiky v ČR Grażyna Bernatowicz.⁹⁾ Kromě mimořádných návštěv jsou holýšovské oběti vzpomínány při pravidelných pietních aktech a bývalý tábor je tak i v současnosti v obecném povědomí obyvatel města.¹⁰⁾

Holýšov – vstup do areálu Domu dějin Holýšovska. Archiv autora.

Holýšov-Nový Dvůr – pamětní deska k osvobození tábora. Archiv autora.

Naučná stezka Holýšov II

Obcené povědomí o existenci pobočného tábora v Holýšově posiluje také turistická naučná stezka Holýšov II, která na zhruba osmikilometrové trase provádí návštěvníky okolím města právě v oblasti bývalé zbrojní výroby a pobočného tábora Holleischen. Vznikla v roce 2013 a čítá pět zastavení s šesti informačními tabulemi. Vede z holýšovského náměstí 5. května ulicí Politických vězňů do osady Nový Dvůr, dále do oblasti tzv. Průmyslové zóny II (za války zbrojní provoz Werk II) a k holýšovskému hřbitovu. Informační tabule v Novém Dvoře se tematicky zabývá historií zemědělského objektu, blízké linie předválečných bunkrů, koncentračního tábora a osvobození. Zmiňuje i zřízení pietního místa a jmenování členů bratrstva 17. belgického střeleckého praporu čestnými občany města Holýšova.¹¹⁾

Hroby obětí na městském hřbitově (ulice Mlýnská)

Druhé pietní místo související s utrpením a úmrtími vězňů holýšovské pobočky koncentračního tábora Flossenbürg se nalézá na městském hřbitově při jihozápadním okraji Holýšova. Zde se nachází několik hrobů válečných obětí – jedna je uvedena jako „SSSR neznámý voják“, další jsou označeny konkrétními jmény a vězeňskými čísly. Hroby jsou ohrazeny dlažebními kameny a vysypány šterčkem, není to ale jejich první podoba – původně šlo o mohyly osazené bílými dřevěnými kříži s identifikačními údaji o pochovaných.¹²⁾

Dům dějin Holýšovska

Méně častým jevem v oblasti pietní péče související s pobočnými tábory jsou jejich připomínky v muzejních expozicích. Holýšov patří k devíti místům v České republice, kde je místní koncentrační tábor takto připomenut,¹³⁾ v holýšovském případě je tématu věnována dokonce podstatná část expozice.¹⁴⁾ Nachází se v Domě dějin Holýšovska, otevřeném v roce 2014 v bývalém statku v centru města. Jedná se o muzeum reflektující holýšovské dějiny se zvláštním důrazem na místní historii druhé světové války. V oddělení věnovaném přímo flossenbürské pobočce si lze prohlédnout mimo jiných exponátů součást osvětlovacího systému tábora, model novodvorského statku obehnaného elektrickými dráty nebo ženský vězeňský stejnokroj věnovaný muzeu jednou z bývalých vězeňkyň.¹⁵⁾ Relativně bohaté jsou v expozici artefakty zastoupeny zbrojní výroba Metallwerke Holleischen GmbH¹⁶⁾ a polská Svatokřížská brigáda.¹⁷⁾

Během pouhých sedmi let existence se Dům dějin Holýšovska v souvislosti s pietní péčí obětí tábora Holleischen stal poměrně důležitou a čteně navštěvovanou regionální pamětovou institucí. Z individuálních i skupinových návštěv v expozici lze uvést cyklistickou skupinu velvyslanectví USA v České republice jedoucích po stopách vojsk generála Pattona v roce 2015,¹⁸⁾ návštěvu velvyslankyně Belgického království v ČR Françoise Gustin 11. února téhož roku¹⁹⁾ nebo belgického velvyslance Grégoira Vardakise 6. září 2017.²⁰⁾ Dům dějin Holýšovska navštívili také veteráni 17. střeleckého praporu z Belgie.²¹⁾

Holýšov-Nový Dvůr – pamětní deska k osvobození tábora. Archiv autora.

Naučná stezka Kameny – Válečný průmysl v Holýšově

Dne 7. května 2015 byla v Holýšově otevřena tematická naučná stezka, která návštěvníky provádí po místech, kde se nacházely ubytovací tábory pro nucené dělníky nasazené ve zbrojní výrobě ve městě. Tato trasa nevede do lokality koncentračního tábora a ani jej jmenovitě nezmiňuje, jedná se ale o unikátní naučnou stezku, pravděpodobně jedinou svého druhu v České republice. Jednotlivá zastavení tvoří symbolické kameny osazené informačními tabulkami se základními údaji o daných táborech. Jde tak o zcela ojedinělou vzpomínkovou trasu, kde každé zastavení tvoří samostatný pomníček.

Úvodní pamětní kámen se nachází v centru Holýšova, v zeleni při křižovatce Jiráskovy třídy a Tovární ulice. Tabulka zmiňuje válečnou zbrojní výrobu ve městě a uvádí tak návštěvníky do sledované problematiky textem: „1939–1945 muniční továrna *Metallwerke Holleischen GmbH* [logo MWH] využívala práce *totálně nasazených pracovníků, válečných zajatců a vězňů z celé Evropy*“. Další pamětní kameny připomínají na různých místech Holýšova bývalé táborové kolonie: tábor chorvatských válečných zajatců v zeleni při křížení Jiráskovy třídy s železniční tratí; pracovní tábor pro německé ženy v zeleni vedle nádraží ČD; tábor pro italské zajatce při křižovatce ulic Luční a MUDr. Šlejmara; tábor pro francouzské a sově-

Holýšov-Nový Dvůr – pietní místo. Archiv autora.

Holýšov – pamětní deska připomínající činnost zbrojovky Metallwerke Holleischen GmbH.
Archiv autora.

ské zajatce na východním okraji města při ulici Školní; pracovní tábor Německé pracovní fronty při křižovatce ulic Táborová a Sokolovská; pracovní tábor pro totálně nasazené ženy z protektorátu při ulici Zahradní.

Další válečné pomníky a pamětní desky v Holýšově

Pro doplnění tématu uveďme alespoň ve výčtu další pietní místa v Holýšově, která souvisejí s druhou světovou válkou, ale netýkají se zdejší pobočky koncentračního tábora Flossenbürg. Velké množství pamětních objektů však dokládá, jak důkladně si současné město se zhruba 5000 stálými obyvateli připomíná minulost starou více než tři čtvrtě století.

Na náměstí 5. května je na budově radnice instalována pamětní deska připomínající v českém a anglickém jazyce osvobození Holýšova americkou armádou dne 6. května 1945. V nedaleké ulici MUDr. Šlejmara je umístěna pamětní deska na budově, ve které měl dočasné velitelství 17. střelecký prapor z Belgie. Na třídě 1. máje se nachází pomník obětem druhé světové války. Poslední pamětní místo je na fasádě u paty vodárenské věže v ulici Tovární. Jedná se o poměrně unikátní rozměrné vyobrazení čtyř trpících vězňů s textem „*Lidé, nezapomeňte nikdy – co znamená fašismus!*“. Vedle umístěna pamětní deska pak připomíná tři Italy, zastřelené 29. dubna 1945.²²⁾

Za informace důležité pro tento text děkujeme Domu dějin Holýšovska.

- ¹⁾ Alfons ADAM, *Holleischen (Holýšov)*, in: Wolfgang Benz – Barbara Distel (Hrsg.), Flossenbürg. Das Konzentrationslager Flossenbürg und seine Außenlager, München 2007, s. 151–154.
- ²⁾ Tamtéž. Bývalé vězeňkyně a vězně holýšovské pobočky KT Flossenbürg lze vyhledávat na internetových stránkách Památníku Terezin, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, část Databáze vězňů v pobočkách KT Flossenbürg na českém území. Dostupné z: https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/flossenburg?show=1#search_form [cit. 30. 4. 2021].
- ³⁾ Jan VALEŠ – Libor SCHRÖPFER, *Pobočný koncentrační tábor Holýšov 1944–1945. Francouzské deníky*, třetí doplněné vydání, Praha 2017, s. 52.
- ⁴⁾ KZ-Gedenkstätte Flossenbürg, Satelitní tábor Holýšov (Holleischen). Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/history/satellite-camps/holleischen> [cit. 30. 4. 2021].
- ⁵⁾ Ověřeno dle fotografie publikované v Holýšovském zpravodaji č. 137 z dubna 2016, s. 13. Taktéž v: J. VALEŠ – L. SCHRÖPFER, *Pobočný koncentrační tábor Holýšov 1944–1945*, s. 307–309.
- ⁶⁾ Dle povahy pamětního štítku lze předpokládat, že sem byl umístěn při některém pietním shromáždění uvedenou organizací a že se nejedná o trvalý pietní artefakt.
- ⁷⁾ Více o akci Svatokřížské brigády: Jan VALEŠ, *Spojenecká vojska v Holýšově*, in: Holýšovský zpravodaj č. 126, květen 2015, s. 12–14.
- ⁸⁾ Josef HAIS, *Francouzi si v Holýšově připomněli památku vězeňkyň koncentračního tábora*, in: Holýšovský zpravodaj č. 143, říjen 2016, s. 8.
- ⁹⁾ Josef HAIS, *Holýšov si připomněl 71. výročí konce 2. světové války*, in: Holýšovský zpravodaj č. 139, červen 2016, s. 7.
- ¹⁰⁾ O všeobecném povědomí obyvatel Holýšova ohledně pietního místa v Novém Dvoře hovoří i výsledky terénního průzkumu holýšovské základní školy v rámci projektu „Vzpomínková kultura na Holýšovsku“. Pietní místo obětem pobočného tábora znali všichni, zároveň to ale bylo jediné holýšovské pietní místo, které bylo v takto širokém povědomí. Více v: Kolektiv autorů, *Holýšov za druhé světové války v zrcadle vzpomínek. Vzpomínková kultura na Holýšovsku*, Holýšov 2011/2012.
- ¹¹⁾ Informační skládaná brožura *Holýšov: naučné stezky*, 8 nečíslovaných stran. Informační panel naučné stezky „Holýšov II“, „Stanoviště 2: koncentrační tábor Holýšov“.
- ¹²⁾ J. VALEŠ – L. SCHRÖPFER, *Pobočný koncentrační tábor Holýšov 1944–1945*, s. 144.
- ¹³⁾ Kromě Holýšova jsou ve stálých muzejních expozicích v ČR představeny pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen v Brněnci (Městské muzeum a galerie ve Svitavách), v Žacléři (Městské muzeum Žacléř) a v Rychnově u Jablonce nad Nisou (muzejní expozice v prostorách městského úřadu), pobočky koncentračního tábora Flossenbürg ve Svatavě (Muzeum Sokolov), v Litoměřicích (Památník Terezin), v Janské (Podzemí Rabštejn), ve výcvikovém prostoru SS ve středních Čechách (Městské muzeum Sedlčany) a v Panenských Břežanech (Památník národního útlaku a odboje Panenské Břežany).
- ¹⁴⁾ O koncepci expozice s poměrně neobvyklým vodicím prvkem blíže informoval Holýšovský zpravodaj: „*Průvodcem po naší expozici je malý chlapec Johann, který v našem statku opravdu v minulosti žil a zažil zde překotnou historii I. poloviny 20. století. [...] Z klidné ulice, kde jsou umístěny předměty každodenní potřeby, se přesunete do expozice, která je věnována dějinám II. světové války. Zde si s Johannem prožijete celou II. světovou válku. Seznámíte se s tím, jak se Československo připravovalo na válku a jak vypadala mapa regionu po konferenci v Mnichově v září 1938. U velkého stolu z továrny Metallwerke Holleischen G.m.b.H. uvidíte, co se ve zdejší muničce vyrábělo. Dále si můžete prohlédnout koncentrační tábor v Novém Dvoře v Holýšově, který sloužil jako pobočka ženského koncentračního tábora ve Flossenbüрку. [...] A potom konečně přichází osvobození. Zde se seznámíte s vojáky, kteří prošli velkou částí Evropy a podíleli se na osvobození města. Můžete zde obdivovat standartu bratrstva 17. střeleckého praporu, kterou veteráni z Belgie věnovali městu. Tři členové tohoto belgického praporu Albert Gélis, Louis A. H. Gihoul a Arthur Otto byli v roce 2008 jmenováni čestnými občany města Holýšova. Celé putování historií II. světové války v Holýšově končí odsunem německého obyvatelstva. V této chvíli nás opouští i náš Johann, který musí také odejít ze svého rodného domu v Holýšově do Německa.*“ - Josef HAIS, *Dům dějin Holýšovska informuje*, in: Holýšovský zpravodaj č. 115, duben 2014, s. 8.
- ¹⁵⁾ Josef HAIS, *Navštivte o pouti v Holýšově Dům dějin Holýšovska*, in: Holýšovský zpravodaj č. 117, červen 2014, s. 2.
- ¹⁶⁾ Nově otevřený Dům dějin chrání vzpomínky Holýšovska, in: denik.cz [online]. Dostupné z:

<https://www.denik.cz/plzensky-kraj/nove-otevreny-dum-dejin-chrani-vzpominky-holyšovska-20140102-71aj.html> [cit. 1. 3. 2021].

- ¹⁷⁾ Josef H AIS, *V Domě dějin Holýšovska si můžete prohlédnout repliku uniformy důstojníka Svato-křížské brigády Národních ozbrojených sil*, in: Holýšovský zpravodaj č. 142, září 2016, s. 8.
- ¹⁸⁾ Josef H AIS, *Dům dějin Holýšovska navštívili pracovníci americké ambasády*, in: Holýšovský zpravodaj č. 127, červen 2015, s. 6.
- ¹⁹⁾ Josef H AIS, *Dům dějin Holýšovska navštívila velvyslankyně Belgického království*, in: Holýšovský zpravodaj č. 124, II/III 2015, s. 10.
- ²⁰⁾ Josef H AIS, *Belgický velvyslanec navštívil Dům dějin Holýšovska*, in: Holýšovský zpravodaj č. 155, říjen 2017, s. 8.
- ²¹⁾ Josef H AIS, *Holýšov si připomněl 71. výročí konce 2. světové války*, in: Holýšovský zpravodaj č. 139, červen 2016, s. 7.
- ²²⁾ Kolektiv autorů, *Holýšov za druhé světové války v zrcadle vzpomínek*.

Branch Camp of the Flossenbürg Concentration Camp at Holýšov – Overview and Genesis of Memorial Sites

Summary

Lubor Lacina, North Bohemian Museum in Liberec

The branch of the Flossenbürg concentration camp in the West Bohemian town of Holýšov figured among the key links in the system of the Flossenbürg branch camps and labor commandoes. It was established in April 1944 in connection with the activities of Metallwerke Holleischen GmbH, a company that had been mass-producing arms in Holýšov during the war years. The branch camp served as a pool of labor, also having a substantial role to play as a training center for female guards for the Flossenbürg branches, and at the end of the war also as a reception camp for prisoners transported from other branch camps. Systematic care has been devoted to the commemoration of the victims of the camp in Holýšov during the past decades, particularly intensely since 2000. Therefore, as compared with the other branch camps of the Flossenbürg concentration camp, the Holleischen camp may be now regarded as the memorial site receiving the most thorough attention. Considerable care is also granted to the monuments honoring the memory of the victims of other forced labor camps around Holýšov, and to commemorating the events of World War II in general. This article is aimed at presenting a summarizing report on the genesis of the memorial sites around Holýšov, associated with the local branch of the Flossenbürg concentration camp, both in a general outline and also in the context of other camps and wartime events.

Jakub HAUSER a Eva JANÁČOVÁ (edd.): Obrazy nenávisti. Vizuální projev antisemitismu ve střední Evropě.

Praha, Artefactum 2020, 271 stran, ilustrace. ISBN 978-80-88283-45-4

Problematika antisemitismu je, bohužel, stále aktuální. Jeho podoby se mění, ale základní podstata, nenávist, zůstává stejná. Jednou z jeho podob, která se jeví na první pohled nenápadně, jsou karikatury a podobné formy zpodobnění. Této tematice se objevně a velmi pozoruhodně věnuje nová kolektivní publikace připravená editory Evou Janáčkovou a Jakubem Hauserem s názvem **Obrazy nenávisti** a podtitulem **Vizuální projev antisemitismu ve střední Evropě**. V loňském roce ji vydalo Artefactum, nakladatelství Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Obsahuje celkem jedenáct studií, které pokrývají období od středověku do současnosti. Kniha

vychází zároveň v angličtině v nakladatelství De Gruyter.

O nejstarším období pojednává studie Jana Dienstbiera **Metamorfózy „židovské prasnice“**. Tento motiv (v německém originále *Judensau*) se objevuje ve formě plastik nebo vyobrazení na stěnách a stropech zejména středověkých kostelů. Znázorňuje prasnici obklopenou Židy, kteří sají její mléko nebo na ní jezdí. Tato zpodobnění se vyskytují hlavně v německojazyčné oblasti, ale autor zaznamenal dva výskyty i v českých zemích – na klenební konzoli kostela sv. Bartoloměje v Kolíně a v hradní kapli v Lipnici nad Sázavou. Soudobý antijudaismus přiřadil tato vyobrazení do galerie pitvorných monster, jako byly různé personifikace ďábla či podoba tzv. zeleného muže.

Daniel Véri v příspěvku **Představa rituální vraždy: utváření společenského povědomí** popisuje okolnosti spojené s tzv. aférou v Tiszaeszláru z let 1882–1883. Šlo zde, podobně jako u případu v Polné, o podezření ze židovské rituální vraždy. Ve vesnici došlo v dubnu 1882 ke zmizení čtrnáctileté Eszter Solymosiové. Její matka obvinila ze zmizení dívky komunitu místních Židů a tím odstartovala celou aféru. Příležitosti se chopili ambiciózní soudce a kariérističtí politici a všichni se snažili hrát na strunu antisemitismu. V roce 1883 navzdory tlaku antisemitů byli všichni obvinění Židé zcela osvobozeni. Tělo nešťastné Eszter se nikdy nenašlo. Přes prokázanou nevinu kolovaly o této aféře antisemitské písně

a obrázky. Autor zmiňuje, že se kromě antisemitismu politického rozvíjel určitý antisemitismus „marketingový“, snažící se zbohatnout na až lascivních obrazech rituální vraždy (často se sexuálním podtextem).

Velmi zajímavá je studie Evy Janáčové **Lázeňský antisemitismus v Čechách a na Moravě**. Zabývá se zdánlivě nenápadným projevem antisemitismu, který našel svoji podobu v různých karikaturách, ale také suvenýrech hlavně z prostředí západočeských lázní, kde za monarchie (a také za první republiky) tvořili Židé podstatnou část lázeňských hostů. Byli karikováni ve dvou podobách – buď jako bohatí, nebo chudí. Bohatí Židé byli zpodobňováni jako obtlouští obchodníci s vypouklýma očima a nápadným nosem. Pokud se vedle nich objevily jejich ženy, byly to tělnaté matrony s bradavicí na tváři. Chudí Židé (zobrazováni jako Židé z Haliče) měli podobu vyzáblých postaviček oblečených do pomačkaných kaftanů a s pejzy na tvářích. Smysl obou byl stejný – zasadit Židy do role cizorodého živlu, který se svým nehezským vzhledem (podle zobrazení na karikaturách a suvenýrech) vymyká příjemnému a zdravému prostředí lázní s jejich solidními a vítanými hosty. Jako kontrapunkt autorka zmiňuje realistická zobrazení Židů, která nenesou žádné znetvořující rysy odpuzujících karikatur.

Antisemitské karikatury v prostředí českého tisku, zejména Humoristických listů, se věnuje Michal Frankl v pojednání **Oddělení sdíleným prostorem. Židé v české antisemitské karikatuře**. Jak napovídá jeho název, autor zkoumá umístění Židů v těchto karikaturách do společného času a prostoru. Všimá si toho, že často nejsou zasazeny do konkrétního, ale neutrálního prostředí a nejsou ani umísťovány do intimnějšího prostředí židovských domácností. To naznačuje vylučnost a cizost Židů a jejich nezakotvení v „našem“ a „domácím“ prostředí. Ve druhé části studie si autor všimá karikatur souvisejících se vztahem Židů k Jubilejní výstavě v roce 1891. V této souvislosti karikatury zobrazují Židy jako obojetné osobnosti, snažící se zalíbit jak Němcům, tak Čechům. To je vlastně podle antisemitského podání vylučuje z obou prostředí, respektive pro Čechy jsou poněmčení, pro Němce jsou počestlí a pro obě strany jsou Židy.

Podobnou situaci v Rakousku (byť časově později) se zabývá místní autorka Julia Secklehner ve studii **Pouhá zábava? Die Muskete a „umírněný“ antisemitismus v meziválečné Vídni**. Zaměřuje se na antisemitismus v tehdejší rakouském tisku. Proti sobě staví dva časopisy: *Der Kikeriki* a *Die Muskete*. První z nich patřil k radikálně laděnému pravicovému tisku a liboval si v obhroublých karikaturách Židů ve stále stejném stereotypu. Byli zobrazováni buď jako obtlouští zbohatlíci se zkarikovanými rysy, či na druhé straně jako chudí (s podtextem špinaví) Židé v obnošených kaftanech a s pejzy. Oproti tomu *Die Muskete* se zaměřoval na vyšší buržoazii a antisemitismus halil, dá-li se to tak říci, do určité sofistikovanější a tlumenější podoby. Nicméně smysl zůstal stejný: zobrazení Židů jako negativní a cizorodé skupiny rozkládající svými výhradně zápornými vlastnostmi okolní „řádnou“ společnost. Tam, kde *Der Kikeriki* byl hrubý a stereotypizující, byl *Die Muskete* nenápadnější, ale pokrytečtější. Antisemitismus ale zůstal neměnným společným jmenovatelem.

Do stejného období v Československu, tedy do doby první republiky, uvádí čtenáře text Jakuba Hausera **Věrní tradicím: vizuální antisemitismus v Humoristických listech ve dvacátých a třicátých letech 20. století**. Toto období máme spojeno s prezidentem Masarykem jako ochráncem Židů a příznivým ovzduším vůči židovské menšině vůbec. Nicméně i v této době bujel antisemitismus. Nebyl to jen ten velmi hrubého ražení, jaký zosobňoval malíř a spisovatel Karel Rélink (1880–1945), autor spisků „Zrcadlo židů“ („Žid podle Talmudu“), *Spása světa* a *Vývin židomarxisty* ilustrovaných jeho vlastními antisemitskými kresbami, často doprovázenými obskurním, vulgárním a rádobyvtipným textem. „Obyčejný“ antisemitismus se ale stále objevoval i v tomto období v karikaturách velmi oblíbených *Humoristických listů* neboli lidově *Humorů* (1858–1941), „vlajkové lodi“ proslulého Vilímкова nakladatelství, které bylo vedeno nejprve otcem Josefem Richardem Vilímkem a pak jeho stejnojmenným synem až do roku 1938. Časopis byl určen zejména pro konzervativní středostavovské čtenáře. Protižidovské karikatury zde byly často spojeny s výpady proti cizincům. Specifické pro tehdejší dobu bylo spojení Židů s ruským bolševismem (karikatury se snažily vsugerovat čtenářům, že Žid rovná se bolševik). Další kresby zobrazovaly negativní vztah Židů jako cizorodého a škodlivého prvku vůči mladé Československé republice, často symbolizované mladou dívkou. Nedá se tedy říci, že tolerantní ovzduší první republiky bylo téměř prosto antisemitských výpadů v běžném, čtenáři oblíbeném tisku.

Časově navazuje studie Petra Karlíčka **Antisemitské karikatury v protektorátním tisku a jejich autoři (1939–1945)**. V době protektorátu se mohl plně rozvíjet antisemitismus do té doby okrajových autorů, jako byli už zmíněný Karel Rélink a kreslíři Dobroslav Haut (1906–1945) a František Voborský (1906–1984). Karel Rélink tehdy pocítil „satisfakci“, že jeho knihy už mohly „svobodně“ vycházet (vydání „Zrcadla židů“ bylo v roce 1933 cenzurou zabaveno). Jeho největším „úspěchem“ byla výstava *Židobolševismus, metla lidstva* v roce 1943, kterou zahajoval největší český kolaborant, ministr Emanuel Moravec. Ke konci války se Karel Rélink uchýlil s manželkou na hrad Křivoklát, kde pracovali jako správci a v květnu 1945 tu oba spáchali sebevraždu. Další dva zmiňovaní výtvarníci také mohli během války zveřejňovat své antisemitské karikatury v nejrůznějších tiskovinách. Jejich kresby se zaměřovaly například na umělce v emigraci, jakými byli Hugo Haas nebo Voskovec s Werichem. Častým terčem nevtipných až nesmyslných karikatur byl také Edvard Beneš, často zpodobňovaný jako „slouha“ bolševiků a amerických a anglických Židů. Po vstupu USA do války se mimo jiné stal terčem karikatur i F. D. Roosevelt. Dobroslav Haut se také podílel na rádobyvtipném seriálu o lidovém reportéru Pepíčkovi, v němž jeho obrázky doprovodil neblaze proslulý autor kolaborantských skečů Josef Opluštěl. To vše čtenáři našli v humoristickém časopise *Ejhle* (1944–1945), jehož vydávání iniciovali sami nacisté. Dobroslav Haut zemřel za nejasných okolností 9. května 1945. František Voborský byl v roce 1946 odsouzen k trestu 25 let vězení. Po předčasném propuštění na svobodu v roce 1954

se nadále věnoval kresbě a grafice, dokonce kreslil plakáty pro Sbor národní bezpečnosti.

Velmi temnou kapitolou historie se zabývá ve svém příspěvku **Polští Židé v obrazovém zpravodajství propagandistických společností** Daniel Uziel. Věnuje se činnosti oddílů německého wehrmachtu s označením *Propaganda Kompanien* v období od napadení Polska v září 1939 do útoku na SSSR v červnu 1941. Tyto jednotky pořizovaly fotodokumentaci a filmy, které byly předávány řííškému ministerstvu propagandy. To používalo obrazové materiály ke svým vlastním účelům, mimo jiné je vkládalo do demagogicky zkraslených filmových týdeníků. Ve vztahu k Židům měl tento fotografický a filmový materiál ukazovat jejich stereotypní negativní obraz, který už před válkou vykreslovala nacistická propaganda. Židé byli líčeni jako zaostalí a chudobní venkované v ošuntělých kaftanech a s tradičními pejzy známí už z meziválečných karikatur (zdánlivě v té době „neškodných“). Zdůrazňován byl jejich negativní vztah k práci, zejména fyzické, a bylo dokumentováno, jak se „učí opravdové práci“. Nacistická propaganda se tak snažila vyvolat v divácích a čtenářích pocit nadřazenosti a zadoštiučinění z vítězství nad „nepřátelskou rasou“.

Mimo jiné tyto materiály přidávají další důkazy proti někdy uváděnému tvrzení, že wehrmacht se nepodílel na válečných zločinech. Záběry byly také použity v komerčně neúspěšném filmu *Věčný Žid (Der Ewige Jude)* z roku 1940 vydávaném za „dokumentární“, jenž se snažil manipulovat s názory diváků. Obsahoval záběry z polských ghatt pořizené na podzim 1939, které byly doplněny dalšími filmovými pasážemi včetně záběrů z hraných filmů.

Poválečnému období se věnuje Blanka Soukupová ve studii **Antisemitismus v českých zemích po druhé světové válce a jeho vizualizace**. Po skončení druhé světové války antisemitismus ve veřejném prostoru nevymizel, změnil však svoji podobu. Pro komunisty Žid splýnul s obrazem německy mluvícího představitele buržoazie, který už před válkou vykořisťoval dělníky (a samozřejmě přispíval ke germanizaci českého národa) a po válce hodlá alespoň znovu vykořisťovat dělníky (germanizace je vynechána). Tuto dobu charakterizuje autorkou citovaný výrok ministra informací za KSČ Václava Kopeckého, který při projevu v březnu 1947 prohlásil, že „*tito bradatí Šalamounové, tato židovská svoloč, která se teprve v poslední době připojila k domácímu nebo zahraničnímu odboji, nemá přednostního práva [...] před pořádnými Čechy.*“ (Podle historiků byl určen podkarpatským Židům, kteří se připojili ke Svobodově armádě a po válce se přestěhovali do českého pohraničí, ale slova dobře ilustrují tehdejší názory některých komunistických představitelů.) Proti Židům se dále útočilo. Nebyli sice přímo ohroženi na životě, ale byli připravováni o majetek a další životní perspektivu. To postihlo zejména Židy, kteří se při sčítání lidu v roce 1930 hlásili k německé národnosti a poválečnými úřady třetí republiky byli často považováni za Němce. Ti pak jen velmi obtížně dokazovali svůj nárok na československé občanství.

Po roce 1948, kdy Sovětský svaz zjistil, že se Stát Izrael nestane komunistic-

kou enklávou na Blízkém východě, přehodnotil svůj vztah vůči němu a zahájil protiizraelské tažení ve jménu boje proti antisionismu, který se měl odlišovat od antisemitismu. Nicméně byl to stále stejný antisemitismus, jen s přídechem rudé barvy místo hnědé nebo černé. V tomto tónu se vlastně až do roku 1989 (kromě krátkého období pražského jara) nesly karikatury, které vykreslovaly Židy a jejich stát jako smečku agresivních, válečných jedinců, kteří utiskují pokrokové arabské sousedy a jsou nebezpeční celému světu. Pochmurnou historickou kapitolou bylo období kolem Slánského procesu v roce 1952, kdy většina obžalovaných byla „židovského původu“, jak zdůrazňoval dobový tisk. Antisemitismus se zde tvářil jako boj proti reakci, která chce návrat kapitalismu a je podporována imperialisty, ke kterým byli řazeni i sionisté a Stát Izrael.

Na dnešní dobu se zaměřil Zbyněk Tarant v příspěvku **Současný vizuální antisemitismus v České republice**. V roce 1990 se zdálo, jako už předtím v roce 1945, že projevům antisemitismu definitivně odzvonilo. Bohužel tomu tak nebylo. Jako ponorná řeka se antisemitismus vynořuje zas a znovu na povrch v nejrůznějších podobách. Stále přežívá a ještě přežívá stereotypní představa vychytralého židovského obchodníka v kaftanu a s pejzy, pro kterého je zisk a majetek nade vše. To se projevilo jak ve výrobě různých figurek ortodoxních Židů opatřených atributy zbohatlíků, jako jsou plné měšce či drahé předměty nebo v televizní reklamě, kde vystupoval mazaný židovský obchodník. Na venkově se objevily stereotypní masky Židů v masopustních průvodech. Budiž ovšem řečeno, že na základě stížností reklama z televize zmizela, někteří obchodníci stáhli problematické figurky z prodeje a z průvodů zmizely i masky židovských postav. Nicméně všechny tyto příklady, jak uvádí autor, potvrzují podvědomý obraz Žida, kterého už vlastně nemůžeme u nás potkat (snad až na pár chasidských turistů). Stále ale existují odpudivé a oplzlé karikatury Židů v internetovém prostředí extrémně pravicových i levicových webových stránek. Také tyto příklady autor uvádí, stejně jako dodnes přetrvávající neuvěřitelné náznaky (byť se jedná o extrémní neonacistické jedince), že vražda Anežky Hružové vlastně možná byla židovskou rituální vraždou, protože „kdo ví, jak to bylo a vůbec, Židé...“

Knihu uzavírá studie Iwony Kurz **Uprchlíci „jako Židé“**. **Putovní obrazy zvěřstev**. V ní autorka v metaforické rovině porovnává obrazy holokaustu s obrazy nedávných uprchlíků v době migrační krize, pokouší se hledat analogie a přemýšlet o nich. Celou problematiku relativizuje fakt, že tohoto srovnání využívají jak odpůrci, tak příznivci migrace. To vše probíhá ve více rovinách, které se prolínají a znemožňují dospět k jednoznačnému závěru. Autorka ovšem potvrzuje, že historii nelze překopírovat a dát mezi tyto události rovnítko. V další části studie popisuje „antisemitismus bez Židů“ v současném Polsku. Po připomenutí protižidovských bouří v šedesátých letech minulého století (přiměly emigrovat kolem třinácti tisíc Židů) věnuje pozornost dnešním projevům polského antisemitismu.

Závěrem je možné uvést, že ač byly projevy antisemitismu napříč staletími i jednotlivými zeměmi velmi různorodé ve své vizuální podobě, spojovala je

vždy snaha vykreslit v rámci dané doby obraz Žida jako cizorodého prvku, nepřátelského vůči společnosti, v níž žije, a vymykajícího se jejím pravidlům. Podle těchto obrazů nenávisti jsme „My“ ti správní a „Oni“ ti zlí a škodliví... Kniha předkládá velké množství pozoruhodného materiálu, velmi různorodého, pestrého a dobře metodologicky zpracovaného. Ten přímo vybízí k další práci nad uvedenými tématy, protože, ač je to velmi smutné, boj s antisemitismem jen tak neskončí.

Tomáš Arndt, Univerzita Karlova, Farmaceutická fakulta v Hradci Králové

Tomáš ARNDT: Lékárny s Davidovou hvězdou v čase šoa. Osudy židovských farmaceutů v meziválečném Československu a během genocidy za druhé světové války.

Praha, Academia 2020, edice 1938–1953, 464 stran, 16 stran obrazových příloh. ISBN 978-80-200-3049-8

Kniha PharmDr. Tomáše Arndta, Ph.D., je výsledkem dlouholetého výzkumu a vychází z jeho disertační práce obhájené v roce 2017 na Farmaceutické fakultě Univerzity Karlovy v Hradci Králové. Autor se zabývá problematikou, jejíž zpracování v historiografii farmacie v tomto rozsahu a kvalitě absentuje. Většina prací z této oblasti je věnována historii lékáren v různých regionech a dějinám farmaceutického průmyslu. Existuje ale jen málo publikací, které jsou zaměřeny na speciální odvětví farmacie nebo se touto tematikou zabývají ve spojení s národností či etnikem. Je nutno ocenit především komplexnost a rozsah studie, ale i kvalitu zpracování. Z podrobného poznámkového aparátu i ze seznamu použitých pramenů, literatury

a internetových zdrojů je zřejmé, že stěžejní část obsáhlého syntetického díla je zpracována hlavně na základě primárních pramenů.

Autor se zabývá řadou dílčích témat, která ve svém souhrnu objasňují dějiny židovských lékáren a lékárníků od roku 1918 do roku 1945 s důrazem na jejich rasovou perzekuci v letech 1938–1945. Kniha je přehledně tematicky členěna na číslované kapitoly a podkapitoly. Má široký teritoriální záběr, pozornost je věnována celému území meziválečného Československa. Rozsáhlá škála řešené problematiky je přínosem, ale přináší i problémy. Bylo velmi obtížné vyvážit obecný popis událostí se sledováním osudů konkrétních osob, bez kterého by se nepodařilo plasticky vylíčit rasové pronásledování židovských lékárníků. Nutno konstatovat, že autorovi se to podařilo. Pokud to prameny a dochovaná svědectví umožňují, věnuje pozornost dějinám jednotlivých lékáren a představuje konkrétní životní příběhy lékárníků i celých lékárnických rodin před druhou světovou válkou a v jejím průběhu. Aby publikaci zpřístupnil co nejširšímu okruhu čtenářů, zasadil problematiku perzekuce židovských lékárníků do širšího kontextu dějin far-

macie a lékárenství i historie holokaustu. Nedílnou součástí studie je 112 tabulek s vysokou vypovídací hodnotou. Pro další výzkum jsou cenné zejména seznamy s údaji o jednotlivých židovských lékárnících a lékárnách. Zájem Tomáše Arndta o dějiny farmacie je dlouhodobý a lze očekávat, že některá témata, kterými se v knize zabývá, v budoucnu podrobně rozpracuje.

Prvních pět kapitol (s. 11–68) tvoří úvodní část knihy. Autor se v nich zabývá hlavně židovskými lékárníky a lékárnami od 17. století do rozpadu Rakouska-Uherska a židovským osídlením v českých zemích, na Slovensku a Podkarpatské Rusi. V kapitolách č. 6 až 8 autor identifikuje židovské studenty farmacie, lékárníky a farmaceuty v meziválečném Československu, aby následně mohl zmapovat jejich osudy během druhé světové války. Podařilo se mu získat jména 636 židovských farmaceutů (163 z českých zemí, 377 ze Slovenska, 87 z Podkarpatské Rusi a devíti osob, které přesídlily do ČSR z ciziny). V Čechách, na Moravě a ve Slezsku bylo zastoupení Židů mezi lékárníky výrazně nižší než ve východní části republiky. V šesté kapitole (s. 69–90) se autor podrobně věnuje studiu židovských farmaceutů na Univerzitě Karlově a Německé univerzitě v Praze v letech 1918–1939. Sedmá kapitola (s. 91–150) se zabývá židovskými farmaceuty v Československu v letech 1918–1938 a přináší detailní informace o židovských farmaceutech a lékárnách v českých zemích, na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Osmá kapitola (s. 151–176) popisuje vývoj tří významných českých farmaceutických firem, v nichž zaujímali vedoucí pozice židovští podnikatelé (Interpharma v Praze, Ing. Robert Heisler v Chrasti u Chrudimi a Norgine v Ústí nad Labem).

Stěžejní částí práce jsou kapitoly č. 9 až 15, které pojednávají o perzekuci židovských farmaceutů v letech 1938–1945. V deváté a desáté kapitole (s. 177–206) autor věnuje pozornost období druhé republiky, tedy časovému úseku od října 1938 do okupace zbytku českých zemí nacistickým Německem 15. března 1939. Zabývá se silícími projevy antisemitismu a postupným vydáváním protižidovských legislativních opatření zaměřených hlavně na oblast podnikání, jejichž cílem bylo omezit účast Židů na hospodářském životě. Židovským farmaceutům bylo znemožněno získat koncesi na novou lékárnu a nesměli být ustanoveni jako odpovědní správci. Situaci v českých zemích srovnává s vývojem v okupovaném pohraničí, na Slovensku a Podkarpatské Rusi. V jedenácté kapitole (s. 207–224) popisuje postupné omezování práv židovského obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava i následné transporty Židů do terezínského ghetta, vyhlazovacích a koncentračních táborů. Obecně se věnuje také „arizaci“ židovského majetku a situaci farmacie v okupovaných českých zemích v letech 1939–1945.

Dvanáctá kapitola (s. 225–250) je věnována postavení a osudům židovských lékárníků v protektorátu. Její první část se zabývá hlavně vyloučením Židů z působení v lékárnách a pokusy židovských lékárníků o vystěhování z dosahu nacistické moci. Druhá část je významným přínosem pro výzkum zdravotnictví v terezínském ghettu. Autor nejprve popisuje vybudování a provoz nemocnice s řadou specializovaných oddělení i dalších terezínských zdravotnických zařízení, řízených židovskou samosprávou. Vzhledem ke katastrofálním ubytovacím

a hygienickým podmínkám byla nemocnost v ghettu velmi vysoká. Stovky lékařů, farmaceutů, sester a dalších zdravotníků zde obětavě bojovaly s nemocemi ve velmi obtížných podmínkách při nedostatku léků, zdravotnického materiálu a lůžek. Důležitý je popis lékárny, která byla součástí ústředního skladu léčiv. Dovídáme se, jak probíhalo zásobování léčivy. Část používaných léků byla odebrána nově příchozím vězňům. Jejich identifikace podle tvaru a barvy tablet nebo značky výrobce svědčí o vysoké profesionalitě terezínských lékárníků. Injekce a některé druhy léků dodávala lékárna v Roudnici nad Labem, zdravotnický materiál a léčiva pomáhal zajišťovat také MUDr. Benno Krönert z Litoměřic (německý úřední lékař vykonávající v ghettu zdravotní dozor). Vzhledem k nedostatku léků byly v Terezíně připravovány také různé improvizované léčivé přípravky. Umístění centrální lékárny ghetta a jejích poboček je uvedeno v přehledné tabulce. Unikátní jsou seznamy se základními údaji o lékárnících vězněných v ghettu (příjmení, jméno, datum narození, předválečné působíště, deportace do Terezína, transport z Terezína do Osvětimi či jiného tábora, informace o úmrtí nebo o tom, že osoba přežila holokaust). Z 61 českých a slovenských lékárníků deportovaných do Terezína přežilo holokaust pouze třináct. Ve třinácté kapitole (s. 251–280) jsou objasněny osudy lékáren židovských majitelů a lékáren s židovským personálem v Protektorátu Čechy a Morava. Autor podrobně popisuje „arizaci“ lékáren U dobrého pastýře v Brně a Na Perštýně v Praze a také likvidaci lékárny Moravia v Moravské Ostravě.

Ve čtrnácté a patnácté kapitole (s. 281–340) poznáme osudy židovských lékárníků za druhé světové války ve Slovenské republice a na Maďarskem okupovaném území jižního Slovenska a Podkarpatské Rusi. Šestnáctá kapitola (s. 341–350) je zajímavým srovnávacím exkurzem o osudech židovských lékárníků a „arizaci“ jejich lékáren v Německu (1933–1945) a Rakousku (1938–1945). Sedmnáctá kapitola (s. 351–364) pojednává o armádní farmacii v letech 1918–1945. Autor se v ní věnuje židovským vojenským lékárníkům v meziválečném Československu a působení třidvaceti židovských farmaceutů v československých zahraničních vojenských jednotkách za druhé světové války. Tomáš Arndt jako jeden z mála historiků poukazuje na významnou roli farmaceutů – Židů ve vojenském lékárnictví.

V osmnácté kapitole (s. 365–416) se autor zabývá změnami v československé farmacii a restitucemi židovských lékáren v letech 1945–1948. Popisuje také poválečné osudy některých přeživších židovských lékárníků. Devatenáctou kapitolou (s. 417–426) je závěr, v němž jsou sumarizovány osudy 636 československých židovských farmaceutů zařazených do výzkumu – 12 z nich zemřelo před rokem 1939, 114 se dožilo konce války, 161 zahynulo jako oběti holokaustu, jeden zemřel za války přirozenou smrtí, jeden padl na podzim 1944 u Dunkerque jako příslušník Československé samostatné obrněné brigády a osudy zbývajících 347 osob jsou zatím neznámé.

Knih *Lékárny s Davidovou hvězdou v čase šoa* zaplňuje bílé místo v dějinách farmacie a lékárenství. Na konci června 2021 za ni autor obdržel Cenu primátora

města Hradce Králové za studentskou tvůrčí práci roku 2020. Patří k dílům, která se v tomto odvětví historiografie objevují jednou za řadu let.

Karel Král, Univerzita Karlova, Farmaceutická fakulta v Hradci Králové

Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v letech 2019 a 2020

Leden 2019

10. 1.

V předšálí kina Malé pevnosti byla otevřena prostorová instalace „Světlo a stíny“ vytvořená žáky Střední školy obchodu a služeb Teplice.

Prostorová instalace „Světlo a stíny“.

13. 1.

Památník Terezín navštívil izraelský ministr vnitra Arje Deri.

Izraelský ministr vnitra Arje Deri při prohlídce krematoria na Židovském hřbitově.

24. 1.

Při příležitosti Mezinárodního dne památky obětí holocaustu se v kinosále Muzea ghetta uskutečnilo autorské čtení spojené se křtem knihy Wernera Imhofa „Ich bitte Sie, wir sind doch Europäer! Lisa Miková – eine Tschechin, die nicht nur Auschwitz überlebt hat“.

25. 1.

Členové vedení Památníku Terezín se zúčastnili vzpomínkového setkání u příležitosti Dne památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti, které se konalo v sídle Senátu Parlamentu České republiky.

Únor 2019

5. 2.

V předsálí kina Muzea ghetta byla zahájena dokumentární výstava Památníku Terezín „Rodinný tábor“ k 75. výročí likvidace tzv. rodinného tábora terezínských vězňů v Osvětimi-Březince.

Březen 2019

14. 3.

V předsálí kina Malé pevnosti byla zpřístupněna dokumentární výstava o Ireně (Ince) Bernáškové, první Češce odsouzené nacisty k trestu smrti, s názvem „Zasnoubena se smrtí“.

28. 3.

V předsálí kina Muzea ghetta byla otevřena výstava „Trude Sojka. Holocaust a mateřství“ představující díla česko-ekvádorské malířky a sochařky, která pře-

Vernisáž výstavy „Trude Sojka. Holocaust a mateřství“.

žila šoa. Výstava byla realizována ve spolupráci s Trude Sojka Cultural House se sídlem v ekvádorském Quitu.

Duben 2019

8. 4.

Terezín navštívil americký astronaut Andrew Feustel s chotí. Během své návštěvy předal Památníku Terezín kopii kresby dětského vězně terezínského ghetta Petra Ginze „Měsíční krajina“, která s ním v roce 2018 absolvovala pobyt na oběžné dráze kolem Země.

Americký astronaut Andrew Feustel a ředitel Památníku Terezín Jan Roubínek s kopií kresby dětského vězně terezínského ghetta Petra Ginze „Měsíční krajina“.

Byla vydána výroční zpráva Památníku Terezín za rok 2018.

Květen 2019

2. 5.

Před modlitebnou z doby ghetta v Dlouhé ulici se za účasti vrchního zemského rabína Karola Efraima Sidona a dalších hostů konala vzpomínková akce Jom ha-šoa ve ha-gvura (Den šoa a hrdinství) připomínající oběti povstání ve varšavském ghettu.

2. 5.

Na popravišti v Malé pevnosti proběhlo kladení věnců k uctění památky obětí poslední popravy v terezínské policejní věznici dne 2. května 1945.

Kladení věnců na popravišti v Malé pevnosti k uctění památky obětí poslední poprav v terezínské policejní věznici 2. května 1945.

7. 5.

Ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti byla ve spolupráci s Památníkem Sachsenhausen zahájena výtvarná a dokumentární výstava „Écraser l'infâme! Umělci a koncentrační tábor – umělecká sbírka Památníku Sachsenhausen“.

Jaroslav Svěcený při vystoupení na vernisáži výstavy „Écraser l'infâme!“.

Z vernisáže výstavy „Écraser l'infâme!“.

19. 5.

Na Národním hřbitově se konala tradiční Tereziánská tryzna za účasti zástupců Senátu Parlamentu České republiky, Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, vlády České republiky, zastupitelských úřadů mnoha zemí a dalších hostů. Hlavní projev přednesl Jaroslav Kubera, předseda Senátu Parlamentu České republiky.

Tereziánská tryzna 2019, kladení věnců na Národním hřbitově.

Tereziánská tryzna 2019, hlavní projev předsedy Senátu Parlamentu ČR Jaroslava Kubery.

Červen 2019

5. 6.

Slavnostní vyhlášení výsledků 25. ročníku literární a 23. ročníku výtvarné soutěže – Memoriálu Hany Greenfieldové na téma „Jsem tu bez rodiny“, kterou každoročně vyhlašuje Památník Tereziína ve spolupráci s Tereziánskou iniciativou, se uskutečnilo v kinosále Muzea ghetta. Součástí vyhlášení výsledků bylo také otevření výstavy výtvarných prací zaslaných do soutěže.

18. 6.

V předsálí kina Muzea ghetta byla zahájena výstava kreseb a grafik „Fritz Lederer. Život a smrt v terezínském ghettu“.

Instalace výstavy „Fritz Lederer. Život a smrt v terezínském ghettu“.

27. 6.

Pietní akt k výročí popravu Milady Horákové proběhl v Malé pevnosti v objektu bývalého Krankenrevíru.

Srpen 2019

15. 8.

Dokumentárně-výtvarná výstava Dagmar Calais a Chrise Steinbrechera „Brémy – Terezín. Cesta s nejistým koncem“ byla otevřena ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti.

Z vernisáže výstavy „Brémy – Terezín. Cesta s nejistým koncem“.

Září 2019

2. 9.

V předsálí kina Malé pevnosti byla zpřístupněna výstava „17. listopad 1939“, která připomněla události po potlačení demonstrací uskutečněných 28. října 1939, především zásah nacistů proti českým vysokým školám a uvěznění vysokoškolských studentů.

12. 9.

Výstava sbírky pohlednic „František Bányai. Ztracené synagogy Evropy“ byla zahájena v předsálí kina Muzea ghetta.

22. 9.

Tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí se konala v prostoru Židovského hřbitova a na pietním místě u řeky Ohře.

Tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí na pietním místě u řeky Ohře.

Prosinec 2019

Byly vydány Tereziánské listy č. 47.

V roce 2020 byla činnost Památníku Terezín negativně ovlivněna pandemií nemoci COVID-19. Plánované pietní akce Jom ha-šoa ve ha-gvura (Den šoa a hrdinství) a každoroční připomínka výročí poslední popravy ve věznici gestapa v Malé pevnosti, stejně jako pracovní seminář Policejní věznice Terezín v represivním systému okupační moci 1940–1945 se neuskutečnily z důvodu uzavření Památníku Terezín v rámci opatření proti šíření nemoci COVID-19. Změněn byl také plán výstavní činnosti. Tradiční Terezínská tryzna, která se měla konat 18. května, musela být přesunuta na podzim, kdy proběhla bez účasti veřejnosti.

Leden 2020

6. 1.

Památník Terezín navštívila ministryně kultury Spolkové republiky Německo Monika Grüttersová.

Ministryně kultury Spolkové republiky Německo Monika Grüttersová při prohlídce repliky ubytovacích prostor vězňů terezínského ghetta.

16. 1.

V předšálí kina Muzea ghetta byla zpřístupněna dokumentární výstava Německého kulturního fóra střední a východní Evropy „Schalekovi – středoevropská rodina. Sto let historie v pěti životech“.

Vernisáž výstavy „Schalekovi – středoevropská rodina. Sto let historie v pěti životech“.

24. 1.

Zástupci Památníku Terezín se zúčastnili trojstranného pietního aktu k uctění obětí nacismu pořádaného německou spolkovou zemí Bavorsko, rakouskou spolkovou zemí Horní Rakousy a Českou republikou v německém Pasově.

27. 1.

Členové vedení Památníku Terezín se zúčastnili v Senátu Parlamentu České republiky vzpomínkového setkání u příležitosti Dne památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti.

28. 1.

Pro veřejnost byla slavnostně otevřena nová stálá expozice v domku bývalé městské váhy s názvem „Terezínské transporty. Deportace Židů do Terezína a transporty z terezínského ghetta do míst vyhlazení a otrocké práce“.

Na slavnostním otevření stálé expozice „Terezínské transporty“ hovoří bývalý vězeň terezínského ghetta Hanuš Hron.

Pohled do expozice „Terezínské transporty“.

28. 1.

V kinosále Muzea ghetta proběhlo veřejné čtení z knihy „Ottla“ o tragickém osudu sestry Franze Kafky. Z knihy četli její autor Petr Balajka (česky) a historik Werner Imhof (německy), který připravil německé vydání publikace.

Petr Balajka čte ze své knihy „Ottla“ o tragickém osudu sestry Franze Kafky.

Únor 2020

6. 2.

Vzpomínkový pořad s názvem „Pocta Bedrníkovi“ k 75. výročí popravě hraběte Zdeňka Bořka-Dohalského připomněl jeho osudy a účast v protinacistickém odboji. Konal se v předsaáli kina Malé pevnosti. Akce byla připravena ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů a Plzeňskou filharmonií.

Vzpomínková akce „Pocta Bedrníkovi“. Václav Bořek-Dohalský s dětmi na popravišti v Malé pevnosti.

Vzpomínková akce „Pocta Bedrníkovi“. O osudech Zdeňka Bořka-Dohalského přednáší Zdeněk Hazdra, ředitel Ústavu pro studium totalitních režimů.

Březen 2020

5. 3.

Dokumentární výstava k 75. výročí osvobození nacistických represivních zařízení v Terezíně a Litoměřicích „Poslední dny věznění a první dny svobody“ byla zahájena v předšálí kina Malé pevnosti.

Duben 2020

Byla vydána výroční zpráva Památníku Terezín za rok 2019.

Červen 2020

4. 6.

Ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti byla zpřístupněna dokumentární výstava „80. výročí zřízení policejní věznice gestapa v Terezíně. Historie nacistického represivního zařízení ve světle dokumentů a vzpomínek vězňů“.

Vernisáž výstavy „80. výročí zřízení policejní věznice gestapa v Terezíně“.

17. 6.

Výstava výtvarných děl vzniklých v terezínském ghettu konaná k 75. výročí jeho osvobození s názvem „Terezínské kontemplace“ byla otevřena v galerii Gotické dvojče v Litoměřicích. Jednalo se o společný projekt Severočeské galerie výtvarného umění v Litoměřicích a Památníku Terezín. Výstava byla věnována památce bývalého dlouholetého ředitele Památníku Terezín PhDr. Jana Munka, CSc., který zemřel v roce 2019.

Z vernisáže výstavy „Terezínské kontemplace“.

26. 6.

V Malé pevnosti v bývalém objektu Krankenrevíru proběhl pietní akt k 70. výročí popravy Milady Horákové.

Srpen 2020

3. 8.

Byla zahájena dokumentární výstava Muzea romské kultury v Brně „Genocida Romů v době 2. světové války“ instalovaná ve výstavních prostorách na Ženském dvoře.

Vernisáž výstavy „Genocida Romů v době 2. světové války“.

Září 2020

13. 9.

V prostoru Židovského hřbitova a na pietním místě u řeky Ohře se konala tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí.

Vrchní zemský rabín Karol Efraim Sidon při tryzně Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí na Židovském hřbitově.

23. 9.

Slavnostní vyhlášení výsledků 24. ročníku výtvarné soutěže – Memoriálu Hany Greenfieldové s tématem „Válka skončila, můžeme zapomenout?“ proběhlo v kinosále Muzea ghetta. Soutěž každoročně vyhlašuje Památník Terezín ve spolupráci s Terezínskou iniciativou. Součástí vyhlášení výsledků bylo zahájení výstavy prací zaslaných do soutěže.

Říjen 2020

18. 10.

Na Národním hřbitově se uskutečnila vzpomínková akce k uctění obětí nacistické perzekuce Terezínská tryzna za účasti zástupců Senátu Parlamentu České republiky, Ústeckého kraje, města Terezín, Federace židovských obcí v České republice, Terezínské iniciativy a Památníku Terezín. Vzhledem k pokračující pandemii nemoci COVID-19 proběhla bez účasti veřejnosti.

Terezínská tryzna 2020, která se kvůli pandemii nemoci COVID-19 konala až v říjnu a bez účasti veřejnosti.

Prosinec 2020

10. 12.

V předsálí kina Muzea ghetta byla otevřena výstava Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války s názvem „Uloupené umění“.

Sestavila Dagmar Holzhammerová, Památník Terezín

TEREZÍNSKÉ LISTY 48–49/2020–2021

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení:

doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc.; Mgr. Michaela Dostálová; Miroslava Langhamerová;
PhDr. Marek Poloncarz; Mgr. Tomáš Raichl; PhDr. Ivana Rapavá, Ph.D.; Mgr. Tomáš Rieger;
PhDr. Jan Roubínek; Mgr. Jan Špringl; Mgr. Jan Vajskebr.

Grafická úprava: Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad resumé: Jan Valeška

Výkonný redaktor: Tomáš Raichl

Vydal Památník Terežín v roce 2021

Realizace Helena Osvaldová – Nakladatelství OSWALD, Praha

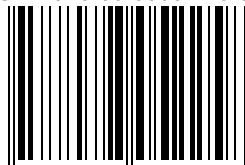
Náklad 450 kusů

ISBN 978-80-88052-25-8

© Památník Terežín, 2021

ПАМÁТНÍК ТЕРЕЗÍN
TEREZÍN MEMORIAL
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT
ПАМЯТНИК ТЕРЕЗИН

ISBN 978-80-88052-25-8

9 788088 052258